YENGELER CUMHURİYETİ

DERLEYENLER

MUSTAFA ÇİFTCİ - TANIL BORA

iletişim

YENGELER CUMHURİYETİ
DERLEYENLER MUSTAFA ÇİFTCİ - TANIL BORA

Derleyenler
MUSTAFA ÇİFTCİ - TANIL BORA
Yengeler Cumhuriyeti

İletişim Yayınları 2454 • Bugünün Kitapları 218
ISBN-13: 978-975-05-2171-3
© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2017, İstanbul
2. BASKI 2017, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Elif Türker
KAPAK Deniz Karagül
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
MUSTAFA ÇİFTCİ - TANIL BORA

Yengeler Cumhuriyeti

iletişim

İçindekiler

Sunuş
MUSTAFA ÇİFTCİ 7

Yenge Realitesi

Yengeler Cumhuriyeti
MUSTAFA ÇİFTCİ 11

Dilde Yenge
MAHİR ÜNSAL ERİŞ 21

"Yenge" Kelimesi ve İçerdikleri
HÜSREV HATEMİ 31

Akraba İlişkilerinin En Ayrımcı Kelimesi: "Yenge"
FATMA BARBAROSOĞLU 35

Yenge Parantezi
CİHAN AKTAŞ 39

"Yenge Kızı İkidur..."
METİN SOLMAZ 51

Yengeler Geçidi

Yengelerin Gücü Adına
DENİZ ERKUL DÜZGÜN 61

Yenge Semahı
ERCAN KESAL 69

Üç Güzel Yenge
ETHEM BARAN 79

En İyi Arkadaşım
ADEM ERKOÇAK 87

Madam Dimitra'ya "Yenge" Diyemeyiz
RİTA ENDER 93

Yengeye İnat
ENDER ÖZKAHRAMAN 101

Siyasette, Edebiyatta, Ekranda Yenge

Bir "Korkunç Yenge" Prototipi Olarak Semra Özal
FUNDA ŞENOL CANTEK 109

Yengelerin Yengisi
LEYLA BURCU DÜNDAR 131

Yengeliğin Çift Değerli Şöhreti
SEMA ASLAN 141

Büyük Yenge Parantezinde Yeşilçam'da Kadın Oyuncu Olmak
KİRAZ AKIN 161

Türk Dizileri Işığında Yenge Sosyolojisi
SEMA KARABIYIK 171

Yazarlar Hakkında 177

SUNUŞ

MUSTAFA ÇİFTCİ

İnsan kendini insanda tanıyormuş. Benim, "yenge" meselesiyle ilgim olduğunu fark etmem de uzak bir coğrafyada, Afrika'da bir yenge ile tanışmamla oldu. Dünyanın her yerine yayılmış "gurbetçi" işçilerimizden Selahattin ağabeyin hanımı, yani yengemiz, Hintli idi. Biz de Türk öğrenciler olarak "yenge yenge" diye etrafında akıllı uslu ve becerikli pervaneler gibiydik. Bizim hürmetimizden ve kendisine ayrı bir isimle, yani "yenge" diye hitap etmemizden çok mutluydu. Ve mutluluğunu her fırsatta dile getiriyordu. "Çocuklar ben Selahattin'e sordum 'yenge' saygı ifadesiymiş. Çok teşekkür ederim bana 'yenge' dediğiniz için..." Hintli yengemiz bu kadar memnun olunca biz de mutlu olmuştuk. O günden sonra fark ettim ki bizde ne çok yenge var. Yenge cumhuriyetiyiz resmen. Ve ben yenge üzerine düşünmeye başladım. Biz "yenge" diye bir ad koymuşuz. Adını koyduğumuz, yerini belirlediğimiz bir kişiden beklentilerimiz de oluyor. Peki, yengelerden ne bekliyorduk? Yengeler kendilerine ayrılan yerle ilgili ne düşünüyordu? İtirazları, kabulleri, tercihleri nelerdi? Daha bir kucak dolusu soru birikmişti kafamda.

Gelecek yazıları merak ediyordum. Ama ne yalan söyleyeyim en çok kadın yazarlardan gelecekleri merak ettim. Onlar da yenge idi. Hatta "yenge-yazar" diye bir kategori bile oluşturdum kafamda. Ve yenge yazarlardan gelen yazıları görünce aklıma bir kısacık hikâye geldi. Bir adam mahkemeye dilekçe vermek için arzuhalciye gitmiş. Ve başlamış anlatmaya. O anlatmış, arzuhalci yazmış. Dilekçe bitmiş, arzuhalci yazdığı dilekçeyi okumaya başlamış. Dilekçe okundukça adam başlamış ağlamaya. Arzuhalci sormuş neden ağlıyorsun? Adam demiş ki, yahu meğer benim başıma neler gelmiş de haberim yokmuş. İşte aynen öyle diyorum; meğer "yenge" deyince ne çok söylenecek söz varmış da haberimiz yokmuş.

Kadın, erkek tüm yazarlar yengeleri yazdı. Herkes içindeki erik kurusunu söyledi. Hepsine müteşekkiriz. Şimdi sıra okurdadır. Umudum, yazıları okuyunca yenge ile alakalı fikirler nakışlanır. Bakışlar, görüşler zenginleşir. Yazılar, "yenge" diye diye türlü kalıplara, önyargılara, kör alışkanlıklara kurban ettiğimiz nice güzelliğin ince bir görüşle tekrar gün yüzü görmesine vesile olur.

Yenge Realitesi

MUSTAFA ÇİFTCİ

Yengelerin imtihanı ve şahbazlık

Türlü çeşit imtihanı vardır yengelerin. Nasıl konuşur? Çenebaz mıdır yoksa sessiz mi? Ev işi nasıldır; yalapşap iş görür sonra kendi pasağında mı oturur, yoksa işçiman titiz bir şey midir? El işi nasıldır? Danteli, iğne oyası, hiç olmazsa yün işi, örgüsü nasıldır? El içine çıkacak durumu var mıdır? Yoksa giyinmeyi, yemeyi, içmeyi bilmez bir böcemez kız mıdır? Evlenmesi şart değildir. Nişanlı olanın da, sözlü olanın da, sevgili olanın da imtihanı çoktur. Ben bu imtihanlardan çok çeşitlisini duydum ama dürüm yeme imtihanı en çok hayret ettiğimdir. Baştan belirtelim dürüm yeme imtihanı nişanlı, sözlü için değildir. Onlar rahat etsin. Dürüm yeme imtihanı gelin olacak kız içindir. Yani ileride bir eve gelin gidecek, yenge olacak, ev bark kuracak kız için. Ama en çok da ev işi, bağ bahçe işi yapacak kız içindir bu imtihan. Yani şehirliyi ve hatta kasabalıyı ilgilendirmez. Tamamen köylü kızlar içindir. İmtihan şudur: Biz bu kızı alacağız ama bu kız nasıl bir işçidir? Dikkat isterim, ücretsiz iş için emekçi alınıyor. Esas

vazifesi kadınlık, gelinlik, yengelik tamam ama bütün bunlar kadar önemlisi, işçilik. Bağda, bahçede gerekirse karnında veya sırtında çocuk yüküyle çalışabilecek. Tarladan, bahçeden gelince evde kazan kaynatabilecek. Bir işçi her şeyden evvel bedenen güçlü olmalıdır değil mi? İşte bu sebepten imtihana girecek genç kıza bir yemek hazırlanır. Yemekte aş olarak sunulan şeyden bir dürüm yapılır. Dürüm ister yufka ekmek, ister "nan" denilen Kürt ekmeği, isterse "lavaş" denilen daha ince açılan ekmek olsun fark etmez, ille de ille dürüm olacak. Kız dürümü yerken imtihan başlamıştır. Dürümü nasıl yer? İmtihanın tek sorusu budur. Eğer kız dürümü hemence yerse ve şahbazca sofrayı toplamaya durursa tam not alır. Yok, ağır ağır dürümü yerse ve yedikten sonra da haşlanmış patates gibi dağılır, sofradan kalkmaz, ortalığı toplamazsa işte o kızdan gelin olmaz. Bu imtihanı geçenlere mükâfat olarak, "falan ailenin kızı iken artık falan ailenin de gelini olmak" nişanı verilir. Kız artık omzunda taşıdığı rütbesi artmış asker kısmı gibi rütbesine uygun hareket edecektir ki o hareketlerin listesi pek uzundur. Bu imtihanı gözümle görmedim hiç. Zaten arızalı bir geleneğin ürünüdür. Ben dürüm yeme imtihanına giren görmedim ama imtihana girse kazanacağına yüzde yüz emin olduğum yengeler gördüm. Yemek yerken, iş yaparken, konuşurken hatta dinlenirken şahbaz kadınlardı. Hızlı ve aceleci olmak gibi bir şey değil şahbaz olmak. Çünkü aceleci olmak biraz iş bilmemek biraz paniklemek gibi olduğu için kabul gören bir şey değil. Şahbaz olmak daha çok ne yapacağını çok iyi bilmek ve azami hızda fakat yerli yerince hareket etmek demektir. Bir örnek vermek isterim. Eski bir aile dostumuz anlatırdı. Bir hatırlı bürokrattan torpil isteyecekler. Adamın evine gidilecek. Torpil talebine eli boş gitmek olmaz. Gidenler de bir sepet yumurta götürmüş. Aile dostumuz diyor ki, bizim elimizden sepeti almasıyla boşaltıp getirmesi bir oldu. Biz selam verip

içeri geçene kadar sepet boş olarak geri geldi. Şaştım kaldım. Şahbaz gelinmiş helal olsun. Bakınız şahbazlık tam da böyle bir şey. Yumurtaları kırmak yok. Gürültü çıkarmak yok. Sessiz sakin ama şahbazca...

Tanımlayan kişi olarak güçlüler

Yengelerin farklı güçleri vardır. "Yengeniz olur" ilanıyla girdikleri yeni dünyada, bize birçok şeyi yeniden tanımlarlar. Bize göre çok güzel konuşan amcamızın aslında çok geveze biri olduğu, sakin bir insandır dediğimiz kuzenimizin aslında saf saf bakan biçarenin teki olduğu, evimizin altındaki garajın garajdan başka her şeye benzediği, daha neler neler yengeler tarafından tekrar tanımlanır. Ve tanımlayan kişi olarak güçlüdürler. Söylediklerini kabul ederiz veya etmeyiz ama yengeler bize bizi göstermeye devam eder. El elin aynasıdır, denir ve evvelden "el" olan kadının artık bizden olması böyle bir aynalık vazifesi için bulunmaz bir pozisyondur. Yengeler yeni girdikleri ortamı öğrenmek için dinler. Onlara konuşanlar ise sözde bilenlerdir ve anlatırlar. Ama anlatanlar anlamaz ki her konuşma sayısız delil üretir. Ve yenge, o delilleri toplayarak bir kanıya varır. Ve her şeyi yeniden tanımlar. Kendilerince bir tanımla devam ederler yollarına ve kısa zamanda ustası olurlar yeni girdikleri dünyanın.

Yenge pasaportu

"Yenge" ilan edilenler, kendilerine bir pasaport verildiğinin farkında mıdır? Farkında olsalar da olmasalar da neticede ellerinde bir pasaport olur. Bu pasaport sayesinde akşam oturmalarına, kabul günlerine, arkadaş ortamlarına, pikniklere girebilirler. Ama o kadar; daha fazlası olmaz çünkü yengelik pasaportu sadece giriş için yeterlidir. Ortamlarda tutun-

mak, sevilmek, sevebilmek yengeye kalmıştır. Benim fikrimce pek başarılı olan yoktur. Yenge olmak kolay fakat yenge kalmak zordur. Yani pasaportuna bir de vize alabilen çok azdır. Yeni insanlar, yeni ortamlar, yeni mekânlarda kendine bir yer edinmek için çırpınan, didinen yenge hikâyelerim vardır. Almanya'ya gelin giden ve orada iki kayın bir görümceye yenge olmuş Halime, yemek yapmak için salça yerine gres yağı benzeri kırmızı bir yağ koymuştur. Yemeğin berbat olması bir yana, kaynana ve görümceye yıllar boyu yetecek bir gülme malzemesi çıkmıştır. Halime'ye sorarsan gülmeyebilirlerdi. Olur kızım takma kafana, diyebilirlerdi. Ama gülmeyi tercih etmişler. Dil bilseydim kutunun üzerinde yazanı okurdum ve yemeğe salça yerine gres yağı koymazdım, diye kendini yiyip bitiren Halime'ye ne söylesek boş. Başta dedik. Yenge olmak kolay ama yenge olduğun yeri sevmek ve orada sevilmek pek zordur.

Eskiyen dikkatler yorgun muhabbetler

Yengelerin dikkatleri vardır. Hangi akraba çay bardağında dudak payı bırakılmasını ister? Hangi komşu çok konuşur? Kayınvalidesinin yumurtası kayısı kıvamında olmazsa sofrada nasıl bir kıyamet kopar? Fener'in maçı olduğu gün, sevdiği er kişi nasıl hisseder? Daha birçok ince işlerin ilmini beller yengeler. Ama zaman törpüsü bu dikkatleri de törpüler. Bir kere de kayısı kıvamında yemesin yumurtayı kayınvalidem, deyiverir. Fener'in maçı varsa benim de baş ağrım var ne yapalım, demeye başlar yengeler. Ve eskisi kadar göz teması kurmaz çok konuşan komşu kadınla. Eskimiştir artık dikkatler. Ama işin ilginç yanı, sadece yengenin değil karşı tarafın da dikkatleri eskimiştir. Eskisi kadar çok şey beklenmez olur yengeden. Canım o kadarcık kusur kadı kızında da olur, demeye başlanır. Hele yengenin genel gidişatıyla

alakalı kanaat notu iyi ise, artık hata detektörü olmaya gerek yoktur. Hem yıllar boyu yengenin hatası aranmıştır da ne olmuştur yani. Zaten bakışlar yeni yengelere çevrilmiştir artık.

Afrika'daki yengelerim

Bir zamanlar Afrika'ya düşmüştü yolum. Her şeyi başka bir yerdi. Ne de olsa uzaktı, hem de çok uzak. Ama bu uzak mekânlarda da bizimkiler vardı. Oraya gitmeyi nasıl akıl etmişlerse etmişler ve o uzak gurbette neler neler yapmışlar, görülmeye değerdi doğrusu. Eğer para edecekse, her şeyin ilmini hemen belleyen girişimci vatandaşlarımız, hem yalnız yaşanmayacağından hem de oturma ve çalışma izni alabilmek için evlenmişlerdi. Çok fazla yabancı gelin gördüm. Din tercihleri de ağabeylerimizle aynıydı. Yani Müslümandılar veya Müslüman olmuşlardı. Ama "Yenge" lafını hiç duymamışlardı. Bizim ana sütü güzel Türkçemizde ağabey hanımına; dayı, amca hanımına "yenge" deniyordu ve Afrikalı yengelerimiz bu hususta çok mutluydu. Emin olun "yenge" madalyası almış gibiydiler. Hele bir Selahattin ağabeyimiz vardı. Başka bir adamdı. Ticaret kabiliyetine ve ülkesinden binlerce kilometre uzakta bile "Maraşlı Selahattin" olarak kalma becerisine hep şaşırırdım. Tavrı, tarzı bizim gibi tam Türkiyeli idi. İşte onun Hint asıllı hanımına "yenge" diyorduk. Yenge şöyle, yenge böyle... Ve kadıncağız bir gün dedi ki, çocuklar sizin bana "yenge" demeniz beni çok mutlu ediyor. Gurur duyuyorum. Çünkü Selahattin'e sordum, o bana anlattı. Siz bana saygı duyduğunuz için "yenge" diyormuşsunuz. Bu müthiş bir duygu. Gel de Selahattin ağabeyi sevme. Adam, hanımına nasıl anlattıysa artık, kadın bizi yere göğe sığdıramıyor. Biz Afrikalı yengemizle daha bir muhabbetli olduk. Sadece o da değil, diğer ağabeylerimizin Afrikalı, Hint hanımlarına da saygıda kusur etmedik. Ve

bir yerine beş kere "yenge" dedik. Kadınların gözünden, biz Türk öğrencilere karşı, yahu bunlar başka çocuklar, bakışını hissediyorduk. E yengelerimiz bizi sevince ağabeylerimiz dünden seviyorlardı tabii...

Umut çocuklardadır!

Yengelerin umudu çocuklarındadır. Yaşamadıkları ne varsa onlar yaşasın isterler. Biz sevemedik oğlum sen sev, diyerek oğluna bir yar bulmasını öğütleyenler; kızım kendini ezdirme, kemiğini kemirtme, diyenler. Düğünden sonra altınlarını kaldır ve bir daha adını anma, daralınca sattırma, unutsun o altınları herkes amma sen unutma, nasihati verenler. Hepsi ama hepsi umutlarını çocuklarına bağlamışlar. Bu umudun bir ucu yok, bir sınırı, bir tanımı yok. Sadece iyi yaşasın istiyorlar. Çocukları onlar gibi olmasın. Ama bir zamanlar umut bağlanan kişiler olduklarını hiç hatırlarına getirmek istemiyorlar. Sonunda yengeleri yoran ne ise, aynı şekilde çocuklarını da yoracak; bunu görmek istemiyorlar. Bazen anlatmaya çalışıyorum. Bu kadar yormayın kendinizi, dedikçe bana çokbilmiş, çok okumuş oğlan ne olacak işte, der gibi bakıyorlar. Ama verdiğim akıl değil, ukalalık yapmak hesabında değilim. Aklımın yettiğini söylüyorum. Ama bizi dinleyen olmayacak ve umutlarını hep çocuklara havale edecekler, biliyorum.

Gece hocaları

"Gece hocası" kaynanaların bulduğu bir isimdir sanıyorum. Yani ne söylersem onların ağzıyla söylüyorum. "Gece hocası" şudur: Yengeler denge kurmak zorunda kalır. Annesi, babası, kocası, kayınvalidesi, kayınpederi; daha sonra komşular, arkadaşlar derken benim diyen diplomatın içinden çı-

kamayacağı garip ilişkiler o kadar zor hâle gelir ki, yengeler bu keşmekeşin içinden çıkmanın tek yolu olarak kocalarını görür. Herkes bir yana koca bir yana olur. Kocası yanında olursa ayakta kalabileceğini sezer ve kocanın kafasına kalbine doğru sefer başlatır. Bu seferin zaferi ise hanımın dediklerine ikna olmuş; ikna olmakla kalmamış, hanımın dediğini yapar olmuş bir koca elde etmektir. İşte gece fısıltılarıyla soğuk bir harbi sürdüren gelinlere "gece hocası" denir. Onların sınıfı veya odası yoktur. Ve tek öğrencileri ise kocalarıdır. Kayınvalideler onların aleyhinde çok şey söyler. Ama bir zamanlar kendilerinin de gece hocası olduğunu unutmuş gibidirler. Ve işin ilginç yanı erkekler, aslında ne gece hocası hanımlarını, ne gündüz hocası analarını dinler. Çünkü babaları onlara tembihlemiştir: Aman oğlum anan ve karın ne derlerse desinler "he" de başın ağrımasın...

Efsane yengeler

Herkesin efsane yengeleri vardır. Adını koymasalar da vardır. O başkaydı. Onun gibisi bir daha gelmez, denilen ne çok yengemiz vardır. Eminim vardır. O yengeler nasıl efsane olurlar düşünürüm ama düşününce aklıma gelenler cevaplardan daha çok sorular oluyor. Çünkü hem yaşım, hem cinsiyetim, hem de yaşadığım yerin mahremiyet anlayışı gereği, yengelerin hayatına ancak sınırlı bir geçiş iznim var. O sınırlı bakışımla bildiğim, efsane yengelerin her zaman çok becerikli tipler olduğudur. Hayır, sadece ev işinde, el işinde değil. İnsan ilişkileri, misafir ağırlama, çocuk yetiştirme ve daha birçok konuda efsane yengeler pek becerikliler. Peki, nasıl bu kadar becerikli oluyorlar? Bence kendilerinden evvelkilerin tecrübelerine kendi tecrübelerini de ekleyerek yol alıyorlar. Kendi tecrübeleri nasıl ekleniyor bunu da anlamaya çalıştım. Örneğin yemek tariflerinde kendilerine öğreti-

lenden daha pratik, daha az maliyetli yeni tarifler geliştiriyorlar. Bu tarifler sadece maliyet ve yapım kolaylığı değil estetik olarak, sağlık alışkanlıklarına ve yeni damak tatlarına uygun olarak ortaya çıkıyor. Sadece yemek meselesi değil, diğer işlerde de ekleme ve çıkarmalar her zaman devam ediyor. Bizzat duyduğum bir cümle şudur: "Her yanlış bir modeldir." Bu cümleyi kuran teyze, el işi öğrettiği bir genç kıza böylece bir alan açıyordu. Yani ille bizim yaptığımızı tekrar edeceksin, diye bir şey yok. Sen de bul bir şey ya da bir yanlış yap, adı olsun "yeni model". Erkekler yaptığı işler için gençlere böyle küçük özgürlükler sağlıyorlar mı? Pek zannetmiyorum. İşte hem öğrenip hem öğreterek gelinler yavaş yavaş efsane oluyor. Bir de özel günler formülü var. Yani şenlik, yas, kutlama günleri. İşte bir yengeyi efsane yapacak bir imkân olarak bu günler pek mühim. Herkes ince ince bakar: Yenge o özel günü acaba nasıl kurgular? Organizasyon gücü ve estetik anlayışı nasıl? Gelen gidenle alakası ne durumda? O özel günde yeme içme ikramı varsa o ikramların durumu nasıl? Ve daha birçok ayrıntı yengeleri hem yerin dibine sokacak hem de baş tacı edecek bir fırsat / tehdit günüdür. Ben böyle organizasyonlardan alnının akıyla çıkmış ve artık güvenilir kişi, sözüne itibar edilen kişi, emanet ehli olmuş kişi olan yengeler gördüm. Onlar adım adım "efsane yenge" oldu. Ve öylece yaşlandılar. Gelgelelim efsane yengelerin gelinlerinden aynı performansı beklemek hayal kırıklığına sebep oluyor. "Efsane yengelik nişanı" soy ve nesep gözetmeden gezip duruyor yenge adayları arasında...

Son söz: Bir peynirli dürüm uğruna...

Yengeler hakkında yazarken, yazıp yazmamaya karar veremediğim ama yazmadan da edemediğim bir mesele var. Dedemden dinlediğim ve doksan dört sene ömür sürmüş de-

demi her anlattığında ağlatan bir hikâye. Dedem 1914 doğumluydu, yani çocukluk ve ilk gençlik dönemi, ülkenin en zor şartlarında geçmişti. Köyleri il merkezine çok yakın olmasına rağmen yaşadıkları acı oldukça ilginçti. Diyordu ki: "Köyde cenazeleri kaldıracak erkek kalmamıştı. Yaşı en büyük çocuk yedi, bilemedin sekiz yaşındaydı. Benim de yaşım o kadardı. Biz cenazelerin ayağına ip bağlayıp çeke çeke mezarlığa götürür, gücümüz yettiğince gömerdik. Ertesi gün köpekler o cesedi çıkarmış, didiklemiş olurlardı. İşte bu erkek yokluğunda kızlar, kendi ellerinde büyüttükleri erkek çocuklarına gelin gittiler. Yokluk, sıkıntı ve açlık karşısında insanlar o kadar sıkıntı yaşıyordu ki, gelinlik kızlar bir peynirli dürüm karşılığında ırzını verecek kadar zor durumdaydı." İşte sözün tam burasında dedem ağlardı. Gencecik bir kızın bir parça ekmek için düştüğü durum dedemi perişan ederdi. Ben de çok sarsılırdım. Hâlâ da aklıma geldikçe kötü olurum. Yengeleri yazarken çok uzak bir geçmişte değil, hatırlanacak bir geçmişte yaşanmış bu hadise zihnimde hep dolaştı durdu. Nihayet yazmış oldum. Şimdi dedemin sözleriyle bitireyim de tamam olsun:

"Kimsenin oğlu, kızı, kızanı bu hâllere düşmesin..."

MAHİR ÜNSAL ERİŞ

Dilde akrabalık

Akademik ya da bilimsel anlamda sağlaması yapılabilecek bir önermede bulunduğum sanılmasın ama akrabalık biraz Doğulu bir şeydir. Batı dünyasında akrabalık ilişkileri, çoğunlukla çocukların yetişkinliğe ermesiyle birlikte biraz diplomatik bir hâl alır. Oysa Doğu toplumlarında akrabalık umumiyetle etkileri tüm ömre sirayet eden bir bağlılıklar ve yükümlülükler paradigmasını ifade eder. Evlenmeler ve doğumlarla genişleyen aileyi bir arada tutan bir harçtır akrabalık. Sevgi Soysal, *Şafak*'ta, karakterlerinden Hüseyin için, "Çocukluğundan beri kendisini sımsıkı sarmış olan akrabalık çemberini kırmaya da niyeti yok," diyerek özetler akrabalığı. "Bu çemberin sorumlulukları kadar yararları da var aslında." Eski Dünya'nın doğusunda akrabalık, çoğunlukla, bu türden bir ilişkilenme biçimini işaret eder. Çok basit birtakım esaslar üzerine kurulu olmasına rağmen oldukça karmaşık kodları da içeren bir oluşumdur bizi de içine alan ve doğuda Kuzey Pasifik'e kadar uzanan bu coğrafyada akrabalık.

Kuşku yok ki bu kodlar arasında dilsel olanların önemi büyük. Akrabalık, bir konumlanma ve bu konuma göre diğer akrabalarla çevrelenmeyi kapsayan, çoğunlukla dünyaya geliş sırasınca belirlenen bir hiyerarşik yapıyı da kendi doğallığı içinde kuran bir örgütlenme. Bu pozisyon alma biçimlerinin adlandırılması akrabalığın kendi lügatini de oluşturuyor. Akrabaların adlandırılması söz konusu olduğunda, elbette Çinlilerin eline kimse su dökemez. Çin dilinde ve dolayısıyla Han Çincesi konuşan tüm topluluklar için ailedeki hemen herkesin özel ve tabii ki özgün bir adı vardır. Yakınlık-uzaklık derecelerine, doğrudan kan bağı ya da evliliğe dayalı hısımlık bağına göre şiddeti değişen bu adlandırmalar, çok ince ayrımlara sahiptir. Örneğin 伯 (okunuşu *bó*) sözcüğü "amca"yı işaret eden bir imdir. Ama öyle her amcayı değil. Sadece babadan büyük olan amcaları. Babadan küçük olan amcalar için başka bir sözcük kullanılır. "Babanın büyük kardeşi olan amcaya" seslenmek için tam olarak 伯伯 (*Bóbó*) denir. Babanın küçük kardeşi için kullanılansa 叔 (okunuşu *shū*) imidir. Buraya kadar anlaşılır sayılabilir. Ancak, bu iki amcanın eşleri ve çocukları için kullanılan imler de buna göre değişiklik gösterir. Örneğin, işin içine daha fazla Çince karıştırmadan anlatmaya çalışayım, babanın büyük kardeşi olan amcanın eşi için kullanılan im kombinasyonu, *büyük amca+ana* ya da *büyük amca+genç kadın* şeklindedir. Babadan küçük olan amcanın eşi içinse –evet, tuhaf ama– *evli hala+ana* ya da *hala+hala* kombinasyonları kullanılır. Bu türden bir ayrıntıcılıkla, tabiri caizse eşiktekinden beşiktekine kimseyi dışarıda bırakmayan kusursuz bir adlandırma şeması mevcuttur Han Çincesi düşünce evreninde. Ve tabii bu dili konuşan Çin toplumunda.

Bilim adamları, bu türden açıklayıcı adlandırma sistemlerine sahip akrabalık geleneği olan toplumları, Lewis Henry Morgan'ın 1871 tarihli *Systems of Consanguinity and Affinity*

of the Human Familiy (İnsanlık Ailesinin Kanbağı ve Akrabalık Sistemleri) adlı kitabından beri Sudanî[1] akrabalık sistemine sahip toplumlar olarak adlandırıyorlar. Çünkü bu, akrabaları tek tek pozisyonlarına göre adlandırma işini Sudanlılarda keşfediyorlar. Benzer sistemler, başka Asya topluluklarında, ayrıca Eskimolarda ve Hawaii halklarında da var.

Türkçede akrabalık

Bizim dilimizdeki akrabalık ve akrabaları adlandırma sisteminin de Sudanî olduğunu düşünüyor bu konu üzerine çalışan antropologlar. Bunu anlamak için İngilizce ya da Fransızca gibi herhangi bir Avrupa dilini öğrenme deneyimlerimizi hatırlamak yeterlidir. Bir kara parçasının başkaca karalarla çevrilip çevresiyle karasal irtibatının kesilmesi için bile bir fiili bulunan Fransızcaya, "Bibimgilin eltisi, kızını görümcesinin oğluna vermiş" cümlesini çevirmek imkânsıza yakındır. Çünkü bu terimler yalnızca bizim akrabalığımızın ilişkilenme biçimlerini kategorize etmeye yarar. En basitinden örnekleyecek olursam, bu dillerin hiçbirinde hala ile teyze, amca ile dayı arasında bir fark dahi yoktur adlandırma söz konusu olduğunda. Kuzen anlamına gelecek terimler bile bizde sekiz tanedir. Her ne kadar önce Fransızcanın, sonrasında ise tüm dünyayı tesiri altına alan İngilizcenin etkisiyle epeydir "kuzen" sözcüğü daha yaygın olsa da Türkçede "amcaoğlu, halakızı" gibi kimi tamlama adlar, kuzenliğin zaviyesini de açıklamaya yarar.

Çince kadar hassas ve sonsuz ayrımlara sahip olmasa da, Türkçe de kendince zengin bir repertuvar sunar akrabalık terimleri için. Bence bu terimlerin en özgünleri evlilikle doğan durumları açıklamaya yönelik olanlardır: enişte, yenge,

1 Terimin İngilizce orijinali *sudanese* elbette. Aynı anlama gelmek üzere "Sudanî"yi kullanmayı ben tercih ettim.

görümce, elti, kayınço, kayınbirader, kayınvalide, kayınpeder... Bunlar coğrafyanın bizden daha batıda kalan kısımlarında karşılığı bulunmayan, ancak doğuya gidildiğinde muadilleriyle karşılaşılabilen adlandırmalar. Aralarında en ilginç olanlarından biri de burada mecmu tetebbuatın da meselesi olan "yenge"dir.

Çinliler "yenge" için kimin karısından bahsedildiğine göre değişen geniş bir lügatçe geliştirmişler. Büyük amcanın, küçük dayının, ağabeyin veya kardeşin, amca ya da dayıoğlunun karısı; her biri başka bir ada sahip. Yakın komşumuz Arapçada ise ağabey ya da kardeş karısı için söylenen "zewjet ax" dışında "yenge"ye karşılık gelecek bir terim yok. Farsçada ise "arus" var. Gelin anlamında. Ama "yenge" yok. Yenge sözcüğünün bize ait bir şey olduğundan emin olabiliriz.

Şemseddin Sami'nin yengesi

Yazdığı sözlükle, neredeyse 120 yıl sonrasına hâlâ ışık tutmaya devam eden Şemseddin Sami Fraşeri'nin *Kamus-ı Türkî*'sine göre "yenge" sözcüğü özbeöz Türkçedir. Bu fikri paylaşmakla beraber devamını çok inandırıcı bulmadığımı itiraf etmek durumundayım. *Kamus*'a göre "Aslı, 'yange'" olan bu sözcük, "yandan giden, yan yana yürüyen" demektir. Sözlükte verilen ilk açıklamaya göre "geline rehberlik eden kadın"dır bu yandan giden yenge. İkinci maddede ise, "birader ve amca ve dayı zevcesi" yazar. Yani bugün kullandığımız anlamı. Şemseddin Sami'nin işaret ettiğine bakılırsa "yenge" ya da –onun dediği hâliyle "yange"– sözcüğü geline sağdıçlık, nedimelik eden kadının adıyken zamanla gelinin kendisinin adı olmuştur. Elbette bu mümkün. Ancak burada dikkat çeken bir şey daha var. Bugün "eski yazı" dediğimiz Osmanlı-Türk alfabesinin kendine has okuma kuralla-

rı vardır. Bu kurallar kimi zaman Arapçanın kelime türetme mekanizmalarını, kimi zaman Farsçanın tamlama usullerini yansıtırlar. Bazen de bu imla düzeninde kadim Türkçe kelimelerin mazisi bize göz kırpar. Örneğin "dokuz" sözcüğü, Harf İnkılabı'nın yapıldığı güne kadarki gazetelerde bile "d" harfiyle değil, eski Türkçedeki gibi "t" harfiyle "toquz" olarak yazılır. "Süt" eski Türkçedeki gibi "süd"tür ama "süt" okunur. Dolunay, "tolunay"dır. Osmanlı-Türk yazısını öğrenmeye niyet etmiş talebelerin zorlandığı bir başka eski Türkçe kökenli şey de "sağır kef" olarak bilinen harftir. Sağır kef, aslında bir "k" harfidir ama "n" olarak okunur. Ve sadece bazı durumlarda kullanılır; bütün "n"lerin yerine sağır kef yazılmaz. İşte bu "bazı durumların" mazisi Eski Türkçeye dayanır. Çünkü aslında "n" değil de, "ng" gibi okunabilecek bir nazal harftir bu. Hâlen İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun kimi ağızlarında mevcut bir sestir. Mesela, "senin" yerine "sening", deniz yerine "dengiz" demek gibi. Sağır kefin en çok kullanıldığı kelimelere bakılınca ilk akla gelenler, "so*ng*ra, o*ng*da, bu*ng*da, önü*ng*de, a*ng*lamak, di*ng*lemek, ye*ng*i (galibiyet anlamındaki yengi değil, ***yeni*** tabii ki bu)" olabilir örneğin. Bugün bunları hepsini "ng" yerine "n" harfiyle söyleyerek kullanmaya devam ediyoruz. Diyeceğim o ki, "yenge" sözcüğü de eskiden "yengi" olarak yazılan "yeni" sözcüğünden kaynaklanmış bir kavram olabilir pekâlâ. Aileye yeni katılan, yeni gelen anlamında. Hatta belki de "yeni gelin" (eski yazılışıyla "yengi gelin") sözcüğünün kısaltılmışı bile olabilir. Belki de "yeni" sözcüğüne, Arapçada ve Farsçada kelimeleri erilden dişile çevirmeye yarayan, Osmanlı Türkçesinde de pek sık kullanılan "güzel h" harfi eklenmiş ve "yeni" sözcüğünün dişil versiyonu türetilmiştir. Bunu bilmenin imkânı yok elbette. Çünkü yalnızca yazılı metinler üzerinde geriye dönük bir tarama yapmak mümkün. Oysa bu sözcüğün izini yazıda değil sözde sürmek da-

ha sağlıklı görünüyor. O nedenle Şemseddin Sami'nin verdiği bilgiye itimat etmek durumundayız.

Yengeler, yengelerimiz

Öte yandan, "yenge" sözcüğü gerçekten de Şemseddin Sami'nin dediği gibi "amca, dayı ya da kardeş karısı" anlamına gelir. Kapsamı biraz daha genişletilerek içine yeğen ve kuzen eşleri de girer. Ancak pratikte "yenge" sözcüğünün kullanım alanı daha geniştir. Özünde, erkeğiyle yakınlık durumu içerisinde olduğumuz ya da başka bir tarifle erkek tarafı olduğumuz bir evliliğin (ya da ilişkinin) kadınını adlandırmaya yarar "yenge" sözcüğü. Bu denklemde bizim tanıdığımız ya da akrabamız, erkek olandır.

"Yenge" sözcüğü iki işe yarar. Birinci işlevi, erkeklerin erkeklerle olan ilişkilerinin asli olduğunu, erkekler arası ilişkilerin çevresini oluşturan kadınların her durumda ikincil pozisyonunu vurgulamaktır. Yenge, genel olarak aileye sonradan katılan, yeni gelen, "gelin olan" kadın için kullanılan bir sözcüktür. Oysa bir adam, bir başka adamın karısından bahsederken o adamın o kadınla ne zaman evlendiğinin (ya da ilişki içine girdiğinin) hiçbir önemi yoktur. Dün de evlenmiş olsa ya da tam tersi evlilik erkeklerin arkadaşlığından daha eski bile olsa, her zaman "yenge" diye bahsedilmelidir. Çünkü yenge, dışarıdaki birini, aileye ya da akrabalık şemasına zoraki, mecburen kabul edilmiş birini adlandırmaya yarar. Tüm erkekler (âdemoğulları) doğal olarak akrabadırlar, onların karıları, tıpkı aile içindeki tüm yengeler gibi, bu akrabalık bağına sonradan bulaşmış, bu ilişkinin dışında ve asli unsur olmaktan uzak bireylerdir. Onlara "yenge" diyerek araya konan mesafe, aslında kadını erkeklerin arasındaki dünyanın dışına çıkarmaya hatta hiçbir zaman oraya ait olmadığını ima etmeye yarar.

"Yenge" sözcüğünün bir diğer önemli işlevi ise cinsel gerilimi ortadan kaldırmaktır. Genel olarak Doğu toplumlarının çoğunda, özel olarak ise Türklerde erkeklerle kadınların arasındaki ilişkiler genellikle "nikâh düşüp düşmeyeceği" bilgisine göre düzenlenir. Nikâh düşmesinden kasıt ise elbette, sadece medeni hâllerinin evlenmeye elverişliliği değil, aralarında bir cinsel ilişki meydana gelmesinin ahlâken ya da dinen uygun olup olmamasıdır. Nikâh düşmeyenler kategorisi genellikle birinci dereceden, çoğunlukla ikinci dereceden, nadiren de üçüncü dereceden akrabaları kapsar. Örneğin, kuzenlerle evlenmek bazı yerlerde katiyen yasak veya kimi bölgelerde "hoşgörülebilir" iken kimi bölgelerde ise doğaldır. Üzerinde kesin olarak ittifak edilebilecek fikir ise kardeşlerle ve ebeveynle nikâh düşmeyeceği fikridir. Bunun dışındaki hemen herkesle, kimi durumlarda yakın çevreler ve ikinci, üçüncü dereceden akrabalarla "nikâh düşmektedir." Hâliyle, aileye ya da sosyal çevreye sonradan eklemlenen bir kadının, bir yeni gelinin / gelenin, ailedeki tüm erkekler için "nikâh düşer" konumda olduğunu söylemeye bile gerek yok. Bu nedenle olası bir cinsel gerilimi ortadan kaldırmak, duruma bir "akrabalık" katmak için bu kadına "yenge" demek bir alışkanlıktır. Bir yeğen ya da kuzenin, ağabey ya da kardeşin, dayının ya da amcanın karısı yenge olabildiği gibi, bir arkadaşın, ortağın, herhangi bir tanıdığın karısı ya da sevgilisi de gayet tabii "yenge" olabilir. Bununla birlikte bir erkek, kendisini ya da kocasını bizzat tanımadığı bir kadına da bu bahsettiğim sebepten ötürü "yenge" diye seslenebilir. Genellikle küçük esnafın, müşterisi olan kadınlarla kurduğu ilişkide de "yenge" sözcüğü anahtar niteliğindedir.

Son olarak, erkekler "yenge" sözcüğünü, erkekler dünyasında, bir kadını "işaretlemek" için de kullanırlar. İşaretlemekten kastım elbette hemen yukarıda andığıma benzer bir

durumun altını çizmektir. Erkekler, bir kadına "yenge" diyerek onun bir erkekle olan mevcut bağını kabul ettiğini vurgular. Yetmişler ve seksenlerle yaygınlaşan "yenge(si/m/miz/n/niz) olmak" deyimi bunu en iyi ortaya koyan örneklerden biri sayılabilir. Bir kadından "yengeniz olur" diye bahseden erkek, o kadınla mevcut ya da muhtemel ilişkisini ifade etmek ister. Bir erkeğe, o erkekle ilişkisi bilinen ya da müstakbel olan kadından bahsederken "yengem" diyen kişi, söz konusu kadınla arasında hiçbir cinsel gerilim ihtimalinin bulunmadığını dile getirmekte ve karşısındakine bu yolla güven vermeye çalışmaktadır. Erkekler, bu yolla, dil vasıtasıyla kadınları "işaretleyerek" aralarındaki ilişkiyi kolaylaştırır. Örneğin, bir erkeğe "Karın nasıl?" diye sormak erkeklerin kendi aralarındaki gerilimli dünya baz alındığında oldukça sert ve cüretkâr kaçan bir hâl hatır sorma biçimidir. Oysa erkek, "Yengem nasıl? / Yenge Hanım nasıl?" diye sorduğunda sorunun yöneltildiği erkeğin ilişki içinde olduğu kadın, o ortamda cinsel gerilim yaratmadan konuşulabilir olmaktadır.

Sonsöz

"Yenge" sözcüğü, Türk dilinde aileye sonradan dahil olan kadınları tanımlamaya yarayan bir sözcük olarak yer alır. Bununla birlikte akraba olmadığı hâlde akrabalık ilişkileri ağına kabul edilen, yeni katılan kadının da unvanıdır. Öte yandan, geleneksel toplumda, erkek egemen dilin toplumun tüm katmanlarında bulduğu vokabüler alan içinde, cinsel ilişki ihtimali mümkün olduğu hâlde bu ihtimale tercihan uzak durulduğunun vurgulanması için kullanılan bir sözümona kalkandır da bu sözcük. Toplumun genelinde kadın erkek ilişkilerini çeşitli kademelerde düzenlemeye, aradaki mesafeyi kesinleştirmeye yarar. Tabii bütün bu değer-

lendirmeleri, erkeklerin kadınlara "yenge" demesi üzerinden yaptığımı da belirtmek isterim. Bir nevi "erkeklere göre yenge" değerlendirmesi denebilir. Şüphesiz, kadınların arasındaki yengelik hiyerarşisi de bambaşka bir çalışmanın konusu olabilir.

"YENGE" KELİMESİ VE İÇERDİKLERİ

HÜSREV HATEMİ

Başka dilden alınmamış akrabalık kelimelerimizden birisi "yenge"dir. Amca, dayı ve erkek kardeş eşlerine hitap sözü "yenge"dir. Nişanyan'ın etimolojik sözlüğünde "Büyük erkek kardeş eşi" diye bir nüansa işaret ediliyor. Ben buna katılıyorum. Çünkü amca ve dayı eşlerine hitap edilirken "yenge" kelimesinin daha yüksek bir saygı yükü vardır. Büyük kardeş eşine hitap edilirken de buna yakın bir saygı içerir. Fakat 45 yaşında bir ağabey, 25 yaşındaki kardeşinin eşine "yenge" demekten ya kaçınır veya mizahi tonla söyler. Yaş farkı büyük olan ağabey eşlerine, kız kardeşler de "yenge" derken, yaşı en büyük kız kardeş "yenge" yerine "bizim gelin" der. Yani annesinin yanında bir asbaşkanlık (askayınvaldelik) verilmiştir. O, "büyük görümce"dir. Bahçelerde börülce olup da gelinle beraber oynasa da, geline asla "yenge" demez. Rumeli türküsü "oynasınlar bakalım bir araya gelince" diyorsa da bu kafiye icabıdır. Yaşı büyük olan görümceler, yaşça küçük gelinlere hafif derecede ayar verir. Beraber oynamayı daha küçük yaşta olan kız kardeşlere bırakırlar. Kısacası, Nişanyan sözlüğüne katılıyorum. Yenge, amcaların, dayı-

ların ve büyük erkek kardeşlerin (en büyük olması şart değil, bizden yaşça büyük olan bütün erkek kardeşlerin) eşlerine denir. *Redhouse* sözlüğünün Arap harfli, Osmanlı Türkçesini aksettiren sözlüğünde "yenge" kelimesinin kısıtlı kullanılışına bir işaret vardır. O devrin şehirli terbiyesinde, bir erkeğin kardeşlerinin eşine "yenge" demesi, laubalilik sayıldığından, yenge için "a woman's sister in law" deniyor. Yani o devirde kardeş eşleri için erkek kardeşler "yenge" demiyor. O devirde bu, kız kardeşlerin kullandığı bir deyim. Elimizdeki güncel *Redhouse* sözlüğünde bu ayrım kalkmıştır. Yeni *Redhouse* sözlüğüne göre, herhangi birinin eşine de "yenge" denebilir. Güncel *Redhouse*'un hakkı var. Az bile demiş. Devr-i hâzırda bir satıcı, yanınızdaki eşinize, efendi adamsa sadece "yenge", biraz salakça ise "yengem benim" diye hitap edebilir. Kudret Emiroğlu'nun *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü* kitabında "yenge" için; Uygurlarda, *Divanü Lügati't-Türk*'te olan bir kelimedir; bazı lehçelerde "cingi" şekli de vardır, diyor. Farsçanın ansiklopedik sözlüğü *Dihho*'da, Türkçeden alınan bir kelime olduğunu belirtiyor. "Yenge" ve "yengâ" şeklinde yazıldığını belirterek amca eşi veya birader eşi olduğunu belirttikten sonra, Mevlana'dan, "yengâ" imlalı şekline örnek veriyor. Bu örnekten görüldüğüne göre Mevlana, "yengâ" kelimesini, nikâhtan sonra gelinle birlikte damadın evine gönderilen, "hanım" anlamıyla kullanmış. Bu anlamıyla "yenge" kelimesi son yıllara kadar bizde de kullanılmıştır. İstanbul'da son elli yılda, ikinci anlam unutulmak üzeredir. Çünkü damat evine böyle bir yenge hanım, modern evliliklerde gönderilmiyor. Damatların da artık "sağdıç"ları olmadığı gibi.

Kişisel anılar

Bir yengem oldu çocukluğumda. Saadet yenge. Dayım Rıza Bilali'nin eşi. Olayları filozof gibi seyreden, eylemi pek sev-

meyen dayıma büyük destek oldu. İki kız, iki erkek çocuğun her türlü sorununda onların yanında oldu. Eşine ve çocuklarına büyük destekti. O da eylemci bir halk filozofu gibiydi. Dayıma, ona ve şimdi yaşamayan bir kız, bir erkek çocuklarına Allah'tan rahmet dilerim. Amcam, biz çocukluktan çıkmak üzereyken evlendi. Böylece on beş yaşımda iken iki yengemiz oldu. Nevin yenge, benden büyük ve hayatta. Bir kızı, bir oğlu da çok şükür hayattalar. Lise mezunu Nevin yenge de amcama destek olan, "yenge" kelimesini hakkıyla taşıyan biri.

Bir de tıp hayatımdaki bir anıdan bahsedeyim. 1995 yılıydı. Poliklinik yaparken karşıma, 50 yaşlarında bir "İstanbul çocuğu" oturdu. Şikâyetini sordum. Cevap: "Doktor Bey nasıl söyleyeyim, yengenizle kardeş olduk." Hiçbir şey anlamayarak yüzüne bakınca açıkladı. "Yani cinsel güç zayıfladı, eşimle kardeş gibi olduk." Adam, efendi biriydi. Dolayısıyla kızmadan mülakata devam ettim. Bir de Azeri deyimi sunayım: Yengemiz yeter oldu, işimiz beter oldu (Kuzey Azerbaycan'dan). Herhâlde adı "Yeter" olan bir yengeye taşlama amacıyla söylenmiş.

AKRABA İLİŞKİLERİNİN EN AYRIMCI KELİMESİ: "YENGE"

FATMA BARBAROSOĞLU

Yengeler sevilmez. Sevileni azdır. O kadar ki, o sevilen için cümle kurulurken bile, yengeler sevilmez ama benim yengem farklı, diye başlanır. Sevileni istisnadır. Sevilmeyeni normal.

Yengeler niye sevilmez?

Bize yenge olan başkasına abladır, teyzedir, haladır, anneanne, babaannedir.

Nasıl oluyor da aynı kadın; sıfatı "teyze" iken anne yarısı, "yenge" iken akrebin izinden giden oluyor!

Kimi ne kadar seveceğimize biz mi karar veriyoruz, yoksa sevilenin ne miktar sevileceğine dair bir bilgiye, bir kültürel yüke mi maruz kalıyoruz?

Kimler yenge?

Amcamızın eşi yenge. Amcamızın eşini sevmek için annemizin desteğine ihtiyacımız var. Annemizin tek başına amcamızın eşini sevdirebilmesi mümkün mü? Mümkün değil. Çünkü işin içine aşılması gereken eltilik kültürü girecektir. Atasözlerini hatırlayalım:

"Kızgın elti, ormandaki 10 kaplandan beterdir."

"İki eltiyi aynı odaya koyun, patlamış mısırı çıkarın."

"Elti eltiye eş, arpa unundan aş olmazmış."

"Ortak gemisi yürürmüş, elti gemisi yürümezmiş."

"Eltin varsa derdin vardır."

"Elti eltiden üstündür, eltiyi takmayan üzgündür."

"Eltinin kestiğini kılıç kesmez."

"El yarası onar, elti yarası yanar."

"Yenge" yazısına niye elti üzerinden başladım?

"Yenge" olarak niye ağabeyin eşini, dayının eşini değil de amcanın eşini merkeze aldım?

"Yenge" deyince aklımıza gelen ağabeyimizin eşi değildir, çünkü genellikle ona "abla" demeyi tercih ederiz. Dayımızın hanımına "yenge" dediğimizdeyse zihnimizdeki negatif "yenge" imajı eşlik etmez bu hitaba. Ne de olsa bir türkünün izi vardır benliğimizde: "Bahçelerde börülce oynar gelin görümce / Oynasınlar bakalım bir araya gelince."

Türkünün eltili versiyonu da var: "Bahçelerde eğrelti oynar iki elti / oynasınlar bakalım bir araya gelince."

Bahçelerde eğreltinin işlevsizliğinden mi yoksa iki eltinin bir araya gelip oynamasının imkânsızlığından mı, yoksa kafiyenin gelin görümce / bir araya gelince olarak pek güzel düşmemiş olmasından mıdır bilinmez, türkünün bu bölümü genellikle pek söylenmemektedir.

Gelin görümcenin evi ayrı yolu ayrı da ondan, diyeceksiniz. Doğru. Eltilerin evi ayrı yolu ayrı da olsa erkek kardeşlerin aynı teknenin kulpuna yapışmış olmasından sebep kimin ne kazanıp ne kadar harcadığı eltiler için kadim mesele. Eltisi sektiyse o da sekecek çünkü.

Eltilerin sekmesi sadece kendi psikolojilerini bozmakla kalmıyor, ülkenin ekonomisini de tarumar ediyor.

Nitekim Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, kapısına kilit vurulan işletmelerle ilgili açıklama yaparken işin arka planında bir hinoğlu değil, eltilik damarı olduğunu vurgulamıştı.

Şirketlerin % 65'i kurulduğunun ilk beş yılında tarihe karışıyormuş.

Firmaları kuruyormuşuz ama büyütmekte beceriksizmişiz.

Ekonomik sıkıntı, küresel kriz, sektörel değişim, sermaye yetersizliği yetmezmiş gibi...

Aile şirketlerinde elti kavgaları varmış.

Eltiler arasındaki kıskançlık, çekememezlik, aile şirketlerinin sonunu getiriyormuş.

Eltiler, yengeler, ortaklar kavgası... Şirketlerin ipini çekiyormuş.

Bu açıklama bizi şaşırtıyor mu?

Dantel motifine bile "elti eltiye küstü" adını veren bir kültürde, eltilerin yapıp ettiğine dair hiçbir şey şaşırtmaz bizi.

Didaktik okuyucular her yazıdan bir netice bekler. İyi de bize çözüm göster, diye figan eyler.

Çözümüm şudur: Hiç kimseye "yenge" demeyelim, "yenge" sıfatını tümden imha edelim. Hatta mümkünse kadın tarafına ayrı, erkek tarafına ayrı akrabalık sıfatları vermeyi de ortadan kaldıralım.

Bazıları buna itiraz edecek; babanın erkek kardeşine "amca", annenin erkek kardeşine "dayı", annenin kız kardeşine "teyze", babanın kız kardeşine "hala" denmesini, ninelerin bile oğuldan ya da kızdan torun sahibi olmasına göre "anneanne" ya da "babaanne" olarak isimlendirilmesini, Türk kültürünün akrabalık ilişkilerine ne kadar önem verdiğini ispat eden adlandırmalar olarak değerlendirecektir. Gelin görün ki içinde yaşadığımız hayat bu değerlendirmeyi pek doğrulamıyor. Bazı sıfatlar, bagajlarında taşıdıkları negatif yükler yüzünden akrabalık ilişkilerimizi fena hâlde bozuyor. Bakınız "yenge"

CİHAN AKTAŞ

Büyük gelin, daha vurgulu bir şekilde yengedir. İlk tanıdığım "yenge", annemdi. Sülaleyi çekip çevirme sorumluluğu ona yüklenmişti. Bayramlarda onun baklavası, sarması hatırlanırdı. Refahiye'nin nispeten imkânları kıt köyüne bağlık bahçelik bir köyden gelin gelmişti. "Çıkar gözetmeyen yabancı"nın, ön şartların ve mevcut protokollerin bilincinde olmadığı için sağlayacağı taze nefesten söz eder Markus Miessen, *Katılım Kâbusu*'nda. Kendisi için açılan yerde mevcut güç ilişkilerinin istikrarını bozmadan, getirdikleriyle birlikte ortamı dalgalandıracak, harekete geçirecektir, yabancı üye (75).

Akraba topluluğunun ilişki dengelerine henüz vâkıf ve ait olmayan yenge, tarafsız bir yenileyici olma şansına sahiptir. Organize eder, toplar, dağıtır, barıştırır, bağdaştırır. İleri geri konuşmadan ortalıkta dolaşmayı sürdürmelidir. Ailede yüklenen sorumluluğu üstlendiği oranda yerini sağlamlaştırır, elkızı olmaktan çıkar zamanla ve kayınvalidenin tahtına oturur.

Annem, babamın memuriyeti nedeniyle süren taşınmala-

rımız yüzünden bu rolle ilgili beklentilere her zaman cevap verememiş de olsa, toparlayıcılık misyonunu nerede olursa olsun yerine getirmeye çalıştı. Kayınlarını hatta babamın kuzenlerini yıkadı, giydirdi, büyüttü; görümcelerini gelin etti. Nerede yaşarsak yaşayalım evimiz annemi "yenge" diye çağıran akrabalarımızın toplanma merkezi özelliğini korumayı sürdürdü. Hastalar tedavi sürecini geçirmek, evlenecek kızlar çeyiz hazırlığı yapmak üzere yatılı gelirdi. Dikiş makinesi, küçük-büyük her yaştan insan için elbise, gecelik ve pijama dikilmek üzere orada, sofada hazır dururdu. İlkokul yıllarımda babamın delikanlı yeğenlerinin aşk acılarını paylaşmak için anneme koştuğunu hatırlıyorum. Dolayısıyla maharetli olmaya yazgılıydı annem. Büyük tencerelerde yemek yapma alışkanlığının aileyi toparlama misyonuyla bir ilgisi olsa gerek. Evde ansızın kapıyı çalacak ziyaretçileri ağırlamaya dönük bir ön hazırlık olmalıydı her zaman.

Ben "yenge" unvanını niye sevemedim? Sebebi öncelikle annemin yengeliğine ilişkin gözlemlerimdir.

Annem Suna gelindi ve gelinlik yapardı. Çözüm arayan, hizmet edendi ancak sohbete katılmazdı. Ağzını yemenisiyle kapatırdı dedem (babamın babası) evimize geldiğinde, kasabada yaşadığımız yıllarda. Çocuklarıyla hiç ilişkisi yokmuş gibi davranır, bazen mimikleriyle memnuniyetini veya rahatsızlığını belli ederdi. Sonraları esnedi hareket alanı, ama tamamen iptal olmadı. İlkokula gitmediğim dönemlerde annemin bu gelinlik ve yengelik hâlleri hafızamda yer tuttu. Halim selim bir adam olan dedemin bu durumdan memnun olduğu söylenemezdi, sonuçta o da âdetlere uygun hareket ediyor, hatta kuralları olabildiğince esnetmeye çalışıyordu. Sıklıkla, "Gelin, gel otur, sen de bizimle ye," derdi. Fakat ne dedemin ne annemin o bağlamda değiştirebileceği bir âdetti bu ve aynı mekânlarda izleri yer yer sürüyor. *Seni Dinleyen Biri* romanımda bu "gelinlik" hâlinin tanığı olmuş genç ku-

şaklara nasıl yansıdığını yorumladığım bölümler var. Annemin, en ihtiyaç duyduğu zamanlarda konuşma yasağını kendine yediremediğini anlatan sözlerini hatırlıyorum. Dedem, ölümünden bir süre önce tedavi için geldiği İstanbul'da, evimizde kalırken annemle konuşmaya çalıştı; ne var ki o, konuşmaya hevesli değildi artık. Daha sonra amcamın eşi olan Ayfer yengeme, "Keşke Suna ile de seninle konuşabildiğim gibi konuşabilseydim. Öyle başladı ve sürdü. Bir sohbet edemedik," dediğini aktarmışlardı bana.

Haddizatında gelin, kararında konuşması beklenen kişidir. "Yenge"liğe özgü sesleri ve sessizliği öğrenme sürecinde, geldiği ailede muhataralı bir yeri vardır. Konumu asla "enişte"yle bir değildir geleneksel ilişki dokusunda. Yenge, "gelen"dir; enişte ise "götüren" Ne içeridedir ne dışarıda; sürekli kanıtlamalıdır becerikli ve iyi niyete sahip olduğunu. Bu nedenle de içeriye vukufiyetini büyük bir gayretle ispat etmesi beklenir. Hem bir tür gizem oluşturan mesafesini korumalı hem kaynaşmalı, hem ağırbaşlı olmalı hem çevik. Kırgınlığını, alınganlığını belli etmeden toplantılara katılmalı. Tarafsız bir şekilde sürdürmeli karşılaşmaları. Enişte'nin kişisel sebeplerle kendini geriye çekmesiyle aynı şey değildir, "yenge"nin depresyonu. Güler yüzü esirgediği unutulmaz. "Mahrem dünyalarımızda gezinen gizli ajanda sahibi ikinci derecede akraba" olduğu hatırlarda tutulur.

Çocukluğumu geçirdiğim kasabada aynı sokakta oynadığımız arkadaşımın evlendikten sonra, 2000'lerin başlarında "yenge" olarak yaşadıkları, kolayca değişmeyen kabuller üzerine düşündürüyor. Eşinin ağabeyi olan kayınbiraderi, kayınpederinin vefatından sonra geniş ailede söz sahibi olan ağabey. Bir dairede memur olan arkadaşım iş çıkışı eve gecikecekse, kayınbiraderi sebebini bilmeli. Arkadaşım ehliyet almaya çalışıyor, hatta kursa bile gidiyor. Bir yolculuk dönüşü yaşanan aile buluşmasında ehliyet almaya çalış-

tığını öğrenen kayınbiraderi eline geçirdiği belgeleri yırtıp atıyor. Kendisine nasıl sormaz, hem buna niye ihtiyaç duyuyor! Onun bu konuda ne düşündüğü umurunda bile olmamış. Kocanın çeşitli sebeplerle ihmal ettiği veya söz sahibi olmadığı konularda büyük kayınbirader, ailenin itibarını hatırlatmak üzere devreye girme hakkını buluyor kendinde.

"Yenge", aile ve geriye kalan en uygun topluluk arasında, sınırda bir yerde duruyor. Ailenin asli üyesi olarak kabul edileceği gelecek zamanlara kadar sevilmek ve sayılmak için birçok "dar kapı"dan geçmek zorunda. Ailenin itibarına gölge düşürdüğü gerekçesiyle kayınbiraderi tarafından dövülen kadınlara rastladığım oldu. Buna karşılık en başından itibaren kendini sevdirecek hâl ve hareketleriyle kendi yerini tayin etmesi de beklenebilir. Erzincan yöresinin düğünlerinde "yenge binmek" diye bir âdet var. Erkek evi, gelini baba evinden getirmek üzere genç yengelerden veya ailenin yeni evlenmiş kızlarından oluşan bir topluluğu atla gönderir. Bu yengelerin bir görevi de gelinin gelinliğini ve kınasını götürmektir. Annem sıklıkla "yenge binmek" için çağrılırdı. Bazen onun terkisinde oturduğum olurdu atta. Sonraları düşündüğümde, yenge binme âdetinin, yeni gelinin ailesine karşı bir güvence gibi görülebileceğini düşündüm. İçleri rahat olabilir, işte, kıdemli olmayan yengeler bile el üstünde tutuluyor bu sülalede.

Yengenin rızası, ailenin itibarı

"Yenge" bazen, az çok yabancı bilinen kadını saygıda kusur edilmeyecek bir söyleşi için çağırmanın da unvanı: *Çekinmeden aramıza katılabilirsin.* "Yenge" diyenin Harvard'ta doktora yapmış olması sizi şaşırtmasın. Adını bilmiyor, kimse ona tanıştırmadı. Kamusal alanın müphem sınırları, sağlıklı bir kaynaşmaya izin vermeyen kapıları ve duvarları, emin

olunan bir muaşeret geliştirmeye izin vermemiştir. Kim kimi karşılayacak, kim / kimler geldiğinde ayağa kalkmalı, önce kim elini uzatacak, diye uzayıp giden sorular karşısında her kafadan bir ses çıkmıyor mu hâlâ?

Cemaat ve siyasal örgütlerde "yenge", mahcup bir mesafe bildirimi için kullanılır; ben de sıklıkla yaşadım. Eşiniz yanınızdayken "yenge" olursunuz, aynı ölçüde tanınıyor olmanız fark etmez, orada "yenge" çağrısının, söyleşiye meşruiyet kazandırması beklenir. İsmin hatırlanmadığı ya da dile getirilmek istenmediği durumda "yenge" yardıma koşar. Erkekler arası bir anlayışı imler çağrı: "Bizden sizin mahreminize kötülük gelmez."

Mesafe bildirimi, genellemede kaybetme, pot kırma endişesi... "Bayan"ın geçtiğimiz yıllarda bir unvan olarak hak etmediği ölçüde benimsenmesi bu genellemelerin yetmezliğiyle de ilgilidir. "Bayan" hem "hanım"ı kapsıyor, hem "kadın"ı; "bacı"yı iptale çalışırken, "yenge"nin kullanım alanına da dahil oluyor. 1930'larda, öz Türkçe akımıyla birlikte resmî kamuda aktif hâle getirilen unvanın "bacı"nın yerini almaya başlaması ise 1990'larda gerçekleşecektir. Bütün bu geçiş ve ikameler, ilişkilerdeki mesafe ayarına ilişkin muaşeret problemleri olarak ele alınabilir.

1980'lerde İstanbul'da eğitim gören başörtülü öğrencilere dönük seslenmelerin karakteri bu açıdan irdelemeye değer. Ne geleneksel ne de modern seslenmelere karşılık geliyordu duruşları, yine de aileden biri gibi çağrılıyorlardı. Minibüs yolcuları için "teyze", cemaat ağabeyleri için "bacı"ydılar. Varlıklarını kuşkuyla karşılayan kesimler onlara nasıl sesleneceklerini bilememekle kalmıyor, farklı başörtülerini YÖK'ün icat ettiği şekilde "türban" olarak adlandırıyorlardı. Kamusal alanda yerleri yoktu, cemaat ağları içine sığamıyorlardı. Valery'nin şairler için söylediği üzere, kendi kamularını oluşturmaları gerekiyordu. Bunu Diyarba-

kır'da fark etmiştim: Başörtülü kadınlar "bayan" unvanını çok rahat bir şekilde benimsediler; çünkü daha öncesine ait bir kamusal hayatları, dolayısıyla unvanları yoktu. Aynı süreci büyük şehirlerde, özellikle İstanbul'da başörtülü kadınlar 1990'larda Refahlı belediyeler döneminde yaşadı. "Bacı" unvanı, "bayan"a dönüştü. İlginçtir, bir kamusal alan tecrübesine karşılık gelecek unvan olarak görülmüyor "hanım"; Musa Carullah'ın kelli felli "hatun"u ise, geçmişte sahip olduğu kamusal tınıya karşılık şimdilerde bıçkın bir dille anlam çarpılmasına uğramış durumda.

"Bacı" ve "yenge" seslenmeleri arasında elbette fark var. "Yenge", "bacı" gibi kamusal bir yüzü olmayan kadının unvanıdır; bununla birlikte bacı, cemaat ağları içinde aktif ve etkilidir. Kamusal bir rolü, bir temsili olan kadına kolaylıkla "yenge" denmez, bu açıdan bakılacak olursa bu unvan mahalle / akraba ilişkileri ağı içinde dolaşır genellikle.

"Bacı" bildirimiyle akrabalık dairesine alınarak "için rahat olsun" mesajı verilen genç kız veya kadın doğrudan muhatap iken, "yenge" seslenişi mesafe öne sürer. Muhatap alınan değil, muhatap alınan gerçek kişi üzerinden bir göndermedir hedeflenen.

Birçok kez hanım yazar arkadaşlarımdan benzeri örnekler dinlemişimdir, ben de yaşadım: Eşinizle veya yalnız gittiğiniz etkinlikte sorumlular tarafından muhatap olarak alınmıyor ve (genellikle de "erkek" yetkililer tarafından) "yenge" olarak çağrılıyorsunuz. Bunun sebeplerini anlamaya çalışıyorum elbette: Kamusal alanda hâlâ yadırganıyordur varlığımız ve ancak yanımızdaki mahrem erkeğin varlığıyla rahatlıyordur mesafeler. Gelgelelim, yanımda eşim olmadığı zaman da "yenge" diye seslenişleri yaşamadım değil. Evli olmasam bile "yenge" diye çağrılabilirdim kuşkusuz, çünkü seslenmede murat edilen, sınırları ve meramı bildirmek. Bazen "abla" da denir, "teyze" dendiği de olur nadiren; tabii

en sık kullanım isminizin yanına "hanım" eklenmesi. Elbette "Yenge Hanım" da denir.

Bu mesafe koyan seslenmelerin ardında elbette bir unvan sıkıntısı dönemi var. Namahrem yanında telaffuz edilemezdi kadının adı. Baba, kız çocuğu doğduğunda bunu dolaylı olarak ifade edermiş, Osmanlı'nın son dönemlerindeki kaynaklardan okuyoruz. Ortaklaşa mekânlar değiştikçe unvanlar ve seslenmeler, tanıştırmalar ve hâl hatır sormalar üzerine muaşeret de değişiyor. Mesafe kararsızlığı, yeni muaşeretlere de yansıyor. Beatrice Colomnia'nın tespit ettiği gibi mahremiyeti artık evde bulunan ekranda görünme / görünmeme hakkı üzerinden tarifin bocalamaları dilimize yansırken ilişkilerimizdeki mesafeyi de yeniden biçimlendiriyor (7). Daha geriye dönelim: Eski Yunan'da iffetli kadın "kendisi hakkında ne iyi ne de kötü söz söylenen" biri olarak tanımlanabilirdi, Abdolonyme Ubicini aktarıyor. Yazarın çok genel tanımı ise şöyle: Şarklılar yabancı erkeklerin yanında eşlerinin adını söylemez. Osmanlılarda bir erkeğe kızları veya karısına dair haber sormak amansız bir hakaret olarak kabul edilir. "Bana bir misafire, bir mesture verildi," dermiş kız çocuğu sahibi olan baba (365-367).

"Yenge" akraba içinde kayınbirader ve görümcelerin, yeğenlerin hitabı asıl. Sokakta, esas muhatap kişinin eşi olarak kadın; adı bilinse de söylenmemesi gerekirdi. İhtiyaten parantez alınmış kadın yenge, yanındaki erkeğin parantezine. Erkek arkadaşların yakınlığındaki kardeşlik derecesini pekiştiren bir anlamı var. Nişanlı veya kocanın yokluğunda yenge, bir mesafeyle himaye edilmesi gereken elkızı. Orada cinsiyet, "bacı" için olduğundan daha farklı bir şekilde askıya alınır. Duygular başka türlü gelişmeye yatkın olsa bile "yenge" hitabı, sürekli bir uyarıyı hatırlatır. Yenge, namahrem kadınlar kümesi içinde dokunulmazlığı pekişmiş öteki cinstir. Özel bir akrabalık oluşmuştur artık. Bazen sempati

içerir seslenme, bazen öteleme. Bir taraftan artık içeride, buradasın, diğer taraftan geldiğin yer hatırlatılır: Bir ayrılık durumunda yerin neresi senin? Hatası kolay bağışlanır bir akraba değildir yenge. Bazen hata işlemesi de gerekmez. Hele taşrada, kocasının ölümünden sonra arkasından fısıltıların dolaşmaması için her adımını hesaplı atsa bile yetmez. Mustafa Çiftci'nin Yozgat'ta yaşayan dul bir kadının hayat mücadelesini konu alan uzun öyküsü "Diyeşet" bu açıdan kurcalanmaya açık bölümler içeriyor. Öykünün kahramanı Cemiyet Yenge, kocasının ölümünden sonra beş parasız kalınca, karnı doysun diye cenaze yıkadı, fırsat bulunca başka işler de yaptı, ama bir türlü her hareketine bin laf yakıştıranların işini gücünü kısıtlayan tehditlerinden kurtulamadı. Sonunda çareyi "yenge" unvanını yenilemekte buldu ve evlendi. Ancak, kendine layık görülen değil, evlenme teklifi etmeye layık bulduğu kişi oldu yeni hayat arkadaşı.

Bu yazıyı yazarken konuştuğum, insan ilişkilerinde "sevecen" olarak adlandırabileceğim, biri kadın (cilt doktoru) biri de erkek (yazar) iki arkadaşım, "yenge" akrabanın tekinsizliğine ilişkin hatıralarını aktardılar. Halada, teyzede affedilen, yenge söz konusu olduğunda unutulmuyor. Ola ki bir kuşağın hoş gördüğü, diğer kuşağa kabul edilemez geliyor. Aile içinde layıkıyla kalmak için sürekli mücadele etmek, hatta yeni kuşaklara da kendini benimsetmek zorunda kalabilir.

"Yenge" diye çağrılmayı sevmedim, annemle ilgili güçlü tepkilerim yüzünden olabilir; ancak sevdiğim yengelerim olmadı değil. İlk yengelerimden biri, halamın küçük gelini Sevimgül yenge. Yengelik kavramını annemin dışında ve oluşum sürecimde gözlemlediğim ilk gelindi. Tutulduğum öksürük nöbetleri nedeniyle bazen Erzincan'a giderdik babamla, çocukluğumu geçirdiğim kasabadan ve otelde kalırdık. Halamın oğlu Vezir ağabeyle nişanının ardından, Sevimgül

yengenin Erzincan'da yaşayan ailesi otelde kalmamıza izin vermedi. Sevimgül yenge sıcak ilgisiyle sarıp sarmalıyor ve geceleri rahat etmem için elinden geleni yapıyordu.

Bir de Cihan yengem vardı, adımın ilham alındığı ilk kadın; ikincisi ise Cihan Sedat. Hiç görmediğim yıllarda, ad ortaklığı nedeniyle yakınlık hissederdim, babamın halasının gelini olan bu İzmirli yengeye. İstanbul'dan kardeşlerime ve bana hediyeler gönderirdi, Refahiye'ye. İstanbul'a taşındığımızda ayrı yakalarda yaşadığımız hâlde sıklıkla görüşüyorduk. Karaköy'deki evlerinde günlerce kaldığım oldu. Cihan yenge, İstanbul'a taşınan akrabalarımıza kol kanat geren kişi olarak da bilinirdi. "Cihan" genellikle erkek adı; biz ikimiz yan yana bir aykırılık cephesi oluştururduk. Eşinin vefatından sonra o İzmir'e yerleşti. Bu yazıyı yazarken çoktandır aramadığımı hatırladım. Aileler yıllar akıp giderken kendi içinde çoğalır ve dağılır, kalabalıklaşır ve yayılır. Onun çocuğu olmadı, ancak akraba çocuklarına büyük emek verdi. İzmir'e yerleşmeseydi, görüşmeye devam ederdik muhtemelen. Cihan yenge sadece benim için değil, geniş akraba çevresi için de koca İstanbul'da geniş aileyi incelikli zevki ve zarafetiyle kuşatan toparlayıcı akraba.

Medyada, tıpkı "hatun" için olduğu üzere kullanılan bir "yenge" tarifine sık rastlanılıyor son yıllarda. Bir futbol takımının yengesinden söz edildiğinde kastedilen tam olarak nedir? Yabancı futbolcunun model gibi resim veren eşinin unvanıdır "yenge." Futbolun erkek oyunu olarak kabulünün bir açıklamasını buluruz bu örnekte: Bıçkın bir dille "hatun" denemediği için "yenge" deniyor; kadın cinselliği üzerinden tiraj veya tıklanma arayan medyanın buluşu bu. Geleneksel seslenmenin imlediği "sorumluluk alan, çekip çeviren" kişi iması hiç yok değil. Futbolcunun yanında kendisiyle canla başla ilgilenmesi gereken bir eşi olmalı, aksi hâlde kolaylıkla dağıtabileceği düşünülür.

Yabancı futbolcunun albenili eşine nasıl seslenileceği konusunda çok eskilere uzayan bir gelenek yok. Medyanın etkisiyle unvan, bildiğimiz pratik kullanımından şaşırtılarak başkalaşıyor. Mahremiyetin, kamusal alana dönük içerme çabası, ilişkilerin mesafeleri açısından bakıldığında kullanımı çok elverişli gelmeyebilecekmiş gibi görünen bir unvanı, futbol magazini içinde yeniden yorumluyor.

Şimdilerde başka türlü bir "yenge" dönemini adımlıyoruz. Colomnia'nın tarif ettiği mahremiyet anlayışındaki başkalaşım, muhafazakâr çevrelerde bile aşkları bir yandan dizi ifadelerine indirgiyor, diğer yandan ise yeni korunma arayışlarına sevk ediyor. Belirleme konumunu haiz iddialı bir söyleyişle yeniden arzıendam ediyor "yenge." Bu konumu tanıyıp üsteleyerek bildiren ise, öykü kahramanı olarak genç bir adam. "Geçen Cuma bir yere yetişecektim. Yengenizle buluşacaktık, böyle demeli," diye yazıyor Emre Ergin *Acziyetin Tekniği* kitabında yer alan "Cumayı İkiye Bölmek" başlıklı öyküsünde. Telaşı hissettiriyor, engelleri, buluşmanın önemini ve devam ediyor: "Yengeniz kelimesini burada bir kez daha kullanayım. Yengeniz" (53).

Önem, gizem, bağlayıcılık... Ah evet, yeni kamusal alan – mahremiyetin istilası nedeniyle belki de– unvanları gözden geçirip güncelliyor. Bıçkın dilin hafifmeşrep göndermeleri olan bir ifadeye zorlamasına inat, "yenge" unvanı, eksiği hissedilse de henüz tarif edilememiş bir rolü üstlenmeye davet ediliyor edebi metin yoluyla. "Yenge" galiba, annemin kuşağına özgü ihtiram yansıtan kullanımı, kamusal alan tecrübesiyle tahkim etmiş olarak dile yerleştirmeye hazırlanıyor. Söz konusu olan, geleneksel anlatımda giderek sindirilen önemi açığa çıkaran yeni bir ihtiyaç. Dışarıdan gelen yabancının, bize aslında nasıl olduğumuzu daha sarih bir dille söyleyebileceğini ister istemez fark ediyoruz ne de olsa.

KAYNAKÇA

Colomnia, Beatrice, *Mahremiyet ve Kamusallık*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Çiftci, Mustafa, *Adem'in Kekliği ve Chopin*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Ergin, Emre, *Acziyetin Tekniği*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Miessen, Markus, *Katılım Kâbusu*, çev. Bülent O. Doğan, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Ubicini, Abdolonyme, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.

"YENGE KIZI İKİDUR..."

METİN SOLMAZ

Ben çocukken, yani 80'lerde, benim için olumlu bir şey olarak söylenirdi: "Kızlara laf bile atmaz" Bunun, konu komşuda karizma yapsa da "erkekler âleminde" pek prestij sağladığı söylenemezdi. Ben de zaten bu özelliğimle gurur duymazdım. Hatta iddia konusu olsa muhtemelen ispat için gider laf atardım. Her durumda bir aczi işaret ederdi: Sarkıntılığı, fiziksel tacizi bırak "laf bile" atmaz, atamaz, beceremez.

Laf atmak, yani hakikaten lafı alıp, yolunda yürüyen bir kadına doğru atmak: "yavrum", "of be" vb... Hiçbir umut barındırmayan, ucu en kötü niyet için dahi hiçbir sonuca çıkmayan, külliyen işlevsiz bu faaliyet için stratejik köşeler, bu konuda repütasyon yapmış bölgeler vardı.

Terminoloji de değişikti. Sadece sözlü tacizde değil, fiziksel taciz için de "taciz" kelimesi kullanılmazdı. "Taciz" kelimesi o zaman genel olarak bugünkü kadar kullanımda değildi. "Ellemek", "el atmak" gibi şeyler denirdi. Bunlarda "yakalanmamak" esastı. Özellikle reklamı yapılmazdı tabii. Ama karşı da çıkılmazdı çok. "Bir el atmıştı işte" yahu. Abartmamak gerekirdi. Sadece erkekler arasında böyleydi

demiyorum. Genel kanı buydu: Abartmamak gerekirdi. Mahalleye, ağabeye yakalanmadıkça. Yakalanınca başka erkeklik saikleriyle abartmak serbestti.

Hayvanlara ve delilere tecavüz, o vakitler daha fazla gündemdeydi. Şimdi bu suçlarda bir azalma var mı, bilmiyorum. Arada çıkan haberlere bakılırsa sanmıyorum. Ama o vakitler bunlar üzerine konuşmak daha sıradandı. Pek şaşırılmazdı. Ankara Kurtuluş'ta bizim mahallenin delisi zavallı Münire sürekli doğururdu ve akıbetini pek kimsenin bilmediği, merak etmediği o çocukları Münire (sanki oyuncak hamurundan yapmış gibi) "peydahlamış" olurdu. Münire'ye tecavüz etme faaliyetine de "götürmek" yahut o meşhur s'li kelime denirdi. Münire'yi "götüren", aşağılık birisi olduğu için değil, buna tenezzül ettiği için, çaresiz durumu için, kendisine taciz edecek, toplumca daha kabul görmüş bir kadın bulamadığı için aşağılanırdı. "Tecavüz" kelimesi daha çok sinematografik / pornografik tahayyüller için kullanılırdı. Kadın yürümektedir, erkek bıçağı dayar, kadın bağırır, erkek sert bakar, tokat atar filan...

Tecavüz gerçek bir şey değildi. Fantezi dünyasının elemanıydı. Bu tip cebirle yapılan cinsel faaliyetler en fazla bir "ısrarcı olma" durumu olabilirdi.

Erkek-yoğun meslek lisesi hayatımda dinlediğim "yaz tatili anıları"nın belirli bir porsiyonunu hayvan tecavüzü hikâyeleri tutardı. Tabii ki yine "tecavüz" kelimesi kullanılmazdı. Düz tecavüz, tecavüzcüsünü bile sıkıyor olmalı ki (yahut o eşeği seviyor diye eşeğin de onu sevmesi gerektiğine inanmış olmalı ki) romantizm katılmış epey hikâye de vardı. Eşek romantizmi: "Cilveli baktı ha..." Her tacizcinin kalbinin bir köşesinde kurbanının (türü yahut cinsiyeti ne olursa olsun) –aslında, derinlerde bir yerde, zımni olarak da olsa– bu işten zevk aldığı fikri olmalı.

Bir kadının ömür boyu üzerinde taşıdığı, dilediği zaman

dönüp bakabileceği, dokunabileceği bacak, meme, popo gibi "şeylerin" erkeklerden bu kadar uzakta tutulması genel olarak büyük haksızlık olarak görünürdü. Ve bu haksızlık kapsamında suç ve mahcubiyet beraber yürürdü. Bir kadının memesini sıkıp kaçmaya meyyal. Aynı kadın yanında biraz dekolte dursa, mahcup. Ama öyle böyle mahcup değil: Avuç içlerinde terleme, sık nefes alma, ağzı yuvarlak yapıp ses çıkarmadan ıslık çalıyor gibi yapma...

Zaten bu kadınlara laf atabilen, bundan heyecanlanan, haz duyan insanlar aynı kadınlara iki cümle medeni laf edemez. El yahut laf "attığı" kadın dönüp "nasılsın şekerim" dese korkudan altına kaçırır pek çoğu. Laf dediğini "Naber yavrum" diye "atacak" kadar cüretkâr ama selam vermekten aciz yığınlar...

Çünkü tanımadığı bir kadınla konuşamaz. Türkiye'de kuraldır: Birbirini tanımayan karşı cinsler birbiriyle konuşamaz. Konuşmaz değil. Bunu yapamaz. Beceremez. Sosyal anksiyetesi izin vermez. Elleri titrer, gözü kararır, tansiyonu düşer. Bunu hem ayıp karşılanacağı için yapamaz; hem de kullanmamaktan köreldiği için aslında doğasında bulunan "merhaba, nasılsın" filan deme yeteneğinden mahrumdur pek çoğu. Bunun Müslümanlıkla bir ilgisi olması düşük olasılık. Bosna Hersek, Arnavutluk yahut İran'da erkekler kadınlarla, kadınlar erkeklerle konuşabiliyor.

"Aslında bir konuşabilse, yaklaşabilse ne kadınlarla beraber olacağı"na dair itikadı için de aparatlar tasarlanmıştır. Örneğin "Merhaba güzel kız" diye başlayan, tanışma talebi içeren kartlar bunun içindir. Üzerinde yırtılıp geri vermek üzere hazırlanmış parçalar olan "Evet", "Hayır" ve "Düşünmek istiyorum" seçenekleri de kadının konuşamadığı varsayılarak hazırlanmıştır. Ve tabii bu kartı da genellikle veremezler ayrı.

Erkeklerin bu yüzden kafası karışıktır. Erkekler genel ola-

rak çok eşlilikten yanadır. Ama karılarının bakire olmasını isterler. Hayatları boyunca kadınlara dokunmak için çırpınan erkekler, hayatlarını geçirecekleri kadına sadece kendileri dokunmuş olsun ister. Bu yaman çelişkiyi o kadar içselleştirmişlerdir ki "elbette" onların karıları anneleri teyzeleri komşuları namusludur. Herkesin sadece kendi çevresi kadın cinselliğinden azadedir.

Kadınlar da bütün bunlardan dolayı olsa gerek, bir miktar deforme olmuştur. Medeni ölçülerde verilen selama, kazara dokunmalara taciz muamelesi yapmak epey yaygındır.

Bir gün dolu bir belediye otobüsünde durup dururken, oturan Karadenizli bir teyze, ayağındaki ayakkabıyı çıkarıp ayakta duran bana vurmaya başladı. Beni aldı bir gülme. O gülme tebessümler hâlinde otobüse yayılınca kadın çok şaşırmıştı. Ortamın bu şekil yumuşaması ve benim "Teyzeciğim her ne olduysa ve ondan ne anladıysan yanlış anlamışsın, ablamsın annemsin" şeklindeki abartılmış nezaketimin etkisiyle teyzemin kocasından fırça yemesi neticesinde olay sonlanmıştı. Ama tabii bir felaketle bitebilirdi.

Beyaz Türklerde, kadın-erkek ilişkilerini daha liberal yaşayanlar arasında şiddet, taciz eksik olmasa da hayvan / mahalle delisi anılarına rastlamadım. Ama tutuculuk değişmiyor pek. Ben kendi Marksist arkadaşlarımın dahi ne kadar tutucu olduklarını uzun yıllardır dehşete düşerek gözlerim. Marksist yahut muhafazakâr, çok fark etmiyor. Bu ülkenin erkekleri karısının, kızının, kız kardeşinin, çevresindeki kadınların, uzun seneler önce ayrıldığı sevgilisinin dahi seks hayatının takipçisidir.

Tekrar edelim. Bizim memlekette bir erkek tanımadığı bir kadınla konuşamaz. Gerilir. Tüyleri diken diken olur. Ama *bazen* konuşması gerekir. Hele işi gereği bir kadına hizmet etmesi gerekiyorsa risk artar. Çarşı pazar, eve gelen tesisatçı, kapıcı, taksici, mahalle bakkalı, manavı genellikle erkek-

tir ve muhatabı genellikle kadındır. Burada taraflardaki cinsel gerginliği almak üzere sihirli "yenge" mekanizması devreye girer. Baldıza yan göz serbesttir. Hatta baldız baldan tatlıdır. Ama yenge ile bal kıyas edilemez. Yengeye kötü gözle bakılamaz.

Yenge, yaş durumuna göre, "bacım" yahut "abla" kadar laubali, "hanımefendi" kadar resmî değildir. Yumuşak, iddiasız, güvenli bir kelimedir. Bir kadına tek başına "yenge" diyerek ona yan gözle bakmadığını, üstelik samimi olduğunu, aileden birisi olarak görülebileceğini, tek derdinin elindeki harikulade patatesleri satmak olduğunu söylemek mümkün olur. Öbür türlü aşırı ciddi olması gerekir. Yenge ona bir parça şaka yapma şansı da verir: "Yenge, buz gibi, otuz iki dişe keman çaldırıyor vallahi." Öbür türlü, maazallah tanımadığı bir kadına şaka yapması hiç olacak iş midir?

Keza birisine, bir başka erkeğe ilişki, yahut niyet açıklanırken eşzamanlı olarak hiza vermek üzere "yengen olur / sayılır" denir.

Bir de kadının bir eşi yahut sevgilisi varsa arkasından konuşurken "kendi başına değersizliğini", "erkeğinden bağımsız olarak dikkatini çekmeyeceğini" tarif eden zihniyet de yenge mekanizmasına başvurur. Bu akıl, "Ayşe'yi bakkalda gördüm" demekten imtina eder. Muhakkak yengeyi görmüştür bakkalda.

Tabii resmî ortamlarda yahut beyaz Türk ortamlarında alay konusu olabilir. Garson kadına "Yenge bir espresso rica edeyim," denmeyeceği gibi lokanta sanayide değilse garson erkek de müşterisine "Yenge ne içersin?" diyemez. Ne bileyim çağrı merkezine de "yenge" denilerek soru sorulmaz. Buralarda kaçınılmaz olarak "hanımefendi" kelimesi devreye girer. Lakin hanımefendi mekanizmasında yenge koruyuculuğu bulunmadığı için hakikaten sonradan da işler süratle muhtelif biçimlerde nabız yoklamalara evrilebilir. Çağ-

rı merkezlerinin alışkın olduğu sırnaşık konuşma ve yazışmalar meşhurdur.

Bir de enişte meselesi var. Yengenin çarşıda pazarda gördüğü işin bir benzerini pek seyrek olmakla birlikte enişte de görebilir. Beşiktaş Köyiçi başta olmak üzere pek çok yerdeki seyyar çiçekçi kadınlar, erkeklere yanında kadın olmasına bakmaksızın "enişte" diye hitap eder. Onun dışında "enişte" kelimesi sözlük anlamında kullanılıyor sanırım. Bunun iki sebebi olabilir. Birincisi kadınların tanımadığı erkeklerle bu şekil iletişim kurması pek gerekmiyor. Örneğin Facebook'ta bir erkeği arkadaş olarak ekleyen bir kadın, erkeğin ilişkisi varsa eşine yahut sevgilisine "zararsızlığını ispat" için genellikle bir miktar kalori harcar. Örneğin erkeğin eşini yahut sevgilisini de ekler. Yahut uygun zamanlarda yaptığı yorumlarda kadına abartılı sevgiler, övgüler gönderir. Epey insan kesintisiz bir "yanlış anlaşılma" derdinde...

Yengenin yaygın sahtekâr kullanımı arasında gazetecilik de var tabii. Malumunuz medya kuruluşları çıplak kadın fotoğrafı yayınlamak için vesile arar. Gazetelerin web sayfalarının trafiğinin hatırı sayılır bölümü yarı çıplak kadınlardan müteşekkil galerilerdir. Hürriyet web'inin başına Fatih Çekirge geçtiğinde bir fark yarattığını göstermek için artık sebepsiz yere kadın fotoğrafı yayınlamayacaklarını açıklamıştı. Yani, o güne kadar sebepsiz yere kadın fotoğrafları yayınladıklarını ikrar etmişti. Tabii bu vaat de trafiklerin düşmesiyle birlikte kısa sürdü, ayrı. Gazetelerin kadın fotoğrafı yayınlamak için kurtarıcı kelimelerinden en önemlisidir "yenge" Hele spor sayfalarında... Genellikle erkeklerin müdavimi olduğu spor sayfaları sürekli plaj voleybolu haberi veremeyecekleri için konuyu bir şekilde futbola çevirmeleri gerekir. Fakat futbolda da hakemler dahil herkes erkek olunca, kadın fotoğrafı yayınlamak konusunda işler zorlaşır. Futbolcular ve gazetelerin sevdiği kadınların tipleri büyük

oranda müşterek olduğu için futbolcuların sevgilileri, eşleri eşsiz bir yenge kaynağıdır. Hele yaz mevsimlerinde. Hele yabancı futbolcuların eşlerinin hepsi yengemizdir...

Yengelerin "dul bir kadın" olma durumu var bir de. Baba, yani kayınpeder evinde kalan yenge, kocası ölünce birden herkes açısından tedirgin edici bir ortam oluşur. Yenge evlenilebilir hâle gelir. "Dul bir kadın" olarak "dışarıya" verilmesi başta çocuklar olmak üzere, pek çok açıdan zor bir opsiyondur. Uygun bir kardeş ile "evlendirilmesi" yaygındır.

Son olarak epey türküde geçer yenge. İki tanesi pek meşhur ama. Birisi Burdur, Dirmil'den Kadir Türen'in meşhur Kezban Yenge'si. Hafif çöpçatan, biraz da fitne yuvası "Kezban Yenge" Öbüründe konu yengenin kendisi değil. Kızları. Atış serbest yani:

Yenge kızı bir tane saçları tane tane / Yenge kızı ikidur küçüğü benimkidur / Yenge kızı üç oldu biri bana güç oldu / Yenge kızı dört oldu biri bana dert oldu / Yenge kızı beş oldu biri bana eş oldu / Yenge kızı altidur yanakları ballidur / Yenge kızı yedidur bir tanesi delidur / Yenge kızı sekizdur bir tanesi semizdur / Yenge kızı dokuzdur en büyüğü domuzdur / Yenge kızı on tamam bayildum aman aman.

Yengeler Geçidi

YENGELERİN GÜCÜ ADINA

DENİZ ERKUL DÜZGÜN

Sünger yengeye...

Köy dediğin dar bir yolun iki kıyısında yan yana sıralanmış toprak, ahşap karışımı evler. Bahsettiğim 70'li yıllar, köyün cumadan cumaya ve bayramdan bayrama canlanan bir camisi ve çocuklarla şen bir ilkokulu var. Köyde yaşayan elle sayılır sayıda aile, birbirini tanıyor, kendi deyimleriyle birbirlerinden kız almışlar, kız vermişler, akraba olmuşlar.

Her şeyin organik olduğu zamanlar, tarlalara böcekler için şuursuzca bocalanan DDT'leri saymazsak. Kalabalık aileymiş bizimki de. Kalabalık demek gereksiz aslında, kısaca aile, çekirdek olmayanından. Dayım Almanya'da, Zehra yengem ise bizimkiler ile yaşıyor, Almanya'dan oturum alınca gidecek. Dayımla, severek evlenmişler. Evleneli 7 yıl olmuş, 3 çocuk doğurmuş. Koca gövdeli, koca yürekli bir adam dayıcığım. Almanya seçeneği çıkar çıkmaz başvurmuş, gurbet yolunu tutmuş, yengemin payına da sabır ve küçük çocuklarına sarılarak uyumak düşmüş.

O yaz sonu yengem yüklüymüş, dokuz aylık gebe, geldi gelecek velet. Gelin olmak, evin işlerinden ve ev ahalisinin tüm bakımından sorumlu olmak demek. Küçük eltisi Hatice

ile beraber çalışıyorlar çok şükür, nasıl bitecek onca iş. Ev işi sadece evin içinde değil, o zamanlar işin zoru dışarıda, bağ bahçede. Ne var ev işi yapmaya, diye düşünüyorlar. Bir memura varıp şehre taşınanlara özeniyorlar; yemek pişir taşır, çocuklara bak, işin bitti. Ne çamaşır günü var bahçede kazanların kurulduğu, ne tarla tapan.

Tüm akraba, eş dostun selamsız sabahsız uğradığı evimiz her daim kalabalık olurmuş fakat evin, hatta ailenin büyüğü olan dedem evde olduğunda çıt çıkmazmış. Gelen misafirler bile mırıl mırıl konuşur, evin kadınları Zehra ve Hatice arı kovanı kadar bile ses çıkarmadan yaparmış bütün yemek, çay, çorba işlerini. Şimdi bile hep masmavi gözleri ve benzersiz huysuzluğuyla anarlar Gök Hasan'ı.

Zehra yengem o gün tarlaya gitmek üzere yine ezan ile uyanıyor fakat o sabah epey ağırlaştığını fark ediyor. Hatice'yi tarlaya yalnız göndersem diye düşünüyor, kocası Cevdet ve köy ahalisinin çenelerini düşününce vazgeçiyor. Laf söz olmasın hadi, deyip yola koyuluyor; Hatice söker fasulye sırıklarını, maksat yalnız yürümesin yol boyunca.

Eve döndüklerinde öğle namazı vakti geçmiş. Yaşlılar, ninem ve dedem namazlarını hemencecik kılmış, sedire oturmuşlar. "Çay demleyiverin," diye buyuruyor dedem. Gelinlerinin bu aksi ihtiyardan ödleri patlıyor. Zehra yengem ellerini avlunun önündeki çeşmede yıkayıp mutfağa yönelirken, bir gün öncesinden neredeyse hiçbir farkı olmayan güne, bir anda "doğum" misafir oluyor. Suyu geliyor mutfağın önünde, bacaklarının arasında usul usul akan sıvıyı biliyor, tanıyor vücudunu; geceden beri yoklayan sancılar yoğunlaşıyor, evin en küçüğü yolda. Avluda oturan dedemin dikkatini çekmeden merdivenin başına yürümeye çalışıyor. Hele bir yukarı çıksam, odaya ulaşsam yeter, diye düşünüyor. Odaya ulaştığında ne değişecekse? "Heey" diye bağırmıyor, "heeyy ben doğuruyorum!" Yengem kan ter içinde ama ses-

siz. Münasebetsiz bir durumda yakalanmış da saklanmaya çalışıyormuş gibi.

Sancı giderek daha sık aralıklarla yokluyor, yengem sancı durup da nefes alabildiği kısacık anlarda başlıyor adımını atmaya, birkaç basamak çıkıyor. Sancı geldiğinde, tüm bedeni mıhlanıyor, ahşap merdiven basamağı tam ortadan kırılacak diye korkuyor: "Ahşap kaldıramaz ki bu ağrıyı." Hasan dedemin sesi geliyor aşağıdan.

Yengem çocuklarıyla birlikte kaldığı küçük odaya vardığında, yer yatağının yanına yıkılıyor. Kafasını yorgana gömerek, ağzını yün yorganla iyice doldurup yorganı ısırıyor, ısırıyor, ısırıyor. Doğum sancısıyla kıvranan kadın, bağırmadan kıvranarak, olabileceği kadar sessiz şekilde ıkınıyor. Zehra yengem o an itibariyle yengelik kıdeminden, Mehmet'in karılığından, üç çocuğunun analığından sıyrılmış bir şekilde, yaşamaya ve yaşatmaya ayarlanmış yeryüzündeki milyarlarca canlıdan sadece birisi oluveriyor. Dedemin ses çıkarmama kuralını bozmadan dördüncü çocuğunu doğuruyor. Bu bizim için inanılmaz ama yengem için konusu açılmışken anlatılan öylesine bir anı. Yıllar sonra "ne, nasıll??" diye şaşkınlık içinde olayı tekrar tekrar dinleyen biz küçük yeğenlere "Kayınbaban varken ayıptı kızım o zaman," diyor, biz fos nesle hafifçe üstten bakarak.

Gırgır sopasıyla dövmüş amcam. İçinde eski bir mizah dergisinin ismi var diye daha az ürkütücü değil bu cümle. Mutfağın bir köşesinde uslu uslu bekleyen gırgırın duvara yaslanmış uzun sopasını çıkarıp, salona ya da yatak odasına gidip karşındaki insana pat küt vurmak! Bu insanı ben biliyorum; onlarca kez sarıldım, güldüm, hatırını sordum, ekmeğini yedim.

Şiddete maruz kalan kişi Neriman yengem. Köyde doğmuş ama ilçedeki liseyi bitirince şehirde yaşayan bir koca hakkını elde etmiş. Bağ bahçe işinden kurtulmuş. Bir apart-

man dairesinde sadece kocası ve çocuklarıyla yaşamanın keyfini sürecekken kocasının neredeyse rüzgâra göre değişen ruh hâli ve öfkesi, hayatını epey bir süre felç etmiş. 1980'ler, darbe sonrası, televizyon reklamlarının artık Avrupa'daki gibi şenlikli olmaya başladığı zamanlar. Yengeme sorsan çeyiziyle geldiği evinde koltuk takımı var, vitrini, avizeleri var, paraları var, yemek takımı var; yemek takımlarını kullandığı eş dost misafir var, apartmanlarında kapıcı var, asansör bile var ve bir de aslında temiz kalpli ama sadece sinirleri bozuk bir kocası var. Çocuğum o dönem, dayağın vahametini bu ölçüsüz anlayışıyla örtbas eden yengemi yadırgamıyorum, olağan yaşanıyor tüm bunlar.

Biz hiç şahit olmadık fakat "adamın asabını bozma" ile başlayan dayakların bir kısmı çocuklarının önünde gerçekleşmiş hatta. Şimdi sanmayın ki çocuklar babalarının yüzüne bakmıyorlar, herkes hâlâ bir arada. Amcam dövmüyor artık tabii, iki oğlu da unutmuş gibi görünüyorlar. Babaannem de "sütümü haram ederim" tehditlerinin sonunda işe yaradığını düşünüyor.

Yengemin iki oğluyla gururunda okuyoruz kimi zaman: "Sıkıysa dövsün." Oğullarına duyduğu güven ve amcamın yaş alması sayesinde yengeciğimin sesi artık daha yüksek. Belki sadece çenesine vurdu o yıllara dair öfkesi, diyebilirim; çenesiyle dövüyor kocasını şimdilerde.

Kendi anası gibi kaynana-kayınbaba bakmıyor, "Eskiden ne yalan söyleyeyim dayağı vardı, deli doluydu, eee şimdi o da yok, rahatım yerinde," diyor. Fotoğraflarla yaşıyor zaten bu aralar yengem. Bir de Facebook'a sardı ki sormayın. "Feys" diye bir şey var artık. Paylaşımlar sıralanıyor: Neriman fönlü saçlarıyla otobüste, çok heyecanlı, yaşlı anacığını babacığını ziyarete giderken; Neriman düğünde, coşkusunu yaşına yakışır düzeyde dizginlemeye çalışıp ağırbaşlı bir şekilde halay çekerken; Neriman iyi kurusun diye balkonuna

serdiği tarhanası ile. Elinden her iş gelir bu Neriman'ın desinler, güzel yorumlar yapsınlar, beğensinler gerisi boş.

Akıllı bir telefonu var, sihir gibi, "Kız bu benden akıllı," diye hayranlıkla tutuyor elinde. "Sema," diyor anneme, "eskiden olsa bak nasıl morardı diye çeker koyardım." Kendi esprisine kendisi kıkırdıyor.

Ah bu akrabalar, insanı sosyal medyadan soğutur. Neriman yengem de öyle. Fotoğraflarını biz yeğenleri beğenmediğimizde daha da bozuluyor. "Üniversitelisiniz diye adam mı oldunuz, az mı ekmeğimi yediniz hayırsızlar," diye iç geçirdiğini tahmin edebiliyorum. Üniversiteyi kazandığımızda yurt işlerini halledene kadar ağırlamıştı beni ve kuzenlerimi. Amcamı "Çocukların bize ne yükü olacak, tabii," diye onaylarken ikircikli bir duygu yaşardı yengeciğim. Bir yandan bizim evinde rahat rahat kalma özgürlüğümüze ve ona sorulmamasına kızar, sinir olur, bir yandan bizi sever, üniversiteli bizlerle gurur duyardı. Bir yandan geçmişin tüm yengelerinin anısına sahip çıkan bir edayla gururla pişirir taşırır ağırlardı bizi; yaranamadığını düşünürdü bir yandan, ta ki tüm yaptıklarını, didindiklerini çarşaf çarşaf fotoğraflarla paylaşma imkânını keşfedene kadar. Şimdi ağırladığı tüm misafirleri, pişirdiklerini, hazırladıklarını, karşılamaları, ağırlamaları, yolcu etmeleri, hepsini, her süreci tüm dünyanın gözlerinin içine sokabiliyor. Şanslıymışız da feys neyin yokmuş bizim okumak için geldiğimiz dönemde, yoksa boğazımızdan geçen her öğünü bir de sosyal medya mecrasında beğenmek zorunda kalırdık.

Filiz, yengelerimin tek üniversitelisi. En genci. Avukatlık yapıyor. Meçli saçları, edası, endamı ve en çok da diplomasıyla ailede olay olmuştu. En küçük amcamın yanına da ancak Filiz yengem yakışır, tüm aile bu konuda hemfikirdi. Ergenliğine yaklaşan şaşkın bir kız çocuğuydum onu ilk gördüğümde ve ben de hemen hayran olmuştum; şıkır şıkırdı,

hem de çok kibar. Babaannemin avukat geline sahip olma gururu ilk ev ziyareti sonrasında kapının önünde amcamın Filiz yengemin ayakkabılarını bağlamasıyla yerle bir olmuştu. O zaman neden bu kadar gürültü patırtı kopardığını anlayamadığım olay sonrası babaannem epey bir süre kendine gelemedi. Kaderde oğlunu, ne okumuş olursa olsun elin sıska kızının önünde iki büklüm görmek de varmış. Babaanneciğim çok da uzatmadı Allah için, mutlu olsunlar yeter, dedi. Ama mutlu olmadılar. İkinci çocuklarının doğumundan birkaç yıl sonra boşanmaya karar verdiler.

Filiz yengem "Ben sizden farklıyım," havasıyla taşralı ailesinin gelenekleri arasında sıkışmış, diplomasıyla hayattan yırtmaya çalışan bir kadının çıkmazlarını taşıyordu. Cübbesi ile mutluydu, "avukat hanım"dı fakat ek olarak iyi ev sahibeliği, hamaratlığı, mutfaktaki hüneriyle de anılmak isterdi. Ev hanımı annemlerin belirlediği standartlar, yengemin evinde bir tık bile düşmemeliydi. "Çocuk da yaparım kariyer de" mottosunun ilk yorgun savaşçılarındandı, diyebilirim.

Amcam, yengeme ayak uydurmaya çalışmaktan yorgun düştüğü zamanlarda kişisel tarihinden pırtlayıp gelen bir başka kendisiyle başa çıkmaya çalışıyordu. Ne kadar şehirde büyümüş olursa olsun kasabalı geçmişi kafa karışıklığına neden oluyor, yengemle uyum sağlayamıyorlardı. Aynı anda şehirli, aynı anda kasabalı olma ahengini bir türlü yakalayamadılar. Amcamın sarsak hâline ve kızlarının sadece annesinin dizginleyebildiği şımarıklığına baktığımızda "Güç yengemde artık" diyorduk. Yengem evin tam ortasına bayrağını dikmiş, kan ter içinde, cübbesiyle tebaasını selamlıyordu.

"Bu çalışan kadınlar zaten çocuk bakmayı bilmez" düşüncesine karşı bir atakla tıka basa yedirilen Dilara, kantarın topuzu kaçınca tombik bir kız olmuştu; 1990'lar, henüz o yıllarda pilates ülkemizde keşfedilmediğinden, küçük kız ae-

robik derslerine gitmeye başlamıştı. Yengem ev içinde ve dışında, aile üyelerinin tüm sorunlarına aktif çözümler üretmekte inatçıydı. Oğlu doğdu sonra, tabii ki tek çocukla yetinecek değildi yengeciğim.

İki çocuktan sonra gelen boşanma, hepimizi şaşırttı. Amcamın daha genç bir sevgilisi olduğunu öğrendik. Tezgâhtar Demet; genç, iyimser, iddiasız ve diplomasız. Yaklaşık bir yıl sonra evlendiler amcamla. Ama Demet hiçbir zaman yenge olmadı.

ERCAN KESAL

Ağırlama-başlangıç

Beş ya da altı yaşlarında olmalıyım. Anamın siyah sofra bezinden diktiği okul önlüğünü giymiş, tafanayla sofa arasında gidip geliyorum. Omzumda, uyduruk bir kayışa asılmış torbanın içine koyduğum evdeki tek kitap, yıpranmış bir mızraklı ilmihâl. Sofada kurulu halı tezgâhının yanından her geçişimde, "Okula gidiyorum, okula!" diye bağırıyorum.

Halı için imeci gelen Pembe halam anama akıl veriyor:

"Fadime kızım bu okul delisi olmuş, Mevlüt'e söyle de bunu okula yazdırsın!"

Ertesi gün babamla okul müdürü Mehmet Güneren'in, namıdiğer Dımışkı'nın odasında, sınavdayım. Harfleri epey önce öğrendiğim için alfabede problem yok. A merdivendir, B gözlük gibi, E tırmık, C hilale benzer, J bastondur, S zaten yılan!

Matematikten de toplama çıkarmayı sordu ki, zaten bildiğim işler. Amcam, köybağından toplanan üzüm küfelerinin sayısını ya da buğdayın şinik hesabını karıştırdığında elinde-

ki yarın kalemi kafasına vurarak epeyce bir debelenir, sonra istemeye istemeye çağırırdı yanına:

"Gel bakalım, şu hesaba bi de sen bak!"

Alaeddin İlkokulu'na kaydım yapıldı. Okul eski, taş bir bina. Kapının her iki yanında o zamanlar gözüme çok büyük gelen iki çam ağacı var. Çamlarla birlikte hâlâ aklımdan çıkmayan tabiat bilgisi: "İğne yapraklı çam ağaçları yaz kış yapraklarını dökmezler ve hep yeşildirler!"

Odaların tabanı ahşap ve taze mazot kokuyor. Her sınıfın ortasında kocaman birer soba var. Bir de iriyarı ve öfkeli bir hademe: Kara Mehmet. Bütün gün elindeki süpürgeyle dolanıyor ve nedense ilk günden itibaren çok korkuyorum ondan. Pazartesi günleri Marşal Yardımı süttozundan kaynatılan sütleri bardaklarımıza doldururken bile gülmüyor yüzü.

Okulun yanında sanki ona yapışmış gibi duran bir de cami var, Alaeddin Camii. Mahallenin yaşlıları, çocuk çığlıklarına boğulmuş avludaki kerevetlere oturup sessizce namaz vaktini bekliyorlar.

Neyse; okuldaki ilk günlerimden biriydi ve her şey yolunda giderken hiç hesap etmediğim bir durumla karşılaştım. Doğrusu, bunu alfabenin harfleri gibi önceden öğrenmemin yolu da yoktu.

İzin almayı bilmediğimden yahut teneffüse kadar dayanamadığım için olacak, altıma işemiştim. Saat öğleye yakındı ve her şey kendiliğinden olmuştu. Zavallı pantolonumda giderek büyüyen lekenin müsebbibi, paçamdan aşağıya inerek oturduğum sıranın kenarından karatahtaya doğru yol yapmış, saklayacak ya da inkâr edecek hiçbir şans bırakmamıştı bana.

Dımışkı, bir şey söylemeden sınıftan çıkardı ve eve gönderdi. Yol boyu kafam önümde, utanç içinde yürüdüm. Paçalarımdaki ıslaklık ve herkesin bana baktığı düşüncesiyle kafamı hiç kaldırmadan yürüdüğüm uzun ve hiç bitmeyecekmiş gibi gelen tozlu bir yol.

Eve vardığımda annem de, ebem de yoktu. Ağabeylerim de. Kapının yanında hiçbir şey söylemeden öylece durdum. Evin cümle kapısından birkaç basamakla çıkılan avlunun ortasındaki tandırdan alevler yükseliyordu. Büyükçe bir yangının ortasında kalmış tarih öncesi kahramanlar gibi bir kadın, elinde "kössa" denilen ucu kararmış kalın ve uzun bir sopayla ateşe yeni çalı çırpılar atıyordu. Amcamın karısı Hürmüz yengemdi bu! Yengem bir an durdu ve baktı bana. Sonra, elindeki sopayı bir kenara fırlatarak, yavaşça sıyrıldı alevlerin içinden.

"Gel guzum!" dedi.

İki katlı eski taş evin hemen girişindeki oda onların, üst kattaki oda da bizimdi. Bizim odaya çıktık. Yüklüğü açarak üstüste katlanmış çamaşırların arasından işime yarayacak bir şeyler aradı ve buldu. Sessizce üzerimi değiştirdim, kuru giysilerimi giydim.

Yengem, "Aç mısın guzum?" dedi sonra. Yine hiçbir şey söylemedim. Aşağıya inerek hâlâ alev alev yanan tandırın yanına gittik. Yengem, köşeden aldığı siyah ve kalın bir şişe, niye orada olduğunu hâlâ anlamadığım genişçe bir leğenin içinden aldığı iri bir et parçasını takarak tandıra uzattı, attı daha doğrusu. Çok geçmeden, nar gibi kızaran eti bir parça ekmeğin üzerine sıyırarak, elime verdi. Hemen oraya çöktüm ve tandırdan yükselen alevleri seyrederek ömrümün en lezzetli yemeğini yedim. Alevler, yemek ve kuru giysilerin verdiği hazla, hayata yeniden başlamış gibi bir inançla bakıyordum yengeme. Tandırın arkasında görünüp kaybolan siluetiyle ateşle boğuşmaya devam eden yengemin gözü arada sırada bana takılıyor ve o anlarda, kararmış yüzünün ortasından bembeyaz ve sebepsizce gülümsüyordu. Onun yeni bir oğlu olmuş ben de başka bir anne bulmuştum sanki. Anne olmayan ama anneye çok benzeyen biri. Yenge işte!

Az sonra annem geldi. Yengemle yaşadığım bu tuhaf or-

taklığın ve geçici olduğunu ikimizin de bildiği bu kısacık ama büyülü buluşmanın iki masum suç ortağı gibi susarak, hızla eski hâlimize döndük.

Hızlanma-yeldirme

Yengem, amcam, kuzenler ve biz. O eski taş evde uzun yıllar kocaman ve tek bir aile gibi yaşadık. Tafananın ortasındaki seren direğinde içi tıka basa peynir dolu, pembe gövdeli, şişman bir tuluk asılı olurdu. Herkesin elini uzatıp sakınmadan yediği, hepimizi bir araya toplayan ve kocaman bir sofraya benzeyen bir peynir tuluğu, işte öyle yaşadık hep.

Ama, babam galiba bu işlerden kurtulmak istiyordu. Amcamın, "Kendin gibi çarıklılarla konuş. İskarpinlilerle konuşma, onlardan değiliz biz!" lafını hiç hesaba almıyor, Terzi Celal'in Kayseri'den getirdiği kumaştan pantolonlar diktiriyor, kasket takıp, ceket giyiyordu. Aşağı Mahalle rençberlerinin kadim mekânı olan Hafi'nin Kıraathanesi yerine, kasabanın memurlarının devam ettiği Şehir Kulübü'ne gidiyordu. Babamı görmek için kulübe gittiğim her seferinde onu doktor, ağır ceza reisi ya da öğretmenlerden birinin yanına sandalyesini yanaştırmış, mutlu mesut sohbet ederken bulurdum.

Bir süre sonra gazozcu oldu babam. Çocukluk arkadaşı Doktor Yaşar ağabeyin İstanbul'da üniversitede okurken tanıdığı bir Rum gazozcudan öğrendiği formüllerin peşine takılıp karanfil kokulu gazozlar yapmak istedi: Peri Gazozları! Bozkırın ortasında, sıcağa ve susuzluğa isyan eder gibi köpüren, ince boyunlu, markasız, cam şişelere doldurulmuş efsunlu içecekler.

Babamın gazozculuk hayalleriyle birlikte bir süre sonra yaşadığımız mahalleden de taşınarak nispeten daha modern evlerin olduğu Banka Evleri'ne, yani Ötegeçe'ye gittik.

Eski evden ayrılışımız pek hüzünlü oldu. Gittiğimiz mahallenin evleri kasabanın epey dışındaydı çünkü. Amcamın, "Kışın oraya kurtlar iner, ne işiniz var?" dediği bir yer. Ama olsun, anama göre "İnsanın evi barkı kendinin olmalıydı." Bir sabah, arkası açık bir kamyonete yüklenmiş üç beş parça eşyayla taşındık. Anam komşularına sarılarak sessizce ağladı. Yemenilerin ucuyla gözler silindi. Helallikler alındı, verildi. Eski taş evimiz, kuzenlerim, amcam, yengem ve tabii ki büyülü anlarımın en yakın şahidi, alevlerin efendisi tandır da; hepsi, geride kaldılar.

Onca yoksunluğun ve çaresizliğin ortasında kendine yurt yuva kurmaya çalışan dört çocuk bir ebe, bir de karı koca, tek başına bir aileydik artık. Babam, Şehir Kulübü'nden dönmüşse eğer, camekâna oturup özenle kestiği gazete kuponlarını zarflara yerleştirir, gazozhaneden yorgun argın dönen ağabeylerim yarısı ıslak ve buruşmuş paraları babamın önündeki sedire bırakır, sayılıp katlanıp uçları düzeltilen paralar anamın okuyup üflemeleri eşliğinde mutfaktaki eski tencerenin altına yerleştirilir, tüm bunlardan sonra da, ebemin pişirdiği erişte pilavının ortaya konduğu geniş tepsinin etrafına sıralanarak yemeğe geçilirdi.

Ötegeçe'deki çocukluğum gazoz kasaları, yıkanacak kirli şişeler ve her seferinde yeni hayallerle büyüyerek çıktığım açıkhava sinemalarıyla geçti.

Kasabalarda fark edilmemek çoğu zaman iyi bir şeydir. Ben de öyleydim. Ailenin en küçük çocuğuydum. Benden önce üç ağabeyim vardı. Henüz dokuz yaşındayken önüne katılan sürüyle dağlara gönderilen en büyük ağabeyim, çok sonraları kendiyle ilgili sızlanmalarına hep o sürü gütme hikâyesini anlatarak başlardı. Onun küçüğünün zaten doğumu tarlada olmuş; anam, oradan bulduğu bir taşla göbek bağını kesmiş ağabeyimin. Ben ve benden önceki ağabeyim daha şanslıymışız (!) nasıl bir şanssa artık.

"Bizim uşaklar elde, avuçta, takada, terekte büyüdü," derdi anam. Takada ya da terekte; büyüyüp gidiyorduk işte.

Dönme-çark

Ortaokula gidiyordum ve en büyük ağabeyim de askerden yeni gelmişti. Balkonda gizlice sigara içerken, ince boğazlı kazak, dar kesim kumaş pantolonlar ve yan tarafa taradığı saçlarıyla, elinde *Liseli Bir Kız Sevdim* romanlarının hâletiruhiyesinde kaybolmuş olarak hatırladığım ağabeyimin gerçekliği, yerini hayatın, Avanos'un ve baba evinin gerçekliğine terk ediyordu yavaşça. Ağabeyime kız istendi, söz kesildi. Düğün tarihi de kararlaştırıldı. Açıkhava sinemasından gün ayırtıldı. Ertesi hafta dutular ve takılar için Kayseri'ye gidildi. Ben de gittim tabii ki. Dükkânlar gezildi, giysiler alındı, takılar seçildi, "Ne olacak canım, yemesek de olur!" cümleleriyle öğleyin bir dönerciye oturuldu. Uzun masalarda birbirinden utanarak yenilen kebaplar ve tatlılar. Asıl önemlisi Kayseri dönüşü hazırlanacak dutular.

Evde olduğum zamanlarda, düğün öncesi dolup boşalan salonun girişindeki sandalyelerden birine ilişir, konu komşu ziyaretlerini izlerdim. İkramlar yapılır, "hayırlı olsunlar" havada uçuşur, sıra "dutu"nun sergilenmesine gelirdi. Yan odadaki somyanın üzerine sıralanmış dutuları getirip götürmek benim işimdi.

İlk ve en gösterişli dutu damadın olurdu. Arkasından kayınpederin ve kaynananın. Annem, dutunun sahibinin ismini söyledikten sonra bağcıklarını yavaş yavaş çözer, içindekileri gelen konuklara tek tek gösterirdi. Tuhaf ama, her seferinde her dutuyu sanki ilk kez görecekmiş gibi bir merakla beklerdim. Sıra benim dutuma geldiğinde, "Bu da en küçük kayının!" derdi anam, benden yana hafif bir gülümsemeyle bakarak. İç çamaşırları, çizgili gömlek, çoraplar, kra-

vat, mendil ve kazak. Kazak v yaka!

En küçük çocuk, en küçük kayındım ve bir şeyi hızla keşfetmiştim bu arada: Yengelerimin hepsi benden yaşça büyük olmalarına rağmen diğer konuklarla birlikte benim de elimi öpüyorlardı. Bu tuhaflığı her seferinde yeniden yaşamanın heyecanıyla salondaki yerimi alır, beklemeye başlardım. Tüm konukların elini öpüp sıra bana geldiğinde, muzır bir merakla bakardım yengemin yüzüne, "Acaba yine öpecek mi elimi?" diye; öperdi!

Düğünler açık hava sinemasında Kara Mustafa'nın anonsuyla yapılır, Avanos "Gelişim Caz Orkestrası" moda şarkılar çalar, kızlar kızlarla dans eder, erkekler tahta sandalyelerin altına gizledikleri votkalarını içip ilerleyen saatlerdeki oyun havaları faslını beklerlerdi.

Ağabeylerim evlendikçe evin üst katı onlara ilk ev olurdu. Arkadan gelen ağabeyim evleninceye kadar otururlar, sonra da yerlerini yeni gelen yengeme terk ederek kendi evlerine giderlerdi.

İlk dutunun heyecanıyla birlikte yaşadığım bir başka heyecan da eve gelen yabancı bir insanın varlığıydı. Daha önce hiç tanımadığımız genç bir kadın, üstelik bundan sonra hep bizimle olacak bir kadın giriyordu hayatımıza: Yengem! Ağabeyimin karısı, lakin bizden değil. Ama bundan sonra hep bizden birisi. Başkasının kızı gerçi, ama olsun annemin yeni kızı sanki. Annem değil elbette, yine de annem gibi. Annemden başka bir kadın. Genç ve hiç bilmediğimiz birisi. Sessiz ve çaresiz. Kendi hikâyesiyle gelmiş. Bakalım ne yapacak bizimle?

Annem, hasat zamanı evin önüne gelen buğday çuvallarıyla yüklü traktörlerin yanına isteksizce yaklaşan babamı her seferinde aynı cümlelerle geri gönderirdi: "Sen eve git Mevlüt, çuval ağır, belini ağrıtırsın..." Babamdan, "Peki, sen nasıl taşıyacaksın bu ağır çuvalları?" sorusunu hiç duymadım!

Evin erkeği oymuş gibi, ağır buğday çuvallarını yüklenip, evin arkasındaki ahıra taşırdı.

Defter kapladığım renkli ambalaj kâğıtlarının ucunu tükürüğüyle ıslatıp dudağına ruj yapacak kadar kadın; ya da kurban bayramlarında evimizin bahçesinde kurban kesecek kadar erkekti.

Annemi iyi tanıyordum ama yengelerimi hiç. Kimdi onlar, ne yaparlardı, neye güler neye ağlarlardı? Anneme "anne" diyorlardı. Anam da "Gelinim, benim kızım," diyordu etrafa özellikle duyurmaya çalışarak. Kendi anneleri geldiğinde kapının önünde ya da bahçede konuşuyorlardı. Gurbette gibiydiler. Hâlbuki çok uzak değildi evleri. Kına gecesi yakılan ağıtlar gibi serzenişleri vardı sanki: "Damınıza ot muydum / Üstünüze yük müydüm / Bir kız idim çok muydum?"

Liseye gidiyordum. Pantolon paçalarının ve favorilerin uzadığı yıllar. Takım elbise ve üçgen bağlanan kravatların hayati önemi var. Elbise neyse de, bir türlü halledemediğim meselelerden biri, ütülü gömlek. Anamın ütüyle arası hiç iyi değil. "Ne gerek var oğlum, tertemiz gömlek işte!" diyor her seferinde.

O gün ne olmuştu da, bu kadar gömlek telaşına düşmüştüm? 1-A'daki yeşil gözlü kızı mı görecektim, okul gezisine mi gidecektik? Belki de bayram töreni vardı, bilmiyorum. Her şey tamam ama bir tek gömleğin ütülenmesi lazım. Anam bahçedeydi galiba. Bir aşağı bir yukarı koşturduğumu hatırlıyorum. Sonra? Sonra yine bir mucize: Tandırın başında alevlerin içinden çıkıp gelen yengemin bir benzeri, bu kez ince başörtüsünün altında genç bir kadın, kınalı eliyle gömleğimi uzatmış, sessizce bana bakıyordu. Tertemiz ve hafif parfüm kokan ütüsüyle çıtır bir gömlek, üstten tek düğmesi de iliklenmiş.

"Irmağın öte yanı" demekmiş yenge. Irmağın karşısından gelen kadın olduğu için söylenmiştir. Hem ırmak olup hem de ırmaktan geçmek gibi.

"Yankı" da olabilir deniyor "yenge" için. Dile gelmedik şikâyetlerin yankısı mı olur?

"Yenki" mi acaba? Yenilmiş anlamında. Yenemeyecekleri kesin bir mücadelenin hükmen mağlup edilmiş tarafıdır onlar.

Yenge, anne yarısıdır bence. Anam kadar değil elbette, lakin iyilik ve adı konulmamış bir hüzündür yenge.

İçlerinde bitmek bilmeyen bir korkuyla ayrıldıkları baba evlerinin kokusuyla ve hiç bilmedikleri duygularla bindikleri trenlerin yolda kalmış kederli yolcuları gibi, yengelerim...

Yeterince yaşlandım. Ağabeylerim de yengelerim de yaşlandı. Artık annem babam yoklar. Neşet Usta'nın dediği gibi hem yetimim hem öksüz. Yeğenlerim de büyüdü ve onların da çocukları var. Çok sık görmüyorum artık yengelerimi de.

Eskiye dair hiç eksilmeyen bir yük gibi taşıdığım sıkıntı meğer ince bir kedermiş. İçimde, babamın gazozları gibi efsunlu bir özlem. Yine acıksam ve anneme hiçbir şey söylemeden yengem doyursa beni. Eskimiş aynalarda giyinip tekrar karışsam masumiyet cennetine, yengemin ütülediği gömleklerimle.

Üç Güzel Yenge

ETHEM BARAN

Büyük dayımın karısı büyük yengem, amcamın karısı ortanca yengem ve küçük dayımın karısı küçük yengem. Ortanca ve küçük yengemle yan yana evlerde, neredeyse aynı avluda yaşayacak kadar yakın, büyük yengemle seneden seneye görüşecek kadar uzaktık. Bu uzaklık elbette sadece mesafe açısındandı; yoksa büyük dayımlar hemen her gün, dedemle ninemin, sanki uzakları görme, gördüklerini de alıp getirme yetenekleri varmış gibi gözlerini pencere veya kapıya dikip ah çekişlerinin içindeydiler. Laf dönüp dolaşıp onlara gelir, on beş günlüğüne geldikleri yaz tatili bütün bir sene anlatıla anlatıla bitirilemezdi. Dedem, büyük dayımın Alman plakalı arabasının ön koltuğuna yeniden kurulur, o gün başka kimler bindiyse onlar yeniden bindirilir, sen var mıydın, filanca da vardı değil mi diye yoklama yapıldıktan sonra binemediği için ağlayan çocuklarla dalga geçilerek gülünür, böylece bir kez daha utandırılan çocuklar yine sokağın ortasında bırakılır ve onların mahcup bakışlarının önünden köye doğru yeniden yola çıkılırdı. Köydeki akrabalar misafirlerini nereye oturtacaklarını şaşırır, hizmette kusur etme-

mek için kendilerini paralarlardı. İhtiyarlar bu sene daha da yaşlanmış olurdu. Tarlalar, bağlar, bostanlar bir daha dolaşılır, köydeki amcanın dedemleri kandırdığı ve çıkan mahsulün çok az bir kısmını gönderdiğinden şikâyet edilir, filanca da ölmüş ya, yazık, denilerek dünyanın yalan olduğu bir kez daha tekrarlanırdı.

Dedemin yanında ön koltuğa sıkışarak ya da annemin dizlerine oturup cama burnumu yapıştırarak köye giden ekibe dahil olduğum yolculuklardan, biçilmiş ekinlerin kel bıraktığı tarlaların sızısıyla dönerdim. Bu sızıya harman yerlerinin tozlu saman sarısıyla ıssız tepelerin yalnızlığını damlara taşıyan güvercinlerin kanat şakırtısı da eşlik ederdi.

Bozkırın ağzına bir parmak bal çalıp senin payına düşen bu, dercesine onu melûl mahzun bırakan dereboyu kavaklarla, toza belenmiş bağlar ve akla ziyan bir yeşilin geçiciliğine tutunmuş tarlaların Almanyalı konuklarımız için bulunmaz bir nimet olduğunu düşünürdüm çocuk aklımla. Küçük şehrimizin dışında bir yeri görmemiştim tabii ve neden bilmem, Almanya'nın ağaçsız otsuz, sadece fabrikalardan oluşan, betonla kaplı bir yer olduğunu düşünürdüm. (Yıllar sonra oraları gördüğümde zavallı bozkırımla göz göze geldim ve ikimiz de sustuk.)

Büyük yengem köyü sevmezdi. Orada tuvaleti kullanamadığını, pişirilen hiçbir şeyi yiyemediğini, hatta su bile içemediğini ama ayıp olmasın diye mecburen şöyle bir tatlarına baktığını anlatırdı annemlere. İstanbul'da doğup büyümüştü. Annesi dedemlerin köydenmiş; çocukken İstanbul'da bir aileye hizmetçi olarak gönderilmiş, orada evlenip çoluk çocuğa karışmış. Köyle ve Yozgat'la bağlarını hiç kesmemiş. Çocuklarını da alır zaman zaman memleketini ziyaret edermiş. İşte bu ziyaretlerden biri sırasında görmüş yengemi büyük dayım. Görmüş ve unutamamış. Dayım o sıralar terzi kalfasıymış. Koca şehir dar gelmiş ona, bir gün kimseye haber ver-

meden İstanbul'da almış soluğu. Kayıplara karışan oğlunun yerinde İstanbul'dan daha büyük bir boşlukla karşılaşan dedem deliye dönmüş, yere göğe sığamaz olmuş. Sonra uçan kuşlardan haber alan kuşlar fısıldamışlar dedemin kulağına oğlunun yerini. İki gencin mektuplaştıklarını, hatta kızın ta İstanbullardan yol parası göndererek fakir delikanlıyı yanına çağırdığını, oğlanın da orda bir terzinin yanında çalışmaya başladığını bir bir anlatmışlar. Dedem, ninemi de alıp yanına, düşmüş İstanbul yollarına. Derken bunları evlendirmişler. Sonra Almanya... Önce dayım gitmiş, sonra yengemi götürmüş. Bu arada iki çocukları olmuş. Yengem de Almanya'ya gidince kızı, İstanbul'daki teyzesinin yanına bırakmışlar, okul çağına gelen oğullarına da Yozgat'ın yolları görünmüş. Büyük dayımın oğlu dedemlerin yanında okula başladı ve benim en yakın arkadaşlarımdan oldu o yıllarda. Benden bir yaş büyüktü. Ertesi sene ben de okula başlayınca birlikte adımladık okul yolunu. Yufka ekmeğinden yapılmış, içinde sadece yeşil soğan olan ya da üzerine şeker serpilmiş yoğurtlu dürümleri birlikte yedik. O, anne babasını özleyip de sessiz sessiz ağladığında birlikte yutkunduk. Birlikte Karagöz oynattık kirli bir perdenin ardında.

Yaz tatillerini iple çekerdik. Yengem bize çeşit çeşit giysiler getirirdi. Kimi yeniydi bu giysilerin, kimi de oradaki tanıdıkların eskilerinden toplanmıştı. Her ne olursa olsun, kimseyi unutmazdı yengem, eski ya da yeni, getirdikleriyle herkesin gönlünü alırdı. Onun getirdiği giysilerle büyüdük ben ve kardeşlerim.

Annemler büyük yengemi kendilerine, hatta çevrelerindeki kimseye benzememesine rağmen çok severlerdi. Saçları açık ve makyaj yapan tek kadın oydu. İstanbul Türkçesiyle konuştuğu için konuşması da herkesten farklıydı. Onunla konuşurken biz de "dil kırmaya" çalışır, güya "inceldikçe incelirdik."

Büyük yengem onca görüp geçirmişliğine, annem ve diğer yengelerimin aksine okuma yazma bilmesine rağmen son derece alçakgönüllüydü. Herkesi dinler, gülümseyerek bakar, büyükle büyük, küçükle küçük olurdu.

Küçük dayımın karısı olan küçük yengem ise o evin her şeyi idi. O gelin geldiğinde ben ortaokul öğrencisiydim. O da on sekizinde var yoktu. Ailemizin benden önce tek okuyanı küçük dayım liseyi bitirmiş, İstanbul'da işe girmiş, bu arada evlendirilmiş ve İstanbul'a geri gönderilmişti. Küçük yengem, dedemin annesine, dedeme ve nineme bakıyordu o yaşında. Köy kızıydı; şehre gelin geldim diye ne umutlar beslemişti kim bilir. Gençliği, önce kaynanasının kaynanasına, sonra yatalak olan kaynanasına ve en son iyice elden avuçtan düşen kayınbabasına bakmakla geçti. Bu arada üç çocuk büyüttü. Küçük dayım İstanbul'dayken yengem beni onun yerine koyduğundan mıdır, iyi anlaştığımızdan mı, beni yanından ayırmazdı. Ona okuma yazma öğretmemi istiyordu. Üç kız kardeşin en küçüğüydü ve sanırım beni olmayan erkek kardeşinin yerine koyuyordu. Ben ona alfabeyi öğretmeye çalışırken o bana dayımı soruyordu. Evlendikten hemen sonra dayım İstanbul'a, memuriyetine dönmek zorunda kalmıştı. Henüz yirmili yaşlarında olmasına rağmen saçları dökülen dayımı dünürcülerin arasında aile büyüklerinden biri sanıp "buyur ağabey" diye çay ikram ettiğini, gözlerinin damadı aradığını ama bir süre sonra "ağabey"in damat olduğunun anlaşıldığını anlatırdı gülerek. Üç ihtiyarın yaşadığı bu evden kurtularak İstanbul'a gideceğini umut ediyordu. Oraya gitmeden önce de okuma yazma öğrenmesi iyi olurdu. Ben, "Şu ge, şu da yumuşak ge," dedikçe, o, "Dayın en çok hangi yemeği sever?" diye sorardı. "Dayım öyle her yemeği yemez, sevmediği yemek olunca ninem ona yumurta pişirir," derdim. Dayım herkes gibi yer sofrasına bağdaş kurup oturmazdı, daha doğrusu oturamazdı. Bağdaş ku-

ramadığı için, seki dediğimiz tabureye, gün geçtikçe dedemin kafasına benzeyen kafasını parlatarak tüner, herkese yukarıdan bakarak yerdi yemeğini. Dayımın, evlenmeden önce mahallede, orada burada sevdiği bir kız olup olmadığını merak eder, ağzımdan laf almaya çalışırdı küçük yengem. Küçük dayımla aramızda sır olan bazı konular vardı tabii ki, ama kimseye söylememiştim, yengeme de söylemedim. Mektup götürdüğüm kızları yengeme anlatıp da dayımı zor durumda bırakmanın ne anlamı vardı ki!

Küçük yengem ev işlerinden, ihtiyarların bakımından, bir an bile eksik olmayan konu komşu kadınlardan fırsat bulup da okuma yazma öğrenene kadar küçük dayım İstanbul'daki işinden istifa edip memleketine döndü. Dayım işinden, ben de küçük yaşta elde ettiğim öğretmenlik görevimden olmuştum. Önce büyük ninem hakkını helal etmeyeceğini söylemişti, ardından dedem ve ninem; böylece küçük dayım İstanbul'daki mis gibi memuriyetinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Onları ihtiyar başlarına ve bin bir hastalıkla bırakıp İstanbullarda gezsin diye mi yetiştirmişlerdi evlatlarını? Küçük yengem İstanbul'a gideceği günlerin hayalini kurarken İstanbul ayağına gelmişti, hem de bir daha gitmemecesine.

O yıllarda küçük yengem dayıma bir hırka örmüştü ve dayım neredeyse yaz kış o hırkayı sırtından çıkarmadan giymişti. Yozgat'ta tekrar memuriyete dönmüştü bu arada. Tüm memurlar gibi üç kuruş maaşa talim ederken bir yandan evdeki ihtiyarlara bakıyor, bir yandan da çocuklarını yetiştirmeye çalışıyordu. Aradan yıllar geçti; ihtiyarlar ölmüş, çocuklar büyümüş, ben Yozgat'tan çoktan ayrılmıştım. Ne zaman Yozgat'a gitsem dayımın sırtında o yıllanmış hırkayı görüyordum. Bir süre sonra aynı şeyi kendimin de yaptığını fark ettim. Bazı eşyalara bağlanıyor, onları elden çıkarmak istemiyordum. "Oğlan dayıya çeker" sözünü bir kez de ben kanıtlamıştım. Bir gidişimde dayımın sırtında yeni bir hır-

ka gördüm. Ben sormadan yengem gülerek anlattı olan biteni. Yıllarca dayıma yeni hırkalar örmüş, renk renk, çeşit çeşit hırkalar satın almış ama o eski hırkayı giymekten vazgeçirememişti onu. En sonunda sobaya atıp yakmış o lime lime dökülen hırkayı. Tabii günlerce onunla konuşmamış dayım. Ben olsam ben de konuşmazdım...

Benim en yakınımdaki, en çok vakit geçirdiğim yengem, amcamın eşi, ortanca yengemdi. İkinci annemdi o benim. Ablamdı, arkadaşımdı.

Ben küçükken aynı evde yaşıyorduk. Büyükbabam, babaannem ve amcamlarla birlikte üç aile bir evdeydik. Sonra sonra o evin yanına iki göz, bir göz daha derken evi genişletmiş, aynı avlunun içinde, daracık da olsa ayrı evlerde yaşar olmuştuk.

Amcam itfaiyeciydi. Ayın yarısında geceli gündüzlü nöbetçi olurdu ve evin en büyük çocuğu olarak ona yemek götürmek bana düşerdi. Yengem, hazırlayıp sefertasına koyduğu akşam yemeğini amcama götürmem için sokağın başında göründüğünde oyunu bırakıp ona doğru koştururdum. O ise beni oyunumdan kopardığı için mahcup ama çaresizce gülümser, başımı okşardı.

Annemle abla kardeş gibiydiler. Babası o çok küçükken ölmüştü. Annesi ahrazdı. Ahraz ninemdi o benim. Amcamın çocukları ve kardeşlerim de "Ahraz nine" dediler ona. Adını hiç merak etmedik çocukken. Ahraz ninem, komşuları olan varlıklı bir ailenin yanında hizmetçilik ederek büyütmüş yengemi ve sonradan Almanya'ya giden oğlunu. Yengem yetişme çağlarındayken Ahraz ninemi Haceli'yle evlendirmiş mahallenin ileri gelenleri. Haceli, babamın akrabasıymış. Amcamla yengem böylece birbirlerini görmüşler ve amcam bu kızı bana alın demiş büyükbabamlara. Nişanlamışlar bu ikisini ama paraları olmadığı için bir türlü düğün yapamamışlar. Ben kucaktaymışım, annem, yen-

geme, "Bunlar sana düğün falan yapamayacaklar, kaç gel!" deyip yengem de bohçasıyla geldiğinde. Böylece benim bir Ahraz ninem, bir Haceli dedem, bir de annemle birlikte üzerime titreyen anne yarısı bir yengem olmuş. Yengemin ilk iki çocuğu birkaç aydan fazla yaşamadığı için o da benim üzerime düşmüş. Kendi çocukları olana kadar beni kendi çocuğu bilmiş ve ölene kadar da öyle bildi, onlardan ayrı tutmadı beni.

İlkokul üçten ayrılmıştı, çat pat okuma bilirdi, öğrenmeye çok meraklıydı. Ailenin ilk televizyonunu babamla amcam ortak almışlardı. Herkes uyur, biz yengemle televizyon izler, sohbet ederdik. Her şeyi anlamaya çalışırdı; çok kitap okuyorum, bilsem bilsem ben bilirim diye bana sürekli sorular sorardı. Filmlerdeki o zamana göre açık saçık sayılan sahneleri herkes gibi ayıplamaz, bana muzipçe bakarak, "Bir gün okumak için bu şehirden gideceksin ve sen de böyle şeyler yaşayacaksın," diyerek gülümserdi. Birini sevecek olursam mutlaka ona anlatmamı isterdi. Ben de anlatırdım, birlikte kahırlanırdık.

Ahraz ninem gibi o da kısacıktı. Sandalyeye oturunca ayakları yere değmiyor diye şen kahkahalar atar, kendisiyle dalga geçmeye bayılırdı. Onca yokluğun, yoksulluğun içinde o neşeyi nereden bulup çıkardığına hep şaşardım. "Sen kocamazsın," derdim ona, o da bana, "Ben kocayacak kadın değildim ama..." derdi son zamanlarında.

Haceli dedem öldükten sonra Ahraz ninem ikinci kez yalnız kalmıştı. Ağzı dili olmayan bu zavallı kadının dilinden yengemden başka anlayan yoktu tabii. Elden ayaktan düşünce yanına aldı yengem annesini. Yıllarca baktı. Çocukları okumadı diye çok üzüldü yengem. Elinden geleni yaptı, okumalarını çok istedi ama dördü de ortaokuldan sonra okumadı. Ahraz ninemden sonra babaanneme baktılar bu kez annemle birlikte.

Altmış yaşından sonra Kur'an okumayı öğrendi. Eğitimli bir kadın olmanın hayalini kurmuştu ömrü boyunca. Okumuş, çalışan, meslek sahibi bir kadın olmayı çok istemişti, altmışından sonra Kur'an öğrenince o hayalini gerçekleştirmişçesine mutlu oldu.

Sevgisini gösteren, lafını esirgemeyen bir kadındı. Amcamı çok sevdi. Yedi yıl felç yatan amcama ölene kadar gözü gibi baktı. Bu arada kendi sağlığını kaybetti. Allah'ın sevgili kuluymuş, ele avuca düşmeden iki gün içinde göçtü gitti.

Son zamanlarda pek sık bir araya gelemiyorduk ama sanki dün ayrılmışız gibi kaldığımız yerden sohbete devam ediyorduk onunla.

Ve hâlâ bana yengem yaşıyormuş gibi geliyor.

En azından bundan sonra bu yazının içinde yaşayacak...

EN İYİ ARKADAŞIM

ADEM ERKOÇAK

Ağabeyim benden sekiz yaş büyüktü. Ondan fazla bahsetmeyeceğim. Asıl anlatmak istediğim kişi Kübra. Kübra benim en yakın arkadaşımdı. İlkokul çağında geçirdiğim hastalık nedeniyle ailem dışarıda oynamama izin vermezdi. Kübra sayesinde bu esaretten kurtuldum. Çünkü onların bana yasakladığı şeylerin erkek oyunları olduğunu onun sayesinde öğrendim. Beraber oynadığımız ilk oyun seksekti.

Hiç unutmuyorum o günü; tebeşir yerine kırık bir tuğla parçasıyla beni yormasın diye, olması gerekenden küçük kutularla çizmişti kareleri yere Kübra. Çizgiye bastığımda ya da kareleri zıplayarak atlayamadığımda hiç kızmadı. Bir süre sonra etrafımıza toplanan diğer kız çocuklarına benim ötemde, duymayacağım şekilde, durumu anlattı.

Belki onunla arkadaşlığım sayesindedir, sünnet olduktan sonra bir hafta kadar etekle dolaşınca utanmamıştım. Sünnet bizi ayıran ilk tören olmuştu. Aramızdaki farkı o zaman hissettik. Henüz yaram iyileşmemişken ziyaretime gelmişti Kübra. Giyeceğim eteği birlikte seçtik. Annem dışarı çıkma-

ma sevinse de Kübra'ya "Oğlanın çükü düşmesin, kızların yanına çok gitmeyin," diye uyarmadan edememişti.

Kübra'yla yakınlaşmamızın nedeni de sanırım bu durumdu; yani mahallede arkadaşlığımızın garip karşılanması. Tanışmamızdan kısa süre sonra ikili gezer olmuş ve mümkün mertebe gizli yerlerde buluşmaya dikkat etmiştik. Aramızda cinsel bir yakınlaşma yoktu. Onu bilmiyorum ama benim cinselliğim bile daha uyanmamıştı. Kübra'ya bağlıydım çünkü beni hiç tanımadığım bir dünyaya götürmüştü.

Dünyamızı korumak ve arada normal görünmek için Kübra'nın diğer kız arkadaşlarıyla vakit geçirdiği oluyordu. Bense bu zamanlarda dışarıda vakit geçirmek yerine ev işlerinde anneme yardım ediyordum. Gittikçe bizim arkadaşlığımıza alışan annemin, bazı zamanlar Kübra'yı eve davet ettiği bile oluyordu. Tabii, bunun altında başka bir nedenin daha yattığını nice sonra ancak görebilecektim.

Hastalığımın tedavisi tam olarak sona erdiğinde lisenin eşiğine gelmiştim. Neredeyse üç yıl doğru dürüst okula gitmesem de beni hoşgören öğretmenlerim nedeniyle yıl kaybı yaşamadım. Ayrıca, bu özel durumum nedeniyle arkadaşlarım da bana hep ilgi gösterdiler. Böylece dünyama başka arkadaşlar, özellikle de erkekler yeniden girmişti.

Kübra ile daha az görüşmeye başlamamız da bu döneme denk gelir. Aramız hiç bozulmasa da yalnız geçirdiğimiz vakitler öyle azalmıştı ki, bir süre sonra birkaç ayda bir baş başa kalır hâle geldik. Yine daha sonradan anlayacağım üzere, bunun sadece benimle ilgisi yokmuş. Her şey Kübra'nın biraz erken olgunlaşmasıyla alakalı bir durummuş.

Biz Kübra ile ne kadar az görüşüyorsak annem de onu o kadar çok yanına çağırıyordu. Zamanla Kübra'nın annesi Zeliha teyze de bu görüşmelere katılır oldu. Bir gün erkenden uyandırılıp da akşama Kübralara gidileceğini öğrendi-

ğimde olay açığa çıktı. Orada olmak istemesem de zorla götürdüler.

Normalde insan böyle bir durumda en yakın arkadaşının yanında olmak ister. O yüzden Kübragilde onunla baş başa kalıp olan biteni konuşmak istedim. Fakat ne olursa olsun, ne buna fırsat buldum ne de izin verildi. O formalite konuşmalarının ardından Kübra elinde kahve tepsisiyle içeri girdi. Ağabeyim Hasan'la Kübra sözlenmişti. Beni henüz çocuk saydıklarından, bir tek bana kahve yoktu.

O günden sonra ne zaman Kübra'yla buluşmak istesem "Olmaz, o artık senin yengen. Ayıp olur," lafını duyar oldum. Ama ne yapıp edip onunla yalnız görüşmeyi başardım. Kübra o kadar değişmişti ki, benimle doğru dürüst konuşmadı bile. Artık "yengesi" sayılacağımı, arkadaşlığımızı sürdürmenin imkânsızlığını, büyümem gerektiğini ona öğretlendiği[1] şekliyle bana anlattı. Sonra, benimle konuşurken de olduğu gibi, başı önde sessizce yanımdan gitti.

Artık Kübra'yı tamamen kaybettiğimi anlamıştım. Herkesin büyüdüğü, olgunlaştığı, hayatın tokadını yediği ve çocukluğu terk ettiği bir gün, bir an vardır ya, o an benim için Kübra'nın başı önde yürüyüşü oldu. O andan sonra Kübra hep başı önde yaşar oldu. Önce "yengelik" nedeniyle sanıyordum ama olay kadınlıkla ilgiliymiş.

Nişanlılıkta sokağa çıkarken başına yemeni bağlar oldu Kübra. Hasan ağabeyim de evlendikten sonra karısını "kapatacağını" söylüyordu. Öyle de yaptı. Nişan yüzükleri takılırken, kına gecesi yapılırken ve düğünde oynarken başı hep öndeydi Kübra'nın. "Kübra, üzgün müsün, pişman mısın, istemiyor musun?" diye sorduğumda bile başını yerden kaldırmamıştı. Artık benimle sohbet etmiyordu.

Evlendikten sonra aynı evde iki yıl yaşadık. Bizim oralar-

1 İç Anadolu'da "öğretildiği / belletildiği / ezberletildiği" gibi sözcüklerin yerine kullanılan kelime.

da âdet böyledir, yeni evli çiftler bir süre erkeğin anne-babasıyla birlikte yaşar. Normalde, arkada bir erkek kardeş varsa bu durum onun evliliğine ve birlikte yaşamayı devralmasına kadar sürer. Ama arkadaki benden evlilik için umut kesildiğinden ağabeyimler ya ölene kadar bizimkilerle yaşayacaklardı ya da ayrı eve çıkacaklardı.

Kübra'nın durgunluğu biraz daha azalsa da aramızdaki mesafe aşılmaz boyuttaydı. Artık ondan sadece yemek ya da çay istiyor, kıyafetlerimi ütüleyip ütülemediğini soruyor, odamı filan toplatıyordum. Ben de gittikçe alışmıştım "yenge konforuna." Herkesin ona sınırsızca iş buyurma hakkı vardı. Onunsa reddetme şansı yoktu. Kübra, evin içindeyken bana o kadar yabancı geliyordu ki, yıllarca en özel sırlarımı paylaştığım insanın o olup olmadığına emin olamıyordum.

Bazen evde kimse yokken ikimiz kalırdık. Onu karşıma alıp geçmişten, hayattan, başımıza gelenlerden, ne hissettiğinden konuşmayı öyle çok isterdim ki! Ama sanki o bunu yapmak istediğimi hissedip benden uzak dururdu. Zaten evde mutlaka yapılması gereken bir iş bulunurdu. Kübra da bunları benden kaçmak üzere bir kalkan olarak kullanırdı. Ona böyle yaptığı için çok, ama çok kızardım. Benden uzak durmasının nedeni evlenmesi mi, yoksa bu evlilikle birden ağabeyimin yaşına erişip beni bir çocuk olarak görmesi mi, bir türlü çözemedim.

Kübra'nın şimdi üç çocuğu var. Anne olduktan sonra ağabeyim ondan hem uzaklaştı hem de ona eskisi gibi kibar davranmayı bıraktı. Bense hâlâ bekârım. Kübra'yı her gördüğümde onun için çok üzülüyorum. Aynı yaşta olduğumuza kimse inanmaz. Mutlu olduğunu düşünmek istesem de yıllar sonra bir gün bana ettiği şu cümleden sonra öyle olmadığını biliyorum: "Keşke seninle evlenseydim."

Bunu duyunca ona hiçbir şey söylemedim, hatta ağabeyi-

min aslında ne kadar iyi biri olduğunu bile geveledim anlamsızca. Ama o günden sonra onulmaz bir şekilde "en iyi arkadaşımı", çocukluğumu geri istiyorum. Acaba, Kübra da istiyor mu?

MADAM DİMİTRA'YA "YENGE" DİYEMEYİZ

RİTA ENDER

O, kimselerin "yenge"si değildi, ama herkesin "Madam Dimitra"sı, bazılarınınsa "madamcığı"ydı.

İmroz'da, 28 Ağustos 1940'ta doğdu. Dünyaya geldiği köyde, "madam"lar yoktu, "kiria"lar ve "kirios"lar vardı. O köy, o günlerde kimse için "eski" bir yer değildi. Eskitilmemişti, yenisi aşağısına iliştirilmemişti ve bu yüzden oraya, bugünkü gibi "Eski Bademli" denmiyordu.

O köyün adı Gliki'ydi. Rüzgârın fısıldamadığı, gürlediği, haykırdığı, uğuldadığı ve dağıttığı bir tepedeydi. Tepenin bir okulu vardı, Dimitra'nın yolu, bu okuldan geçmişti. 80'li yaşlarında kahkahalarla anlattığı anılarının kimisi, burada yaşanmıştı. Örneğin, öğretmenlerden biri, bir gün sınıfta öğrencilere sormuştu: "Aranızda İstiklal Marşı'nı ezbere söyleyebilen var mı?" Dimitra "Ben," demişti, "ben söylerim" ve başlamıştı söylemeye: "Segnoriso apo tin kopsi tou spathiou tin tromeri; segnoriso apo tin opsi pou me via metra tin yi..." Öğretmen şaşırmıştı, onun şaşırmasına Dimitra da şaşırmıştı. "E ne bileyim ben..." diyor şimdi o anı anlatırken...

Nereden bilsin ki? O yaşta bir çocuk, birinin özgürlüğünün diğerinin tutsaklığı olduğunu, birilerinin kutladığı şey için ötekilerin yas tuttuğunu bilebilir mi? Bilemez ama öğrenir, öğretirler.

Öğrenimini, Samothraki'nin tam karşısındaki minik bir köy okulunda değil de, büyük şehir İstanbul'da sürdürmek isteyen Dimitra, kendi deyimiyle "tam bir şımarıklık" yapmış ve babasından kendisini İstanbul'da okutmasını istemiş. Israrcı da olmuş bu hususta, çünkü biliyormuş ki babasının bunu karşılayacak maddi durumu var. Para ve inandığı evren, önünde bazı kapıları açmış, İstanbul'a gelmiş.

50'li yılların başında minik bir kız çocuğu olarak tanıştığı ve ömrünü geçirdiği bu şehir, İstanbul, onun için hep "dünyanın en güzel yeri" olmuş. İmroz ise evi, kökeni, toprağı olarak kalmış.

Toprağın tanrıçasının ismini taşıyan Dimitra'yı, İstanbul'da, şimdilerde bir vakıf olan Galata Rum İlkokulu'na kaydetmişler. Sınıf arkadaşları arasında kendisi gibi adalı olan iki kişi daha varmış: Nikos ve Patrik Bartholomeos'un amcasının oğlu Arkhontonis. Mavi kâğıtlarla kaplanan minik defterlerinin üzerine Yunanca, kırmızı kâğıtlarla kaplanan defterlerin üzerine Türkçe yaza yaza okumuş ve mezun olmuş. Fakat ilkokul diplomasına sahip olamamış, diploması yok olmuş çünkü Dimitra'nın her defasında ağlayarak hatırladığı, o "çok kötü günler" yaşanmış. Çok kötü günlerin arasında en kötü olanlarından ikisi, 6 ve 7 Eylül 1955 imiş. O iki günde Rumların ve gayrimüslimlerin evleri, okulları, ibadethaneleri, mezarlıkları yağmalanmış, yakılmış, yıkılmış. Yaşamlarına saldırılmış. Baltalarını ve Türk bayraklarını sallayarak kamyonlardan inen saldırganların çoğu, eli sopalı adamlarmış. Fakat onların yanlarında, saldırganların asla yan gözle bakmayacakları bacıdan öte yoldaş "yenge"leri de gururla yer almış. Kimi madamlara ve kızlarına tecavüz

edildiği sırada, onlar hep beraber *Beyoğlu Saldırı Hatırası* fotoğrafları çektirmişler. Gülümsemişler. Ortada pek de komik bir şey yokken...

Ortada ne olduğunu ve geriye ne kaldığını, aradan 8 gün geçtikten ve matbaaları yeniden çalışır hâle geldikten sonra *Embros* gazetesi özetlemiş. 15 Eylül 1955 tarihli başyazısında gazete, İstanbul'da kalan Rumların sesinden şöyle seslenmiş:

> Burada, yerimizde kalacağız. Kiliselerimizi yeniden yapmak, ölülerimizi gömmek, okullarımızı, işyerlerimizi, evlerimizi toparlamak için düştüğümüz yerden doğrulacak ve yerimizde kalacağız. Doğduğumuz, büyüdüğümüz, dedelerimizin ve babalarımızın şimdi kırık dökük de olsa mezarlarının bulunduğu bu ülkede kalacağız, kırık mezarlardan, harabeye dönmüş kilise, okul, dükkân ve evlerimizden yeni bir dünya yaratacağız. Sebat ve cesaretle o harabelerin arasında yine yaşantımızı düzene koyacağız.
>
> Sesimizi yükselteceğiz ve başımıza gelen bu felâketin gelmemiş olması gerektiğini haykıracağız. Üzerinde yaşamakta olduğumuz ve bizim de vatanımız olan bu ülkede rehine ya da esir olmadığımızı ve bazıları bizi kovmak istiyor diye gitmek zorunda olmadığımızı haykıracağız. Burada kalacağız. Büyük bir çınarın toprağı kökleri ile sarması gibi, bu ülkede köklerimiz olduğunu devamlı söyleyeceğiz. Dallarımızı budayabilirler ama yaşlı ağacımızın köklerine kimse ulaşamaz.
>
> Bizler bu ülkede lütuf ve keyfi kararlarla kalmıyoruz. Kalmaya hakkımız olduğu için buradayız...

Bu hakkın varlığına inanarak, buranın kendi memleketi olduğunu bilerek, belki de tüm bunları hiç sorgulamadan kalanlardan olmuş Dimitra'nın ailesi. Fakat ne Türkiye, ne İstanbul eskisi gibi kalmış. Çok değişmiş. Birileri gitmiş, Di-

mitra'nın "eskiden ohoo" diyerek anlattığı sosyal hayattan eser kalmamış. Kendisi kalmış, o en doğal hâli ve Rum aksanıyla konuştuğu Türkçesiyle, 50 yıldır yaşadığı Talimhane sokaklarında bir "eser" gibi yaşamaya devam etmiş, ediyor. Mahallenin o tek tük madamlarından biri olarak, neşeli hâlleri, tatlı dili ve İmrozlulara özgü olduğunu düşündüğü keçi inadıyla...

Onun bu inadını ve kararlılığını en iyi bilenlerden biri mahallenin kuaförü Kadir Örs. Seyfi & Kadir Kuaför'ün ortaklarından olan Kadir Bey şöyle söylüyor: "İnatçıdır Madam. Ben onun saçını yıllardır aynı şekilde keser, aynı şekilde tarar, aynı şekilde boyarım. Yıllardır saçını hep aynı renge boyatır. Numarası aynıdır; yalnız yazları rengi bir ton açarız. 8 numara kışın, 7 numara yazın. Bu böyledir, kuralları vardır onun. Tersine gidersen çok fena! İstediği olmazsa, beklentisinin altında bir iş yaparsanız sorun çıkarır. Onu gördüğünüzde 'pamuk gibi bir kadın' demezsiniz, tam tersine; ne yapacağını bilen güçlü bir kadındır. Bilinçlidir. İnatçıdır."

Kuaför çalışanlarından olan ve Dimitra'nın tırnaklarını hep, kırmızının en canlı tonuna boyayan Saadet Yılmaz ekliyor: "Dimitra Hanım kısa ve net konuşur: 'hade hade...' der. Onu çok seviyorum. Anlatılmaz, hani derler ya 'anlatılmaz yaşanır'; öyle biri. Yardımsever, iyi. Dünyada hiç kimseye kötülüğü olmayan biridir Dimitra Hanım. Ben ona 'hanım' diyorum ama bazıları 'madam' diyor."

Kadir Bey, kendisinin o bazılarından olduğunu doğruluyor ve ekliyor: "Hepimiz 'madam' diyoruz. Çünkü onu öyle tanıyoruz, öyle biliyoruz."

Mahallenin eczacısı Vahide Şahin; "Hayır" diyor: "Ben ona 'madam' demem, ben ona 'madamcım' derim. Çok şeker çünkü. O bana 'güzel kızım' der, ben de ona 'efendim madamcım' derim. Bazen ismiyle hitap ederim, 'Hoşgeldin Di-

mitra' derim. Bazen 'annem' derim. Her şeyi kabul eder çünkü çok açık yürekli bir hanımefendi o. Sağ olsun."

Peki onun bir madam olduğuna nasıl karar verdiniz? "Kendi söyledi 'Madamım kızım ben. Rum'um. Gökçeadalıyım.' Hep şöyle der: 'Adalıyım kızım ben, adalıyım.' Burada (Talimhane) öyle çok eski hanımefendiler olduğu için... Gerçi şimdi çok da kalmadı, hepsi gitti ama... Ben kalanların hepsine 'madam' diye hitap ederim. Dimitra başkadır, o yüzden ona 'madamcım' demeyi tercih ediyorum."

Dimitra'nın haftada birkaç kez mutlaka uğradığı mahallenin restoranlarından birinde çalışan Yusuf Mavzer'in hitap meselesinde bu kadar net bir tercihi oluşmamış. Hatta bu meseleyle ilgili biraz kafası da karışık, diyor ki: "Dimitra Hanım'a biz zaman zaman 'madam' da deriz, ama genelde 'Dimitra Hanım' deriz. O bize ne kadar dostça davransa da biz ona karşı saygımızdan hep mesafeli davranırız. Saygımızdan dolayı, çünkü o saygıyı hak ediyor. O bu hissi uyandırıyor. Neden bazen 'hanım' yerine 'madam' dediğimizi bilmiyorum aslında. Buraya kendi hemşerileriyle geliyor olsa, o zaman biz de ona hep 'madam' diye hitap ederdik belki de, bilmiyorum... 'Madam' demek belki daha doğru olurdu... Buraya iki gayrimüslim müşterimiz daha geliyor, onlara hep 'madam' diyoruz ve bu onların hoşlarına gidiyor. Bilmiyorum... Her zaman kalbimizde yeri olan Dimitra Hanım... Biz onu İstanbul'un yerlisi olarak gördüğümüz için 'Dimitra Hanım' diyoruz. Eski İstanbullulardan... Çok saygılı biridir, çok seviyorum onu. Kibar, güler yüzlü, neyi nasıl yapacağını her zaman iyi bilir. Yemekleri de bellidir. Pane parmak piliç, üç peynirli pizza, yarım porsiyon spagetti bolonez ve bir de minestrone çorbasını çok sever. Bellidir..."

"Minestrone" gibi, yabancı isimli yemekler gibi, Türkçeye yabancı isimlere sahip insanlar da, doğrudan yabancı olarak addediliyor ve bu onlara nasıl hitap edileceğini de belir-

liyor. Mahallenin emlakçısı Murat Kasapgil bu konuda çok net açıklamalar ve ayrımlar yapıyor. Önce diyor ki: "Dimitra Hanım Avrupalı." Ve ekliyor: "Bu yüzden ona 'Dimitra Hanım' veya 'madam' deriz. Zaten Dimitra Hanım için başka bir hitap şekli olamaz. 'Abla' diyemezsiniz, 'teyze' diyemezsiniz. Olmaz. Kendisi de kabul etmez. Biz ona hep 'madam' demeye alıştık, o da bizim ona 'madam' dememize alışık. Bir gün ona 'Dimitra teyze' dersek olur mu? Olmaz. Hem şaşırır, hem de yaşından dolayı onu rencide etmiş oluruz. Yani Dimitra Hanım'a bizim 'Dimitra teyze' deme lüksümüz yok, olamaz. Dimitra da diyemeyiz, saygıdan dolayı. Mutlaka 'Dimitra Hanım' veya 'madamcım'."

Avrupalı hanımların hepsine 'madam' mı denir? "Hayır" diyor Murat Kasapgil, "Madam, Avrupa'da yaşlı hanımlara denir. Biz de İstanbul'da gördük ki gayrimüslim hanımlara 'madam' diye hitap ediyorlar. Oradan biliyoruz. Müslüman Türk kadınlara 'Ayşe Hanım, Fatma Hanım' diye hitap ediliyor, Avrupalı hanımlara 'madam' deniyor..."

Peki bir hanıma ne zaman "yenge" denir? "Amcanın, ağabeyin hanımına 'yenge' denir. Sokakta 'yenge' denmez. Ben size nasıl 'yenge' diyebilirim? Siz evlisiniz, sizi tanımıyorum, kocanızı tanımıyorum, diyemem. Mesela Tahsin ağabeyinin hanımını tanıyorum, ona 'yenge' diyebilirim. Tanımadık birine 'yenge' diye hitap edilmez. 'Bayan veya hanımefendi.' O tür şeyler söylenir."

Demek ki, "yenge" olmanın çok belirgin kuralları var. Öncelikle bir evlilik bağı gerekiyor. Nasıl ki medeni hukuka göre evlilik kişiyi ergin kılıyorsa; halkın diline göre de evlilik, kişinin mertebesini değiştiriyor. Bir kocası olan ya da bir şekilde hayatından, resmî veya dinî evlilik geçmiş bir kadın, diğer koşullar varsa kimilerinin yengesi olabiliyor. Burada önemli olan kadını evlenmiş olması üzerinden tanımlamak yani cinselliği evlilikle ipotek altına alınan kadının yine ye-

niden tanımlanması... Kadına "yenge" diyenler, erkeğin soyunu devam ettirecek veya ettirmiş olan kadına hürmet gösteriyor. Zina günah olduğundan, politik olarak doğru olanı yapması gerektiğinde, ona yan gözle bakmıyor. Çok içli dışlı da olmuyor; ne de olsa yenge, enişte gibi ailedeki en uzak akraba. Kan bağıyla bağlanmıyor kimselere ve de bazı durumlarda kendi ailesine dönebiliyor. Bu yüzden öbür aileye, birilerine hep yabancı kalıyor.

Yabancı olduğuna birilerince hükmediliyor hep. Tıpkı İstanbul'un, Türkiye'nin "madam"larının milyonlarca yıldır ait oldukları, köklerinin olduğu, doğdukları, yaşadıkları yerde yabancı addedilmeleri gibi.

Adlarından, dillerinden, Türkçelerinden, kendileri gibi yabancı sayılan erkeklerle yaptıkları evliliklerden dolayı, kimi kadınlar bu toprakların "yenge"si olamıyor. "Bacı"sı olamadıkları gibi. Gayrimüslim oluşları, kılık kıyafetleri; belki inci kolyeleri, belki boyunlarındaki haçları, belki kırmızı ojeleri, belki şapkaları ama mutlaka şiveleri ve gördükleri geçirdikleri yıllar, onları "madam" kılıyor. Fakat herkes biliyor ki, bu madamlardan az kaldı. Tek tükler artık. Eskisi gibi değil, İstanbul eskisi gibi değil, onlar eskisi gibi değiller. Madamların torunları, madamlar gibi hiç değil. İsimlerini telaffuz etmedikleri takdirde pek de yabancı bulunmuyorlar. Konuşmalarından, çoğunluktan farklı oldukları anlaşılmıyor. Şiveleri yok oluyor, onlar da kalabalığın arasına karışıp eriyorlar. Bir evlilik yüzüğü ile "yenge" bile olabilirler. Kim bilir... Bilinmez ama umulur ki, artık bu topraklarda da kadınlar evlilik üzerinden tanımlanmasın, konumlandırılmasın... Çok mu zor? Değil çünkü Dimitra'nın hep söylediği gibi:

"HER GÜN YENİ BİR GÜN!"

YENGEYE İNAT

ENDER ÖZKAHRAMAN

Uzaktan baktığınız zaman, Kürtlerde akrabalık ilişkilerinin göze karmaşık göründüğü söylenebilir. Ama işin aslı öyle değildir. Biraz yaklaştığınız zaman, bu ilişki biçimlerinin uzaktan göründüğü gibi karmaşık olmadığı anlaşılır. Gördüğümüz, bize uzak ve yabancı gelen öğelerin her birinin bir şeyin ucunu tuttuğu ve bir görev üstlendiğidir. Burada çokluk hâkimdir ama her bir öğe bir değer üretir, bir fayda sağlar, bir söz söyler. Bu çokluğun içinde bazen sözün ağızdan çıkamadığı, basireti bağlayıcı durumlarda da birileri mutlaka çıkar, yardıma yetişir ve unutana sözünü hatırlatır. Ancak orada da hayat oyunbazdır, bazen öyle bir çalım atar, öyle bir şaşırtır ki sizi, hiçbir söz bulamazsınız onun yaptıkları karşısında. Size sözünüzü hatırlatacak, basireti çözecek birilerini beklersiniz ama boşunadır: "Çünkü çığ düşmüş ve göz kamaştırıcı bir beyazlık hâkim olmuştur etrafa..."

Hey dotmamê hey dotmamê / *Hey amcakızı hey amcakızı*
Şimkan pê ke b'çine Şam ê / *Papucu giy gidelim Şam'a*
Kerbêd mamê û jinmame / *Amcaya ve yengeye inat...*

Hakkâri'nin Bazê köyünde yaşayan İsmet yeni evliydi. Eşi, Walto köyündendi ve adı Gülizar'dı. 16 yaşını bitirmeden onu gelin vermişlerdi. İsmet'in karısı, çocuklarının annesi ve tabii hane halkının yengesi olmuştu. Kürtçede birebir olmasa da en kabul görmüş hâliyle "yenge" sözcüğünün karşılığı Jinbra'dır.

"Jinbra" yani, küçük kardeş ya da ağabey eşi (Jin=eş, bra=kardeş). Kardeş ya da ağabey eşlerinin yanı sıra, amcanın eşine "jinmam" (jin=eş, mam=amca), dayının eşine de "jinxal" denmektedir. Böyle işte, önünde evre evre yaşayacağı mertebeler, dönem dönem duyacağı hitaplar silsilesi bekliyordu Gülizar'ı. Duruma göre bürünebileceği bu sıfatlar, çeyiz sandığının en nadide parçaları olup çıkmıştı...

Aradan yıllar geçti, Gülizar büyüdü, biraz daha olgunlaştı, başka başka çocukları oldu. Köyde, akrabaları ve çocukları arasında ölenler öldü, kalanlar kaldı. 23 yaşına geldiğinde annelikle ilgili onu nasıl bir temsilin beklediği belli olmuştu. Sabit ve öyle olduğu kadar da sıkıcı gelmekteydi ona bu temsiliyet. Böyle hissettiği anlarda, o evin içinde sadece bir anne değil, bir "jinbra" olduğunu hatırlıyor; bu göreviyle ilişkili daha renkli ve hareketli gelen durumları yaşayabileceği anları bekleyerek avunuyordu. Bir "jinbra" olarak onun varlığı önemliydi. Çevresindeki kızlar ona kulak verirken sıradan biri değildi, bir tecrübe konuşurdu. O artık diğer kadınlar için bir rehber demekti. Düğünlerde başlardı görevi; "berbuk" (nedime) olarak eve gelecek yeni geline sözleriyle, bakışlarıyla güven verirdi. Koluna girerdi onun ve bir an olsun ayrılmazdı yanından. Yeni evine kadar gelinle beraberdi; suyunu, yemeğini hazırlayandı. Yabancısı olduğu evde, tuvalet yolunda bile gelinin kolundaydı. Damatla yalnızlığında söze nereden başlayacağını, odadaki davranışlarını o, fısıldayarak anlatırdı gelinin kulağına. Sabah olduğunda da yataktan kanlı çarşafı o toplar ve başı dik, alnı açık, o gösterirdi

evin büyüklerine. Sabah kahvaltısını, hatta sonraki öğünleri yine o getirirdi gelinin önüne, ta ki yeni yuvasına ısınıncaya kadar. Bir eksik, bir fazla; zaman geçtikçe hayal ettikleri bir bir gerçekleşiyor, liyakat kazandıkça güvenilirliği o nispette artıyordu jinbranın. Sözü daha bir dinlenir, bakışı daha bir görünür oluyordu.

Kayınvalidesi vefat ettiği zaman evin yönetimini o devraldı. Örneğin o yıl çıkılacak zomadaki (yayla) düzenini o planladı. Koyunların nasıl sağılacağını, elde edilen süt ve yoğurdun kimlere, ne zaman satılması gerektiğini o belirledi. Satılamayan ürünlerin kullanımı ya da saklama koşullarıyla ilgili önerileri dinlemek için diğerleri onun ağzına bakar olmuştu. Evdeki fısıldamalar yeni bir düğünü haber veriyorsa eğer –ki bu düğün kayınpederin yeni eş almasıyla ilişkiliyse bile, evet öyleyse bile– bütün işler ve hazırlıklar onun tarafından organize edilecekti.

Aradan epey zaman geçmişti. Çocuklar büyümüş, Gülizar artık 30'lu yaşlarının ortalarına gelmişti. Sekiz çocuğu arasında Beybûn adında, 15 yaşında bir kızı vardı ki güzelliği herkesin dilindeydi. Beybûn, ona akran olan kuzenine sevdalanmıştı. Kuzeninin adı Mirza'ydı. İki amca çocuğu, birbirlerinin olma konusunda aralarında gizlice sözlenmişti. İsmet'in ağabeyi Sait, Mirza'nın babasıydı. Bir ara cesaretini toplamış ve babasına Beybûn'a olan sevdasından bahsetmişti Mirza. Ama erkendi aile büyüklerine göre, bu evlilik için biraz daha beklemeleri gerekiyordu gençlerin... Bu arada Gülizar'ın üvey kayınvalidesi ve kayınbiraderlerin yeni gelen eşleriyle birlikte, evi yönetmek isteyen kadınların sayısı artmıştı. Ama bu durum Gülizar için bir sıkıntı değildi. Egemenliği paylaşmamak gibi bir iddiası yoktu onun... Kendini ara ara "jinbra" olmanın sorumluluğu altında ezilmiş hissettiği için, bu durumu fırsat olarak değerlendirdi. Görev paylaşımı yaparak diğer kadınlara da bu sıfattan istifade et-

me hakkı tanıdı ve kendilerine eş bulmakta zorlanan bekâr gençlere yardımcı olmakla görevlendirdi onları. Evet, "jinbra" olmak demek, çoğu zaman ailenin bekâr ve genç mensupları için çöpçatan olmak demekti de... Bazen de bir "jinmam" olarak onları teskin etmek, birer birer evlenen kardeşleri göstererek sıranın bir gün onlara da geleceğini söylemek, böylelikle heyecanını dindirmek yeğenlerin. Beybûn ya da Mirza ne zaman bir jinxal ya da jinmam karşısında meramlarını dillendirse duydukları cümleler hep aynıydı; bu cümleler ya "bekleyin"le başlıyordu ya da "az kaldı"yla bitiyordu.

"Jinbra" olmak demek, çoğu zaman farklı sosyolojik durumlara sebep olmak demektir. Bölgede, yetişkin ve evli bir adamın ölümü eğer bir felaket (çığ altında kalma veya amansız bir hastalığa yakalanma) ya da kan davasıyla ilişkiliyse onun karısı –yani dul kalan jinbra– erkek kardeşlerden biriyle nikâhlanır. Adamın kardeşi yoksa eğer bu sorumluluğun alanı amca çocuklarına, hatta amcaya kadar bile genişleyebilir. Bunun gibi göze batan bazı durumlar vardır ki, bunlar feodal aşiret yapılanmalarının bekaları için önemlidir. Bunlar Kürtlerin kendi kendilerine geliştirdikleri yöntemlerdir. "Bunu neden yapıyorsunuz?" diye sorduğunuzda alacağınız cevap keskindir: "Ölen ağabeyimizin çocukları için yapıyoruz. Onlara en iyi babalığı ancak bu aileden birinin yapabileceğine inandığımız için."

İsmet, kış ortasında bir gün kaşa (ot taşımaya) giderken çığ düşer, devasa kar kütleleri altından çıkamaz ve orada kalıp can verir. Kalabalık bir ailesi olan Gülizar, İsmet'in büyük kardeşi Sait'le nikâhlanır. Diğer ikisinden (Susen ve Elifa) ayrı olarak onun üçüncü eşi olmayı kabul etmiştir. Zaman içinde Gülizar'ın yeni eşinden de çocukları olur ve bu çocuklar anne tarafından kardeş, baba tarafından kuzen olarak beraber büyümeye başlarlar. Tabii bu durumun deza-

vantajları da vardır. Önceleri Mirza'ya jinmam olan Gülizar şimdi artık onun üvey annesidir. Dotmamın (amcakızı) şimdi birdenbire anne tarafından kardeş olarak eve gelmesi her şeyi altüst etmiştir. Evlilik hayalleri suya düşer. Sevdalanan gençler neye uğradıklarını şaşırmıştır. Ne diyeceklerini, kime gideceklerini bilemezler. Evlilik sırası onlara geldiğinde, hâliyle sıra atlanır. Herkes sessizdir bu durum karşısında. Sözünü söylemeyene kimse mukabele etmemektedir.

Diğerleri birer birer evlenirken, akrabalarının Beybûn ile Mirza'dan beklediği şey artık onların kendilerine başka bir kısmet bulmalarıdır. Fakat gençler birbirlerine sevdalıdır ve verilen söze sadıktırlar. Beklentiyi karşılamazlar ve kısmet diye önlerine çıkan bütün ihtimallere soğuk bakarlar. Hayat zalimdir, köy yeridir, orada kimse onlarla fazla ilgilenmez bile. Gençleri imkânsız sevdalarıyla baş başa, öylece ortada bırakmışlardır.

Zaman içinde ailede mal ve mülk paylaşımıyla ilgili bazı anlaşmazlıklar baş gösterir. İlk ihtilaflar jinbra ile jinmam arasında yaşanır. Onların yaşadığı gerginlik diğerlerine sıçrayınca hanedeki aracı merci bir anda jinxal olur. Kürtlerde jinxal (dayı eşi), her zaman için özel olarak sevilen, sığınılan ayrı bir karakteri temsil eder. Saklı, gizli ve özel konular, mahrem sayılabilecek kimi meseleler hakkında danışılabilecek tek kişi odur. Örneğin hanede engelli olan bir çocuk ve onunla ilgili yardıma ihtiyaç duyulan bir durum varsa –jinbra ile jinmam arasındaki küslük de devam ediyorsa eğer– o zaman bu durumla direkt jinxal ilgilenir. Utandıklarını hiç çekinmeden gidip jinxale anlatabilirsin. Damadın anneye ya da kayınvalideye aktaramadığı sözlere aracı olma vazifesi jinxale aittir. Çevresinde çocuk, genç, kadın, erkek demeden herkese dokunabilme ayrıcalığı sadece onundur, teması helaldir. Abdesti olanlara abdesti bozmayacak denli yakındır. Bu yüzden Beybûn ile Mirza (amcaoğlu ile am-

cakızı), son bir umutla bir gün jinxalin karşısına çıkar ve bu işe bir çare bulması için ondan yardım isterler. Ancak bazı durumlar vardır ki, işte böyle durumlarda jinxal söze nereden, nasıl başlayacağını bilemeyendir. Derler ki, jinbra, jinmam ya da jinxal çaresiz kalınca ve yardım edemeyince, sadece gözlerini kısar ve sessizce bakar karşısındakine: "Çünkü çığ düşmüş ve göz kamaştırıcı bir beyazlık hâkim olmuştur etrafa."

"Yenge" konusu Kürt sözlü edebiyatında yerini almıştır.

Hakkâri'de söylenen "Hey Dotmam" *(Hey Amcakızı)* stranında "yenge" imgesi bulunmaktadır.

Hey Dotmam

Hey dotmamê, hey dotmamê / *Hey amcakızı, hey amcakızı*
Şimkan pê ke b'çine Şam ê / *Papucu giy gidelim Şam'a*
Kerbêd mamê û Jinmame / *Amca ve yengeye inat.*

Yardımları için Murat Adıyaman'a ve Enver Özkahraman'a teşekkür ederim.

Siyasette, Edebiyatta, Ekranda Yenge

Bir "Korkunç Yenge" Prototipi Olarak Semra Özal

FUNDA ŞENOL CANTEK

Bizde siyasetçi eşleri, "firstlady", şu bu olamazlar. En fazla "hanfendi", yaygın olarak da "yenge" olurlar. Yakınlık, kayırmacılık ve alaturkalık üzerine kurulu tarz-ı siyaset bunu dayatır çünkü.

Bir "yenge" yazısı yazmaya niyetlenince, bu yengeyi de yokuşlarda ter dökülen, inişlerde tırnak sökülen siyaset âleminden seçmeye karar verince ilk aklıma gelen Nazmiye Demirel olmuştu. Neden Nazmiye Demirel? Çünkü, hiç tanımadan bağlanılan, sempati duyulan, müşfiklik ve mütevazılık imasını çehresinde taşıyan karakterler vardır ya, Nazmiye Hanım onlardandı. Üstelik basına fazla malzeme vermediği, konuşkan, atak bir karakter olmadığı, gizemini büyük ölçüde koruduğu ve soğuk bile göründüğü hâlde... Biraz bilgi toplamıştım da onunla ilgili. Fakat Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı, Turgut Özal'ın başbakan olduğu dönemde, Nazmiye Demirel'in izini aramak için çevirdiğim gazete-dergi sayfalarında karşıma hep ve ısrarla Semra Özal çıktı. Onun saçları, onun çantaları, gözlükleri, yüzükleri, küpeleri, çay davetleri ve dış gezileri...

Semra Özal siyaset ve eğlence âleminin sahnesinde arzıendam eden, pervasız, mütehakkim, kurnaz bir yengeydi. Hatta yer yer bir yengeden çok, dayıydı. O derece azametli, külhan, şedit!

Başkentte siyaset ve kültür-sanatın nabzını, kaydını tutan Müşerref Hekimoğlu'nun tanıdığı başbakan ve cumhurbaşkanı eşlerini anlatırken paylaştığı bir anekdot da, kendisi hakkında düşündüren, konuşturan ve yazdıran asıl yengenin Nazmiye Demirel olmadığına işaret ediyordu: Hekimoğlu, vaktizamanında bir yazısında Nazmiye Demirel'in taktığı şapkayla inceden alay etmişti. İzleyen günlerde bir davette karşısına çıkan Nazmiye Hanım, "Bizim şapkalarımızla uğraşacağınıza kocalarımızın politikaları ile uğraşın," diye mukabele etmişti ona. Nazmiye Demirel'in kendisini sahne ışıklarından korumaya çalışırken, bir taraftan da bir siyasetçi olarak eşini, meşhur ve meş'um fötr şapkasıyla birlikte eleştirilmesi niyetiyle o ışıkların altına iten tavrı, Semra Özal'ınkine taban tabana zıttı.

Dolayısıyla kocasının erken kaybının ardından, sık sık "Konuşursam yer yerinden oynar," diyerek devletin kara kutusu olduğu imasını yapan, "bir insanın gelebileceği en yüksek yere geldiğine" inanan, Cemal Süreya'nın "azıcık zehirli bir güneş tanrıçası: Sem-Ra" diye andığı Semra Özal, bu yazıya âdeta kendini dayattı. Yaptığı son röportajlardan birinde, İzzet Çapa'ya, "Geri dönüp baktığında hangi cumhurbaşkanı eşinin bir çırpıda adını sayabilirsin? Öyle ya da böyle hâlâ beni konuşuyorlar," derken haksız mıydı?

Hanfendiden korkunç yengeye giden kestirme yol

Turgut Özal'ın icraatlarını anlatan kitaplarda ailenin tüm bireyleri, karı-koca, iki oğlan ve bir de kız çocuk; kardeşler, baldız / bacanak, kayınço, enişte ve uzak-yakın akrabalar

resmigeçit yapar. Ama bu kalabalığın yıldızı Semra Özal'dır. Cemal Süreya'nın zehirli güneş tanrıçası, romantik bir figür değil, ışığıyla kör eden bir yıldızdır. "Hanedan" olarak anılan aile fertlerinin ve aileden sayılan, siyaset ve bürokraside mühim mevkilere yerleştirilmiş prensler / prensesler ordusunun komutanı Semra Hanım'dır.

Bizde hanedanlık, Osmanlı ruhu taşıyanlarca bile fazla sempatiyle karşılanmaz. Çünkü hanedan mensupları memleketin mümbit topraklarını soğuran, "rabbena hep bana" diyen, vergiydi haraçtı derken yoksul halkın belini büken; köşk, saray, incili kaftan, yaldızlı taht, kuş sütü, tavus kuşu, çerağ hayale getiren bir güruhtur. Günümüzün popüler dizileri, bu nefreti besleyen malzemeler sunar halka. Hanedan, koca bir imparatorluğu yıkıma sürükleyen mutlu azınlıktır. Hanedan mensuplarının en ifritleri de, kadın düşmanlığından muzdarip halkımızın nezdinde, o büyük aileye dışardan, hem de çoğu "gâvur ellerinden" giren kadınefendiler, hanım sultanlardır. Semra Özal da, ileride Melih Aşık'ın ortaya attığı bir benzetmeyle "Turgutlu İmparatorluğu" olarak anılacak ANAP Hükümeti'nin "KösemraSultan"ı olacaktır. Gün gelecek, Semra Sultan'ın ANAP yönetimi ve hükümet içindeki gücünü keşfeden muhalifler "Osmanlı'yı Hürrem Sultan yıktı!" pankartlarıyla karşılayacaklardır Özal ailesini.

Aile efradından Karamürsellerin himayesinde, bir köşk bahçesinde büyüyen Semra Yeyinmen, erken yaşta Malatyalı bir bürokrat olan Turgut Özal'la evlenmeden önce de iddialı bir genç kadındır. Üst sınıftan bir İstanbullu ailenin yaşam çevresinde olmak ona bir özgüven ve çeşitli sosyalleşme imkânları sunmuştur. Genç Semra spor yapar, sosyal faaliyetlerde aktif olarak yer alır. Geçmişten günümüze tüm röportajlarında, tutarlı bir şekilde, ne istediğini bilen, güçlü, liderlik vasfını haiz bir karakter olduğu izlenimini vermektedir. Erkeklerle ilişkilerinde rahat, giyim-kuşamında serbest, ka-

rarlarında olabildiğince özgürdür. Evlilik yoluyla girdiği siyaset ve cemiyet hayatında "meslek icabı" yıldız tozuna bulanmış olmasa bile kendisine muhayyel bir geçmiş inşa edeceği tahmin edilebilir. Ama bürokrasi ve siyasette gelecek vaat eden Turgut Bey'le yaptığı evlilikle başlayan ve yükseldikçe daha da göz kamaştırıcı olması için uğraşılan bir yaşamöyküsü inşa etmek onun temel uğraşlarından biri olmuştur. Onu buna zorlayan sadece kendi arzuları ve kuvvetli muhayyilesi değildir. Hakkında yapılan haberler, yazılan kitaplar, siyaset kulislerinde konuşulanlar, eğitimsizliği, ailesinin kökenleri, acımasızlığı, fırsatçılığıyla ilgili spekülasyonlar bu yaşamöyküsünü daha da parlatmaya sevk etmiştir onu. "Korkunç yenge"dir o artık. Giderek geri dönüşsüz bir kurmaca dünyanın içine savurur kendisini. Savurur, çünkü her anlatışta ufak tefek değişimlere uğrayan bu öykü artık onu da tutsak etmiştir: annesinin birden çok yabancı dile hâkim olan, Fransızca romanlar okuyan bir kadın, kendisinin kolej mezunu olması, yüzme şampiyonlukları, dedenin saraydan çıkmalığı. Bu imrendirici kurgu, cinsiyetçi, hatta kadın düşmanı muhalif kanatla ve basınla mücadele etmek için meşru bir araç olmasa da, muhtemelen onu güçlü kılan bir dayanaktır. Kocasının politikaları yerine onun şapkalarıyla uğraşan bir erkek kalabalığına, o şapkaların altına yerleştirilen asil başın, Cemal Süreya'nın tabiriyle, ANAP'ın geleneksel takkesinin tepesine oturtulmuş cüretli ponponun kafa tutma girişimidir. Başkentteki takkeli-tespihli, sarkık veya pos bıyıklı, müstehzi, riyakâr siyasetçi siluetlerine yeri geldiğinde müşfik, yeri geldiğinde şedit yengelik yapmak için gereksinim duyduğu itibarlı bir soyağacıdır.

* * *

Semra Özal'ı tafsilatlı olarak Emin Çölaşan takdim etti bize. *Turgut Nereden Koşuyor?* tüm zamanların en çok satan

kitaplarındandı. Turgut'un hikâyesini anlatmayı vaat eden kitapta Semra'nın karşımıza çıkma sıklığı kayda değerdi. Görevli gittiği ABD'den dönüşte, karısının ısmarladığı naylon iç çamaşırları kaçak olarak Türkiye'ye sokabilmek için, içine giyip kan ter içinde kalmayı göze alarak onun arzusunu yerine getiren bir Turgut Özal, Çölaşan'ın kitabından en çok akılda kalan imgeydi. Bir başka bakış açısıyla sempatik ve romantik bile sayılabilecek bu gayretkeşlik, korkunç yengenin talepkârlığı ve dediğim dedikliği karşısında "kılıbık" kocanın ezikliğini gösteren bir emare olarak sunuluyordu yazar tarafından. Çölaşan ilk adlarıyla hitap ediyordu Özal ailesine. Bu tutumu sonradan eleştiri konusu da olacaktı. Nihayetinde devlet büyükleriydi konu ettiği. 12 Eylül'ün askerî disiplini ve soğuk yüzünü sivil hayatın galebe çaldığı karnavalesk bir şenlik ve tüketim çılgınlığına çeviren Özallar, canını çok yakmalarına rağmen, hiç değilse bu samimiyeti telkin ediyorlardı darbenin zapturapt altına aldığı vatandaşa. Şortla askerî kıta denetleyen; kameraların önünde, otomobilde yanında oturan karısına "Tak bir kaset de neşemizi bulalım Semracığım!" diyen; evde çubuklu pijama ve terlikle toplantı yapan bir başbakan olarak Turgut Özal; ağzında purosu, elinde viski bardağı ile görüntü veren, poligonlarda silah talimi yapan karısı Semra'yla gazinolarda, sahillerde, tiyatro salonlarında arzıendam eden tonton bir adamdı.

Turgut Özal'ın tontonluğu, sivilliği ve zevahiri kurtaran güler yüzünün yanı sıra, tıknazlığı ve kısa boyundan kaynaklanıyordu. Ama Semra Özal'ın eşiyle benzer vücut hatlarına sahip olması onu tonton kılmıyordu. Her zaman mesafeli, mağrur, koyu renk camlı gözlükler ardındaki gözlerinde gizli nazarlardan sakınılması gereken bir kadındı o. Öyle ki, hakkında gazetecilere beyanat veren eski dostları –şimdiki düşmanları– asla gözlerinin içine, dik dik bakılmama-

sı gerektiğini vurguluyorlardı. Bu, onun tarafından bir meydan okuma, mahremiyeti ihlal çabası gibi algılanıyordu eski dostlarına göre. Ve hışmından korunmak o noktadan sonra zor oluyordu. Nazarının efsunlu olduğu söylencesi, Semra Özal'ın haşmetli duruşuna bir inanılırlık katıyordu ve kendisi de mistik olaylara, nazara, yıldız fallarına inanıyordu. Yanından ayırmadığı ve talepkârlığı artan birçok yakınına yaptığı gibi günün birinde silkip attığı bir falcısı vardı. Bu falcıya politik meseleleri bile danıştığı söyleniyordu. Özal ailesinin bağlı olduğu Nakşibendi Tarikatı ile de arasını bozmuyordu. Tarikatın şeyhlerinden Nazım Kıbrısi'nin ona özel fetvalar verdiği ("Başı açık gezmesi, içinde bulunduğu mekân gereği böyledir" gibi) söyleniyordu. Tarikatın bir diğer şeyhi Zahit Kotku ile de, onu konutta ağırlayıp otomobiliyle gezdirecek kadar samimi bir ilişki kuruyordu. Müminliği bu düzeydeydi ve tasarladığı "firstlady" imajını sağlamlaştırmaya yarıyordu.

Fala, burca, kehanetlere olan inancı ve hayatını büyük ölçüde bunların yönlendiriciliğine bırakması, onu geleneksel eş ve devlet büyüğü ciddiyetinden, aklıseliminden uzaklaştıran bir kusur olarak basının diline dolandı hep. Belki de rahatsızlık veren, mistik âlemlere ve kozmolojiye bağlılığını pervasızca teşhir etmesiydi. Ne de olsa hayatının her alanında pervasızdı. "Ben sigara içerim. Uçakta da içerim. Gelsinler, içme desinler bakalım. Bu benim özgürlüğümdür, kimse kısıtlayamaz," diyordu misal. Bir ANAP Kongresi'nde silahlı saldırıya uğrayıp elinden yaralanan kocasını, o hengâme içinde, "Sen yüz veriyorsun bu gazetecilere. İşte tetikçi de onların arasına karışıp gelmiş!" diye azarlayabiliyordu. ChristianDior ihramıyla hacı olduktan hemen sonra mayosuyla plajda arzıendam ediyor, gece eğlencelerinde puro ve viski bardağını elinden düşürmüyordu. Bununla da kalmayıp, "Türkiye'nin ilk puro içen kadını" olmakla övünüyor-

du. Çünkü puro, modernliğin, medeniliğin ve bunun yanında refahın sembolüydü.

Ancak öte yandan, kendisini ideal eş prototipi olarak sunuyor, bu ideale nasıl ulaşılacağını her fırsatta, bıkmadan anlatıyordu. Baba evinde elini sıcak sudan soğuk suya sokmayan delişmen bir genç kızken, evlilik kurumunun gereklerini yerine getirmek için çabalayan, fedakârlık eden bir genç kadına dönüştüğünü ve o gün bugündür de bunun için mesai harcadığını öğreniyorduk röportajlarından. Anlattıkları, basın aracılığıyla önümüze serilen Semra Özal portresinden çok farklıydı: "Asla kocama evin anahtarını taşıttırmam!" diyordu gururla. Koca gelmeden evde olunacaktı. Kocasına bir manevra alanı bırakmak, ufak tefek kaçamakları görmezden gelmek ve kadının kocası için evin bir uzantısı olmakla iktifa etmesi gerektiğine inanan birçok kadından biriymiş gibi, "Biliyor musunuz, ben hayatımda başbakanlık binasına gitmiş değilim. Değil iş yerinde kocamı ziyaret etmek, ben telefon bile açmam, aranmayı beklerim," diyebiliyordu. Bir Azerbaycan gezisinde, tahsilli Azeri kadınları överken:

"...Sonra belli ki evlilik yaşamlarında da başarılılar. Amerika'da olduğu gibi, ekonomik eşitliğe sahip oldukları erkeklerle savaş hâlinde değiller. Kocalarına çok saygılılar ama kendilerinden ödün vermeden sessiz sedasız ve kadınca yapıyorlar bunu. (...) Eğer Turgut Bey'le benim için mutlu bir çift deniyorsa, ben de hem kendi geleneklerimize uyarak, hem de kişiliğimden ödün vermeyerek bu ortamı yaratmışımdır," diyordu.

201 l'de İzzet Çapa'ya verdiği ve "İzzet, alırım ayağımın altına!" gibi tatlı sert nidalarla kesilen röportajda ise Çapa'nın, Turgut Bey tarafından aldatılıp aldatılmadığı sorusuna, "Erkek olup da aldatmayan var mı?" diye başlayan bir cevap veriyordu. Ama hiç vakit kaybetmeden, "Turgut aldattıysa, bir

tek ülkesiyle aldattı," diye ekleyerek, "kadınlık onuru"nu kurtarıyordu. Anlaşılacağı üzere, tüm röportajlarında ve beyanatlarında evliliğinin geleneksel aile yapısına uygun bir evlilik olduğunu empoze etmek istiyor ama bunun kendi çabası ve dahası kararlılığıyla olduğunun altını çiziyordu. Kendisini asla bütünüyle geleneksel evlilik ve aile normlarının içine hapsetmediğini de ekliyordu. Belli ki evlilik, ona göre, belli taktiklerle, idare-i maslahatla yürütülmeliydi. Turgut Özal'ın "işini bilen memurları" ve işini bilen bir karısı vardı. İdare etmeyi çok iyi biliyordu. Her alanda. Leyla Umar'la röportajında: "Aşırı övgüden hoşlanmıyorum. Kimin samimi olduğunu da biliyorum ama olmayanı da idare ediyorum. İdare etmeyi okul yıllarımdan beri sürdürürüm. Bu yüzden hep sınıf mümessili seçilirdim."

Evet, o bir sınıf mümessiliydi. Öğretmenin sağ kolu, onun yerine birtakım kararlar alan, uygulayan. Kurallara uymayanları tespit ve şikâyet eden. Ortama öğretmenden daha fazla hâkim olan. Yetkisi olup, sorumluluğu olmayan. Eski bakanlardan Ercan Vuralhan, "Hanfendiye rağmen bakan olmak mümkün değil," derken, bunu kastediyordu.

Mesela el öptürmeyi çok seviyordu; yeri geldiğinde iki elini birden öptürüyordu ama yukarıda da söylediği gibi, kimin saygıdan, kimin ise çıkarı için elini öptüğünü tahlil etmeye çalışarak, kontrolü bir an bile kaybetmeden... Onun kontrolü kaybettiği nadir durumlar, kızı Zeynep'in yaşam tarzı ve tercihleriydi. Zeynep ve Ahmet, Özal çiftinin evliliğinin ilk yılında arka arkaya doğmuşlardı. Zeynep erken doğduğu için, ahlâkçı köşe yazarlarının ve gazetecilerin alaycı imalarına maruz kalmıştı Semra Hanım. Semra'nın yengeliğinin evveliyatını kurcalayıp durmuşlardı. Ve bu ilişkinin başlatıcısı olarak "servet avcısı", tahsilsiz, işveli bir daktilo kız olarak Semra'yı işaret etmişlerdi. Oysa Özal çifti, her röportajlarında Turgut Bey'in, Semra'nın gönlü-

Ankara'daki bir anneler günü kutlamasında, el öpme kuyruğu sonlanmayınca koruma polisleri müdahale etmek zorunda kalmışlardı.

nü çalmak için başvurduğu tatlı hilelere, emrivakilere gönderme yapıyordu hülyalı hülyalı. Turgut Bey, evlilik hikâyelerinin kahramanı genç Semra'yı, "ağır başlı ve seviyeli bir kız" olarak anıyordu hep. Ama eğer ortada evlilik dışı bir ilişki varsa bu yüz kızartıcı bir suçtu ve vebali kadınındı, bu yazarlara göre. Semra Hanım, bu imalardan, bıyık altı gülüşlerden çok bunalmasına rağmen, kendisi de Özalların iktidarı döneminin magazin olayı olan Tanju Çolak - Hülya Avşar aşkından, Tanju'nun evli olması nedeniyle rahatsızlık duyuyor ve Hülya'yı bu sevdadan vazgeçmesi konusunda uyarıyordu.

Flört ve evlilik söz konusu olunca, Semra Hanım tam bir yengeydi. Çöpçatanlık yapan, yakışıksız çiftleri ayırmak için öğüt vermekten tutun, zor kullanmaya kadar türlü yollara başvuran bir "yenganım" Yakın çevresindeki bekâr kadın ve erkekleri eşleştiriyor, uygun kısmetler buluyor, kimi çifti ise ayırmak için ağırlığını koyuyordu. Kızı Zeynep'te ba-

şarılı olamadıysa da, küçük oğlu Efe'nin ikinci ve daha fazla onayladığı bir evlilik yapması için çaba sarf etmiş, eski gelinine dirsek göstermiş, sertlik yapmıştı.

Zeynep'in, söylenenlere bakılırsa annesiyle hep mesafeli ve sorunlu bir ilişkisi olmuştu. İkisi de çocuk yaştayken geceleri odalarına gelen annenin, Ahmet'i öperken, Zeynep'in üstünü örtmekle yetindiği fısıldanıyordu kulaktan kulağa. Ve de Zeynep'in hep farkında olduğu bu kayırmayı hiç unutamadığı... İşte o Zeynep büyüdükçe başına buyruk, havai bir genç kıza dönüşüyordu. Gece hayatı, flörtler, hezimetle sonuçlanan çılgın yatırım projeleri, hülasa hızlı bir hayat. Belki biraz annesine çekmişti, kabına sığamıyordu. Ama annesinden farklı olarak, idare etmeyi bilmiyordu. Öğrenmesine de gerek kalmamıştı. Çünkü hep arkasını toplayan bir ailesi olmuştu. Aile derken, derleyip toparlayan anne, sevip şımartan babaydı yaşananlara bakılırsa. Ama asıl arkası toparlanan, sevilip şımartılan Efe idi. Zeynep ve Ahmet birer ergenken doğmuştu Efe. Tekne kazıntısını, ailenin dört ferdi el birliğiyle şımartmış, anne-baba, torun gibi görmüşlerdi. Semra Özal, çevreden gelen "Tam rahat edecekken niye üçüncü çocuğu yapıyorsun?" eleştirilerine, "Büyükler evden gittikten sonra eli boş, yalnız kalmamak için," cevabını veriyordu. Efe, ev ahalisiyle birlikte Adnan Kahveci gibi prenslerin de ihtimamıyla büyümüştü: "Kızımla oğlumu, fevkalade sevgi ve şefkatin yanında büyük bir disiplin içinde büyüttüm. Galiba üçüncüde o disiplin biraz gevşedi, rahatladı. Bu süre içinde yumuşadım herhâlde. Daha az bir otorite kurmaya çalıştım," diyordu Semra Hanım. O, erkek çocuk seviyordu. Ahmet ve Efe'den şikâyet ettiği hiç duyulmamıştı. Her iki oğlan da annelerinden sitayişle bahsederlerken, Zeynep ele güne karşı kuyruğu dik tutan annesinin gardını düşürüyordu.

Evde işler nasıl yürüyor?

Zeynep bekârlığında, ailenin refaha çıkmasının da etkisiyle Özalların o dönem çizmeye çalıştıkları mazbut aile portresine gölge düşürüyordu. Semra Hanım, özel sekreteri Sevinç Toğman'dan bahsederken: "Zeynep bize hiç evlatlık yapmadı. Bizim evladımız şimdi Sevinç oldu," diyecek kadar hınç duyuyordu kızının zaptolunamazlığına. Hoş, Sevinç de ilk yanlışında, yani şaibeli ve Semra Hanım'ı zorda bırakacak bir trafik kazasına karıştıktan sonra aforoz edilecekti. Semra Hanım, Zeynep'i başgöz etmenin bir çözüm olacağında karar kılmış olmalı ki, kabinenin bekâr bakanlarından Cavit Kavak'ı "göstermişti" kızına. Bu kez görücüye çıkan genç bakandı. Ama Zeynep'in kalemi değildi Kavak. Sonunda yaşam tarzına uyum sağlayacak ve kendisini gördüğünden geri bırakmayacak bir girişimciyle evlenerek yurtdışına gidince aile geçici bir rahatlama hissetmişti. Ne var ki, bu evlilik uzun sürmedi. Semra Özal, dul ve eski yaşam coşkusundan hiçbir şey yitirmemiş kızına "sahip çıkamıyordu" bir türlü. Bir ara, Uludağ'da disko işleten bir sevgili edinmiş, an-

Çekirdek aile bir arada.

nesinin "Ben kızımı diskotekçiye vermem," diye tutturması neticesinde pes etmişti. Uzun süre basının gündemini işgal eden "davulcu Asım" bu dönemde ortaya çıktı. İşte zamanında diskotekçi damada direnen hanfendiyi suçlamak için yeni bir vesile: "Kızını boş bırakırsan ya davulcuya varır, ya zurnacıya" Özalların çok güçlü bir dönemiydi Asım'ın ortaya çıktığı dönem. Dolayısıyla, Asım ile Zeynep'i ayırmak, Asım'ı kaçırıp gözünü korkutmak için MİT'ten yardım istendiği dedikodusu tereddütle karşılanmadı. Semra Hanım'ın şerrinden korunmak için uluslararası sularda seyreden bir teknede evlenmeyi seçmişti Zeynep.

Asım, en az Zeynep kadar renkli bir figürdü. Eğlence âlemiyle iç içe yaşayan Özallar, bu âleme hiç de yabancı olmayan Asım'ı yadırgıyorlardı, çünkü birlikte eğlenilecek insanlar ile aileye dahil edilecek olanları özenle birbirinden ayırıyorlardı. Mesela, etle tırnak gibi oldukları ve Yüksel Özal olarak anılacak kadar aileye yakın Yüksel Uzel, Samime Sanay, Coşkun Sabah vardı etraflarında. Ama onlar paralel bir dünyada yaşıyorlardı. Geçmişte Semra Hanım alaturka müzik severliği ve efkârlı sesiyle dost meclislerinde söylediği şarkılar sebebiyle, "Hamiyet Semra" olarak anılmış olsa da, geldiği noktada, bir firstlady'e muganniyelik iması yapılmasından rahatsız olduğunu hep dillendiriyordu.

Arka arkaya dünyaya getirdikleri iki çocuk, Zeynep ile Asım'ın evliliğinde ANAP'ın hezimete uğradığı genel seçim öncesi yaşanan Jaguar krizinin yarattığı sarsıntının önüne geçemedi. Ayrıldılar. Bu süreçte sürekli iş kurup batıran, bazen de servet kazanan Zeynep, Kadıköy'de annesiyle birlikte butik işlettiği günden bugüne epey yol kat etmişti. Üçüncü bir evlilik yapıp onda da aradığını bulamadı. Tamamlanmamış bir proje olarak annesinin içinde ukde kaldığı belliydi. Kendisini faziletli kadın timsali olarak gören Semra Özal, gece hayatından elini eteğini çekmeyen kızını ıslah etme-

nin yollarını aramaktan bıkmamıştı. Bir yandan da, ele güne karşı yüzünü kara çıkaran kızının üstünden elini çekmediğini duyurmalıydı halka. Leyla Umar'a diyordu ki: "Zeynep 35 yaşında bir kadın. Ona sadece öğüt verebiliyorum. İkna ettim. Bir köşeye çekilip resme başlayacak. Çocukları büyüyünceye kadar evlenmeyeceğini kesinlikle söylüyor. İnşallah dediğini yapar." Bu, tehditkâr olmaktan ziyade tereddütlü ve bezgin beyanat, kendisi, kocasının ölümünden sonra bile gece hayatının müdavimi olmayı sürdüren bir kadının ağzından çıkınca inandırıcılığını da yitiriyordu bir yandan. Ayça Atikoğlu'nun ifadesiyle, 80'lerde "Zeki Müren estetiğine dayalı gösterişi" ile hayatımıza giren Semra Hanım, tüm muhafazakâr beyanatlarına rağmen, gündelik hayatını dinin, geleneğin baskılarından ve dayatmalarından azade yaşıyordu. Viskinin, puronun eksik olmadığı âlemlerde, nazarının ve sözünün hâkimiyeti altındaki bir cemaatle, eşcinselliğin hastalık sayıldığı bir toplumda, en yakın arkadaşı Fatih Ürek olan bir firstlady olarak görüyorduk onu.

Muhafazakârlık baskın karakteri olan ülkede, sonradan muhafazakârlaşmış bir ailenin oğluyla evli bir İstanbullu kadın olarak, hayatını fragmanlara ayırmakta bulmuştu çıkar yolu. "Her şeyin yeri ayrı," diyordu, "ibadetin de, eğlencenin de." Giderek sofulaşan ve yaşam tarzından duydukları memnuniyetsizliği her fırsatta dile getiren kayınvalide ve ortanca kardeş Korkut'u evlerinden uzak tutmak, Semra Hanım için öncelikliydi. Korkut'tan öyle nefret ediyordu ki, ANAP'ın tanıtım işlerinden sorumlu Erkal Zenger sakal bırakınca Semra Hanım'ın şu tepkisiyle karşılaşmıştı: "Derhâl kes şu sakalı. Korkut'a benzemişsin."

Semra Özal, Nişantaşı'nın sembolizmini iyi kullanıyor, o semtte yetişmiş olmasını laikliğe, Batılı değerlere ve Atatürkçülüğe bağlılığıyla da birleştirerek, kocasının muhafazakâr ailesini hem kendi yaşam tarzı, hem de Türkiye için

bir tehdit olarak konumlandırıyordu: "Ben olmasaydım Turgut kardeşlerinin ve annesinin etkisinde kalıp radikal İslâm'a kayabilirdi." Bunu söyleyerek ülkenin geleceğini, "Ben buyum kimse için değişemem," diyerek de kendi bağımsızlığını garantiye aldığı imasını yapıyordu. Semra yenge, halkın önemli bir kesiminin yengesi olabilmişti ama Özal ailesinin gelini olamamıştı. Olmaya da hevesli değildi zaten. Sonradan kuracağı ve basının "papatyalar" olarak andığı Türk Kadınını Güçlendirme Vakfı'ndan kadınlar ona "Anatürk" diyorlardı. Semra yengenin ANAP'ın erkekleri için ne ifade ettiğini en güzel Cemal Süreya anlatıyordu: "ANAP'ın geleneksel bir takkesi vardı. Balodan, içki şöleninden, her türlü toplantıdan sonra mutlaka giyilen bir başlık. Semra Özal, o takkenin tepesine cüretli bir ponpon oturttu." Bir kısım ANAP'lının "laik yenge"siydi o.

Özal ailesi siyasete ev rahatlığını ve teklifsizliğini getirdi. Pijama, terlik, çengelli iğneyle tutturulmuş sökükler, koşu bandının hemen yanında antika vazo, ikramlık olarak memleketten (Malatya'dan) gelen şekerlenmiş kayısılar... Dağınık ve rahat bir ev kadınıydı Semra Hanım. Birçoğumuzun olduğu gibi. En yakın dostu, sırdaşı, ona adıyla hitap edebilen tek kişi olan Gülten Berk, kalabalık bir ortamda sarf ettiği "Aman Semra, sen bu işlerden ne anlarsın? Pilav yapayım diye pirinç ıslatırsın, bir hafta sonra ıslattığını hatırlarsın," demeye cüret etmesiyle, belki eski günlerden kalma bir latifeye başvuruyordu ama aynı zamanda kendi ipini çekmiş oluyordu. Artık hanfendinin yüzünü göremeyecekti. İlk kadın büyükelçi Bilge Erol, Fatih Ürek ve Semra Hanım'ın vekilharcı sayılabilecek özel sekreteri Sevinç Toğman da aynı akıbete uğrayacaklardı. Özal çifti kılık kıyafetleri, üslupları, beden dillerindeki ev rahatlığıyla, "kamusal" denen alan ile "özel" denen arasındaki sınırı muğlaklaştırıyorlardı. Ev siyasetin mekânı oluyor, siyasal alan mahrem olana, özel ala-

na açılıyordu. Aynı zamanda bu çift, 80'lerin ortasında tüm dünyada yükselen bir aile prototipini temsil ediyordu. Daha fazla tüketen, ulusaşırı dolaşımı artan, sivillişen ve renklenen, kolektiviteden bireyciliğe evrilen... Semra Hanım o kadar frapan giyiniyor ve o derece pahalı takılar kullanıyordu ki, Evita Peron ve İmelda Marcos'la kıyaslanıyordu. Ki, iki kadın da kocalarını etkileri altına alan fetbaz karakterler olarak anılıyorlardı tarihte. Turgut Özal'ın beyanatları da baskın bir karakter olarak Semra portresini tamamlıyordu. Mesela: "Eşimden başka hiç kimseyle dans etmem. Zaten Semra Hanım da izin vermez." *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan meşhur bir ayak fotoğrafı vardı Semra Hanım'ın. YSL markası azıcık yana kaymış ayakkabılar içinde kalın bir bilek, etli bir ayak. Ayça Atikoğlu haklıydı: "Bu koca ülkede ayaklarını tanıdığımız tek kadın gerçekten oydu."

Yengem seçimi kazanırsa dayım olacak

Semra Özal'ı "korkunç yenge" kategorisine yerleştiren, onun mütehakkim karakteri olduğu kadar, Turgut Özal'ın ona olan zaafı, politik zekâsına duyduğu güven ve siyasette yükselişini büyük ölçüde ona borçlu olduğunu düşünmesiydi. Oğulları Ahmet Özal, "Annem olmasaydı babam olmazdı," diyerek şahitlik ediyordu bu işbirliğine. Turgut Özal, neden hep el ele dolaştıkları sorulduğunda, karısından cereyan aldığını söylüyordu. Semra Özal'ın her yurtdışı geziye katılmasını eleştirenlere cevabı ise hem esprili, hem de küstahçaydı: "Şimdi ben yurtdışına

giderken yanıma ahçı, doktor ve sekreter alsam, bu iş devlete çok pahalıya gelir. Bir tek Semra'yı götürüyorum ve karım bütün işleri yapıyor. Dolayısıyla devlet bu işten kârlı çıkıyor." Böylelikle Semra Özal'ın bakım hizmetlerindeki başarısı ve fedakârlığını da vurgulayarak, gelenekçi çoğunluğu tavlamaya çalışıyordu. Semra Hanım da, Turgut Bey'in siyasi faaliyetlerini evde yürütmesinin kendisini yorup yormadığı sorusuna, misafirlere hizmet etmekten çok, dağınık ve ihmalkâr olan kocasının arkasını toplayıp, evrakları tasnif ettiğini ve gizli olanları daktiloya bizzat çektiğini belirtiyordu. Bu borçluluk, duygusal bağlılıkla da birleşince, Semra Özal'dan icazet almadan ANAP içinde kalmak ve yükselmek de, ANAP hükümetleri döneminde herhangi bir mevki sahibi olmak da imkânsız hâle geliyordu. Buna dair anlatılan sayısız hikâye içinde, Mehmet Keçeciler'in bakanlık koltuğunu kaybetmesi süreci en fazla dehşete düşüreni olsa gerektir. Keçeciler'den, hiç hazzetmeyen Semra Hanım, bir yat gezisinde, birçok siyasetçinin gözü önünde, Turgut Bey'le lades tutuşur. Kazanırsa, Keçeciler'in kellesini istemektedir. Bu istek karşısında afallayan, kem küm eden Özal, neticede Semra Hanım'a teslim olur. Zaman içinde birçok siyasetçi, bürokrat yengenin arzusu ve dayatması üzerine aileden ve siyasi kariyerlerinden uzaklaşmak zorunda kalacaklardır. "Doğrusunu isterseniz, kocasını etkileyemeyecek bir kadın düşünemiyorum," diyen Semra Özal, olan bitenin yengeliğin fıtratında olduğunu ilan etmektedir.

Fetret Devri

Semra Özal'ın "Papatyalar" olarak anılan Türk Kadınını Güçlendirme Vakfı'nı kurup başına geçmesi, Turgut Özal'ın ve ANAP'ın eleştiri oklarına daha fazla maruz kaldıkları bir dönemin başlangıcıdır. Partililere "ana arı"lık ve "cicianne-

lik" yapmak Semra Hanım'ı kesmemiş olacaktı ki, ülkenin tüm kadınlarının anası olmaya soyunacaktı. Vakıf kâğıt üzerinde, ihtiyacı olan her güçsüz kadını güçlendirmeyi hedefliyormuş gibi görünse de, işadamı ve sanayicilerin karılarının ve dolayısıyla da sermayedarların palazlanmasına hizmet ediyordu. Vakfın amblemindeki papatya, üye kadınların takma adı olacaktı sonradan. Sadece kadınların mı? Yazar Selim İleri'ye, vakfa yaptığı manevi katkılardan dolayı basında "kel papatya" ismi verilecekti. Semra Hanım tarafından seçilerek ekibe dahil edilen bu kadınlar, kocalarının yaptıkları yüklü bağışlarla Türk kadınını değilse bile vakfı güçlendirdiler. Karşılığında ihaleler aldılar, para ve itibar kazandılar. Semra Hanım'a yaranma yarışı yaratıcılığı da tetikliyordu. Vuslat Sadıkoğlu, sonradan beste yapılması niyetiyle Semra Hanım'ın elleri için şiir yazmıştı mesela: "Konuşan gülen eller / düşünen coşan eller / üzülen her kişinin / peşine düşen eller / ana eller yar eller / yar eller saran eller / Allah'a açık gibi / duaya hazır eller / dostça sıkılan eller / huzurlu dobra eller / kahkahayı atarken / secdeye yatan eller / gönül dolusu eller / güller kokulu eller / Turgut Bey'e cereyanı / veren yine o eller / kalem tutan taç takan / her şeyi yakıştıran / tuttuğunu koparan / cesur mübarek eller"

Yıldız Sarayı, Hasbahçe'de 1986'da yapılan papatya balosu ihtişamı ve Semra Hanım'ın bir hanım sultan edasıyla arzıendam etmesi ile aylarca konuşulacaktı. Kaplumbağaların sırtına yerleştirilen mumlar, geleneksel kostümleriyle şıracılar ve daha neler... Kaftanları ve mücevherleriyle boy gösteren ve Semra Hanım'ın önünde tazimle eğilip el etek öpen papatyalar, ANAP'ı hanedanlıkla özdeşleştiren parti içi ve dışı muhalif kanadın eline büyük bir koz verecekti. Oysa Semra Hanım, bir Osmanlı Sarayı değil, Beyaz Saray hayal ediyordu. Turgut Özal'ın ortaya attığı başkanlık sistemi önerisi, Amerikan hayranı bu çiftin ortak tasavvuru ol-

Hasbahçe'de bir Sultan ve papatyaları.

sa gerekti. Semra Özal'ın Ankara'daki konutu beyaza boyatarak, oradan sürekli "beyaz oda" diye bahsetmesi manidardı. Ama bu heves infialle karşılanınca Semra yenge, domestik rolünden sıyrılmaya yönelik bir hamleyle, "siyasette ben de varım," dedi.

ANAP'ta iç çekişmelerin ve Özal ailesine yönelik güvensizliğin arttığı bir dönemde, Turgut Bey, siyasetteki yol arkadaşı, sırdaşı, yardımcısı olan Semra Hanım'ın önce İstanbul İl Başkanı olmasını sağlamış, sonra da kendisinin cumhurbaşkanlığı makamına çıkması durumunda başbakan olması ihtimalini ortaya atmıştı. İşte bardağın taştığı süreç, Semra Özal'ın her fırsatta siyasette aktif olmak istediğini, her Türk vatandaşı gibi başbakan adayı olabileceğini meydan okurcasına beyan ettiği muğlaklık dönemiydi.

Semra Hanım'ın aday adaylığı, önce öfke, sonra da alayla karşılanmıştı. "Yenge"likten "adayiçe"liğe geçiş yapan Semra Özal, cüretkârlığının karşılığını sağlam ve seviyeli politik eleştirilerle değil, cinsiyetçi, ayrımcı beyanat ve hicivlerle almıştı. Kocası cumhurbaşkanı, kendisi de başbakan olursa, toplantıları yatak odalarında mı yapacakları sorusu, en sık duyduğu hakaretti. Özal çiftinin gizlemeye gerek görmedik-

leri duygusal yakınlıkları, bedensel temasları cinsel göndermelerle bezeli atışmaların konusu oluyordu. Kültürümüzde yengelik kurumunun haiz olduğu erotik fanteziler, siyasi eleştirilerin, özel ile kamusalın sınırlarını muğlaklaştıran Özal çiftinin yatak odasının kapısına dayanmasına sebep olmuştu. Turgut Özal da, en az muhalifleri kadar pervasız, ağzının ayarı olmayan bir siyasetçiydi. Muhalefete sert çıkarken sarf ettiği ve popüler siyasi tarihe geçmiş olan: "Onlar küçük Turgut'la uğraşsınlar," sözü, "Küçük Turgut'la Semra Hanım uğraşsın. Biz niye uğraşalım?" şeklinde mukabele görmüştü. Herhangi bir unvanı olmadan siyasette aktif olan Semra Özal, her fırsatta siyasetin içine çekilmekte, hiciv malzemesi olmakta, nefret odağı hâline gelmekteydi. Cinsiyetçi esprilerle baş etmek için Semra Hanım'ın başvurduğu yol, "erkek gibi kadın" olduğunu dosta düşmana göstermekti. Kendisini kocasına şikâyet edenler olduğunu duyunca, "Ara sıra atış talimi yapıyor ve attığımı vuruyorum," di-

Semra Hanım gövde gösterisinde.

yerek gözdağı verdikten sonra, "Bir de erkek olacaklar, şikâyet edeceklerine gelip benimle konuşsalar ya," diye de efelenmişti.

Attığını vuran bir silahşor olduğuna dair iddiası, basına servis edilen poligon fotoğrafları ve röportajlarla desteklendi. Kocasını korumak için, O MESS'te çalışıyorken, ne zaman grev olsa, Turgut Bey'i işçilerin gazabından korumak için başına bir eşarp dolayıp, silahı da beline sokarak onunla fabrika fabrika gezdiğini anlatıyordu. İşçilerin kendi aralarında, "Çok cadı karısı var Özal'ın. Silahsız gezmiyor," dediklerini gururla aktarıyordu. Her fırsatta kocasından ve başka erkeklerden de daha cesur ve gözü kara olduğunu vurguluyordu.

Semra Özal, siyasette başarılı olamazdı. Çünkü artık bildiğimiz ANAP da miadını doldurmuştu. Millî yenge olarak, köşkte devam edecekti gölge kabinedeki görevine. Bir ideal eş fantezisi olarak kocasının gölgesinde yaşayan kadın imajı çizmeye çalışmıştı yıllar boyu. Ama onca yaşanandan ve cerbezeli bir hayatın yüzükleri, koyu renk camlı gözlükleri, YSL ayakkabıları, ChristianDior ihramları, puroları ve firstclass uçuşlarını alt alta yazdığımızda görüyorduk ki, asıl gölgede kalan, tüm eksantrikliğine rağmen Turgut Özal'dı. Seksenlerin tek kanallı televizyonunda yayınlanan sofistike politik komedi "Emret Başbakanım"ın yıldızı Paul Eddington'un Türkiye ziyaretinde yine TRT'de sarf ettiği ve ağızları açık bırakan şu söz de bunun ispatıydı:

"Başbakanınızı çok sevdim. Kocası da tonton bir insan."

KAYNAKÇA

Atikoğlu, Ayça, *Cumhurbaşkanı Eşleri*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Çölaşan, Emin, *Turgut Nereden Koşuyor?*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989.

—, *Turgut'un Serüveni*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

Deva, Ercan, *Özal'ın Yan Bakanları*, Engin Yayınevi, İstanbul, 1991.

Habora, Bülent, *Turgut Özal Dosyası*, Habora Kitabevi, İstanbul, 1988.

Kahraman, Ahmet, *Hanedanın Önlenemeyen Çıkışı ve Saltanatı*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1989.

Karabel, Mehmet, *Rahmetliyi Nasıl Bilirdiniz? (Turgut Özal'ın Doğruları ve Yanlışları)*, Tükelmat A.Ş., İstanbul, 1995.

Süreya, Cemal, *99 Yüz: İzdüşümler - Söz Senaryosu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

Tuşalp, Erbil, *Plastik Papatya Kokusu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994.

YENGELERİN YENGİSİ

LEYLA BURCU DÜNDAR

Sir Gerard Clauson'ın yalancısıyım. "Yenge" sözcüğünün kökenini Uygurcaya dayandıran, hatta 8. yüzyıla ait kimi Budist metinlerden dem vuran kendisi. Türkoloji alanındaki en yetkin etimoloji sözlüklerinden birini hazırlamış olmasa, inanmayacağız belki. Ancak durum ciddi; "yenge"nizin tarihi kadim.

Türk Dil Kurumu'na bakılırsa, "yenge"nin birincil anlamı şöyle: "Bir kimsenin kardeşinin, dayısının veya amcasının karısı." Buraya kadar hava hoş. Lüzumsuzca detaylandırılmış bir akrabalık sisteminde bu tür adlandırmalar anlaşılabilir belki. Gerçi yabancı dillerde neden bu tür bir sınıflandırmanın olmadığı üzerine düşünülmelidir. Elin gâvuru neden "bacanak", "elti", "görümce", "kayınço" diye bu ilişkilerin "adını koymak" ihtiyacını hissetmemiştir acaba? Pek çokları bunu bizim sıcakkanlılığımıza ve z/engin kültürümüze bağlar. Buna göre, akrabalığa çok önem veririz çünkü dayanışma, birlik ve beraberlik düsturumuzdur. Kimselerin aklına gelmez, aile ilişkilerinin bunca gelişmiş olmasının aslında hiyerarşiye duyulan sapkın meraktan olduğu.

Sözcüğün ikincil anlamı ise düşündürücü: "Bir erkeğin kendi karısından söz ederken kullandığı ad" Bre "bir erkek", "karı"nın adı yok mu diye sorası geliyor insanın. Diyelim ki sokakta birbirini tanımayan insanların seslenme sözü olarak bu gibi akrabalık adlarını –"teyze" olsun, "emmi" olsun– kullanmalarını içselleştirdik. Amma velakin, artık "aile reisi" konumu dahi Medeni Kanun'da yer almayan "bey"lerin bu tercihini neye yormalı? Gerçi o konumların öyle kanunla falan ortadan kalkmadığı aşikâr ama yine de bir insanın, kendi eşini ayaküstü karşısındaki kişinin yengesi yapıvermesi ilginç. Bu tercihin altında yatan, kendini karşısındakinin kardeşi, dayısı veya amcası yerine koyması mıdır; yoksa eşini bir akrabalık zırhıyla kuşatıp kadınlıktan arındırması mıdır bilinmez. (Bu "arıtma" neden gereklidir, bu halktan beklentimiz tam olarak nedir, bu bizim "Tecavüzcü Coşkun" bir film kahramanından öte biri midir; bunlar ayrı bir konu.)

Gelelim sözlükteki üçüncü anlama: "Kadınlar için söylenen bir seslenme sözü" Az evvel bahsettiğim ünlem nihayet karşımızda. Mesela pazarda, manavda sık duyulan bir hitap "yenge" Hem karşısındakini akraba addeden hem de onun bir "sahibi" olduğunu teslim eden. Mesafeli bir yakınlık denebilir, burada satıcının alıcıyla kurduğuna. Tabii bir de "bacı" var, en az "yenge" kadar yolu memleketin kültürel kodlarına çıkan. Ancak o pek tercih edilmez oldu nedense; belki yaş kemale erince insan duymaz oluyor, malum "kız kardeş" anlamına da geldiğinden. Veyahut "kadın milleti" topluca sahiplendirilmiştir de bizim haberimiz yoktur. Ne de olsa "bacı"lık, kerameti kendinden menkul bir konum; bir erkeğe atıfla tanımlanmıyor. "Yenge"lik ise, kayıtlı bulunduğu erkeğe hürmeten verilmiş bir unvan daha ziyade. Gün geçtikçe ataerkillikte çağ atladığımızdan olsa gerek, başıboş bacılar değil yengeler revaçta artık. Kim bilir,

belki "her eve bir kayyum" projesi hayata geçmiştir de bizim ruhumuz duymamıştır. (Memleket artık akıllara zarar bir Porof. Zihni Sinir Procesi'ne dönüştüğü için bu da mümkün. Şüphesiz ondaki yaratıcılık değil, garabetten ilhamla.) Bu arada, vaktiyle bir de "dünya ahret bacım olsun" deyişi vardı ki, dillere destan. Bunu da duymaz olduk sanki; herkes herkese "her gözle" bakar olduğundan mıdır nedir, "bir düşünün abiler"

Yeniden "yenge"ye dönersek, sözlükte yer alan son anlamı şöyle: "Düğünde geline kılavuzluk eden kadın" Burası önemli. "Dostlar, Romalılar, Yurttaşlar, dinleyin!" Böyle bir gelenek var topraklarımızda. Bu da gösteriyor ki, işlevsel bir yanı da yok değil yengelerin. Nitekim *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*'nde şu üç anlam sıralanıyor: "Geline kılavuzluk eden kadın", "düğün çağrıcısı" ve "evlenme işlerinde aracılık eden kadın" Uzun lafın kısası, yengelerin aile içindeki konumu, sanılandan da mühimdir aslında. Her ne kadar aileye sonradan katılsalar da, ailenin genişlemesini ve devamlılığını sağlamak onların sorumluluğundadır. Üstelik aracılıkla başlayan bu ulvi görev, düğünün planlanması, gelinin hazırlanması ve güveyin evine götürülmesine dek uzanıyor. Tıpkı makro düzlemde Osmanlı'nın omurgasını devşirme sisteminin oluşturması gibi, mikro düzlemde de –tabiri caizse– sülalenin istikbalini yengenin hüneri belirliyor. Acep bu teslimiyetçi zihniyet neyle açıklanabilir? Orta Asya steplerinden sökülüp "Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik" diyerek gelen "ecdat" ile mi? Göçebeliği, bir yaşam biçiminden düşünce biçimine evriltmiş ve yerleşik kültürleri "yatuk" diye yaftalayan ecdat hani. Bu defa Kaşgarlı Mahmud'un yalancısı olalım: 11. yüzyılda yazılan ve bilinen en eski Türkçe sözlük olan *Divanü Lügati't-Türk*'e bakalım. Burada, "şehirlerinden dışarıya çıkmayan" yani "savaş yapmayan" bir kısım Oğuzlara atfen kullanılan "yatuk" sözcüğü,

"tembel" anlamına gelmektedir. Bu matrak sıfat, yerleşik yaşamın ecdadımızca nasıl algılandığının da mahirane bir göstergesidir. Yapacağı daha mühim işler, daha doğrusu atını süreceği daha başka coğrafyalar olduğundan, "kız alma" ritüelini aklınca ailenin ikincil bir ferdine bırakmıştır bizim ecdat. Bu yüzden rastlamaz mıyız zaten, haşmetlû Osmanlı'nın vakanüvisleri ve şairlerinde, Türk tebaasına atıfla zikredilen şu meşhur tamlamaya: "Etrâk-ı bî-idrâk" Belki de "kızı kısrağı" deyiminde de görüldüğü gibi, altı üstü maldır alınan ve ister yenge seçsin ister kısrak. "At, avrat, pusat" Antonius'un tiradıyla bağlarsak, evet, "ben buraya Sezar'ı gömmeye geldim, övmeye değil."

Biraz da sövgüyü hak eden kullanımlara bakalım. *Ağızlar Sözlüğü*'nde "yenge" sözcüğünün bir diğer anlamı "kuma" olarak geçer. Vaktiyle Bacıyan-ı Rum'un at koşturduğu topraklardaki hazin bir dönüşümü imler bu aynı zamanda. Buna karşılık, *Derleme Sözlüğü*'nde pek çok farklı kullanım bulunur; bunlardan en dikkat çekici olanlar "gelin" sözcüğü ile iç içe geçmiş olanlardır: "gelinaba", "gelinana", "gelinbacı" gibi... Anlaşılan, "yenge"lerin yabancılığını yüzlerine bir ömür boyu vurmak âdettendir. Aileye evlenme yoluyla girmiş olduğu hatırlatılmazsa olmaz. Yeri geldi mi gururla sahip çıkılıp "yengen olur!" nidasıyla tapusu gösterilse de, neticede "el"dir, amenna. İzmir yöresinin meşhur lezzetlerinde adının geçmesinin ötesinde, yemesi hoş olan nesneye "yengen" denmesi de bu durumu değiştirmez. Gerçi bir de atasözüne ilham vermiştir cefakâr yengeler: "Ahmak gelin, yengeyi halayığı sanır". Demek iki arada bir deredeki konumundan ötürü ailenin ulağı gibi hizmet veren yenge, geline bile yaranamaz yeri gelince. Yoksa atalar sözü hâline gelir miydi işbu vefasızlık?

Sadede gelelim ve edebiyatımızdaki yengeleri şöyle bir gözden geçirelim şimdi. Akla gelen ilk örnek, Tanzimat dö-

nemine ait. İbrahim Şinasi, pek çok açıdan "ilk"leri hayata geçirmiştir *Şair Evlenmesi*'nde. 1859 yılında yazılan ve *Tercüman-ı Ahval*'de tefrika edilen bu oyun, yazarınca "komedya" olarak adlandırılmıştır. "Takım"ın başoyuncusu olan Müştak Bey –adı üstünde– âşıktır ve Kumru Hanım ile evlenmek üzeredir. Ancak Ziyba Dudu adlı kılavuzun ve Habbe Kadın adlı yengenin sahneye çıkmasıyla işler karışır. Bu ikilinin ustalıklı dalaveresi sonucu, Müştak Bey yanlış kişiyle evlenmek üzeredir. Bereket versin, arkadaşı Hikmet Efendi tez yetişip imama rüşveti veriverir de bu hata geç olmadan düzeltilir. Mutlu sonla biten oyundaki yenge, gelin ve güvey arasındaki ilişkiyi keyfince düzenleyen bir çöpçatan olarak çizilmiştir. Yazılışından 150 yılı aşkın zaman sonra hâlâ tanıdık gelen bir başka unsursa, usulca "Yan cebime ko" deyiveren görevlidir. Asırlara meydan okuyan bu nadide hususiyetlerimizi fazla deşmeden, muharririn oyunun başında yazmak zorunda kaldığı şu cümleyle bitirelim: "Nokta sözün nihayetine alâmet olur."

İkinci örneğimiz yine bir tiyatro oyunundan. Müellifi, edebiyatımızdaki o meşhur eski-yeni tartışmasının taraflarından Recaizade Mahmud Ekrem, namıdiğer *L'ekrem*. Kendisinin alafranga temayülleri bir yana, 1870'lerde yazdığı *Çok Bilen Çok Yanılır*'da oldukça alaturka bir mevzudur anlattığı. Kitap olarak basılması yazarının ölümünden sonraya kalsa da, "vaka eski zamanda vuku bulur" diye sunulur. Maraş naibi Azmi Efendi, kaymakam Edip Efendi'den hazzetmediği için bir oyun oynayarak onun kızını seyyah kılıklı biriyle nikâhlar. Ancak tesadüfen bu kişi Halep valisinin oğlu çıkınca, oyun ters teper. Böylece sıra Lûtfiye Hanım'ın intikamına gelir ve o da misliyle sert olur. Oyunda yenge, ancak "dördüncü fasıl"da çıkar sahneye: "Yenge Kadın" adıyla ve gelin odasında. Üstelik de Azmi Efendi'nin cezâ-yı sezâyı gördüğünü anladığı esnada. Oyunu da yenge kapatır hâliyle;

"eden bulur" der, "çok bilen çok yanılır" diye de ekler. Sonunda da "bu oyunun sakalı bitti" demesiyle perde iner. Kısacası, bu defa da geleneksel işlevini yerine getirirken görürüz yengeyi. Bir aracıdan bireye dönüşmesi içinse biraz daha beklemek gerekecektir.

Beklenen örnek Edebiyat-ı Cedide denen "yeni edebiyat" döneminde çıkar karşımıza. Gerçi dünyanın en eski hikâyelerinden birini anlatır *Aşk-ı Memnu*. Halid Ziya Uşaklıgil'in şaheseri olmanın ötesinde, Türk romanının da miladı sayılır. Önce *Servet-i Fünûn* dergisinde tefrika edilen bu "yasak aşk" anlatısı, 1900 yılında kitaplaşmıştır. Bihter'in ihtirası öyle meftun eder ki okuru kendine, ananeye mugayir tarafı silinip gider ve anneyle ortak "biçare" yazgısı kalır geriye. Adnan Bey'le izdivacında eksik kalan ne varsa, yeğeni Behlül'le münasebetinde tamam eder. Böylece arzıendam eyler, edebiyatımızın en "müstesna" yengesi Bihter. Romanda arabacılar, aşçılar, hizmetçiler, kalfalar, uşaklar, mürebbiyeler de dikkat çeker. Yüzyıl sonu İstanbul'unda Boğaziçi'nde bir yalı olsa da hepsinin mekânı, Uşşâkizâdelerin tarz-ı hayatını da sergiler. Hem biraz da müellifinin o canım "gâvur İzmir" günlerinde, daha yatılı okuldayken tutulduğu Fransız edebiyatı sevdasıdır tüm bunların kaynağı. Tanpınar boşuna dememiştir bu roman için "bovarysme ve esthétisme'de mahpus" diye. En nihayetinde, kıyar canına Bihter yenge. Böylece geçer edebiyat tarihine, Madame Bovary ve Anna Karenina'dan geri kalmayan bir yenge.

Bir sonraki örneğimiz, yüzyıl başından. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın bir romanına, 1912'de yayımlanan *Cadı*'ya göz atalım şimdi. Naşit Nefi Efendi'nin zevcesi Binnaz Hanım'ın vefatının ardından türlü dedikodular, isnatlar, rivayetler türer. Mezarından çıktığı söylenen bu acibeden korkan korkanadır. Merhumenin geceleri öksüzlerini görmeye yalıya geldiği ve beyini de çok kıskandığı söylentisi yayılır. Böylece

yalı tekinsiz, Efendi de zevcesiz kalır. Yenge karakteri işte bu noktada devreye girer. 28 yaşındaki Fikriye, bir çocuğuyla dul kalmış ve dayısının evine sığınmıştır. Yengesi Emine Hanım ise bu zorunlu misafirlikten hiç hoşnut değildir ve kadınların "kocaya varmak" için yaratıldığını söyleyerek yeğenini evlenmeye ikna etmeye çabalar. "Bir kadının iki türlü ömrü vardır," der yenge; birincisi her kula nasip edilen tabii ömür, ikincisi ise kadınlık ömrüdür. Bu da otuzuna gelindiğinde küçük, kırk beşine gelindiğindeyse büyük bir "dünyevi ölüm" ile son bulur. Bu "veciz" sözler Fikriye'yi ikna etmese de, Yenge Hanım ısrarcı olacak ve kılavuz kadın vasıtasıyla yeğenini Efendi'ye nikâhlamaya uğraşacaktır. Anlatı boyunca metafizik gibi görünen unsurlar art arda gelse de, sonunda olan biten her şeyin mantıklı bir açıklaması çıkar. Kısacası yazar, "avamî şathiyyat"tan hareketle karilerini "yüksek bir felsefeye" çekmeyi dener. Ancak çizdiği ailevi ilişkiler ve toplumsal roller, bütünüyle gelenekseldir yine.

Sıradaki örnek, bu gelenekselleşmiş "habis yenge" imgesini güçlendirecek mahiyette. Bu defa, Reşat Nuri Güntekin'in 1930 tarihli romanı *Yaprak Dökümü*'nde izini sürelim yengemizin. Trabzon sancaklarından birinde mutasarrıf olan Ali Rıza Bey, dürüstlüğü şiar edindiği için ileri yaşında devlet memuriyetinden çekilmek zorunda kalır ve ailesiyle İstanbul'a taşınır. Neyse ki bir süre sonra oğlu Şevket bir bankaya memur olarak girer. Bu önce ailenin istikbali için mühim bir adım sanılır; ancak ne zaman ki ailenin bu yeni reisinin bankadaki daktilolardan biriyle ilişkisi olduğu ortaya çıkar, o zaman işler değişir. Söz konusu kişi evli bir kadındır ve Şevket ile ilişkisini öğrenen kocası tarafından kapı dışarı edilmiştir. Böylece, Ali Rıza Bey'in dört kızına yenge olacak Ferhunde çıkar sahneye. Her ne kadar aile onu bağrına basmaya hazırsa da, karşılarında "küstah, hafif, şımarık bir mahlûk" bulurlar. Evin büyük kızı Fikret kitaplarla ha-

şır neşir "ağır" bir kız olduğu için fazla etkilenmez ama Necla ve Leyla, yengelerinin çekim alanına girmekten ve "asrileşme" illetine tutulmaktan kurtulamazlar. Romanda bir ailenin dramı verilirken, aynı zamanda toplumsal düzeyde de bir çöküşün yaşandığı sezdirilir. Tüm bu ahlâki ve iktisadi iflasın müsebbibi yengedir. Önceki dönemlerde "habis" çizilen yengelerin yanına bir de "fettan" diye ekletir Ferhunde. Romanın 1950'ler ve 60'larda sinemaya uyarlanıp 80'lerde televizyon dizisinin çekilmesi, tesadüfî değildir. 2000'lerde beş sezon boyunca sürecek kült bir yapıma dönüşmesiyse, belki topyekûn iflasımızın habercisi addedilmelidir.

Son örneğimiz, Türk edebiyatının az ve öz yazmış en özgün kalemlerinden birine ait. Yusuf Atılgan'ın 1973 yılında yayımlanan romanı *Anayurt Oteli*. Genellikle "yalnızlık" ve "yabancılaşma" gibi anahtar sözcükler ekseninde okunan romanda, Zebercet de taşraya has bir durağanlığın sapkınlaştırdığı biri gibi alımlanır. Oysa otelin adı bile kahramanın "yurtsuz"luğunu gizlemek için konmuş gibidir. Bu duygunun kökeni görünürde Zebercet'in annesinin hikâyesinde gizlidir; ne de olsa konağın sahibi Haşim Bey'in bir beslemeden olan kızıdır kendisi. Görünmez olan, dahası yazarın metne ustalıkla gizlediği ise, Cumhuriyet modernleşmesinin yarattığı travmadır. Buna göre Zebercet, cemaatten cemiyete olan dönüşümde yersiz yurtsuz kalmış biridir. Aslında ait olamadığı bir geçmişe sığınmaya umutsuzca çabalar; bu esnada da üvey dayısı Faruk ile özdeşleşir. Gelelim çıbanın başı olan yengeye... Romanda otel kâtibini önce cinayete, sonra da intihara sürükleyen olayları başlatan, gecikmeli Ankara treniyle gelen kadındır. Onun da betimlenişi, Semra ile tıpatıp aynıdır. Hatırlanacağı üzere, Faruk'un kendini asmasının sebebidir Semra. Ağabeyi Rüstem'in karısına yani Semra yengesine düpedüz tutkundur Faruk; o ise "küçük kaynım" diye takılıp durur habire. Yenge, onun kaçınılmaz

sonunu hazırlarken kayıtsızca, kuşaklar boyu sürecek bir lanete önayak olduğunun farkında değildir şüphesiz. Keçecizadelerin yok oluşu değildir yalnızca sebep olduğu, "anayurt" da payını alır bu yazgıdan. Böylece ailenin menhus talihi, toplumunkine ulanır yengemiz tarafından.

Edebiyatımızda boy gösteren unutulmaz yengelerden ilk akla gelenler bunlar. Bir de ekranlardan hayatımıza sızanlar var: Mesela Vedat Türkali'nin senaryosundan uyarlanan *Fatmagül'ün Suçu Ne?* 2010'dan itibaren iki sezon boyunca evlere konuk olan bu dizideki Mukaddes yenge, tabiri caizse "evlere şenlik" Buna rağmen, herkesin "içimizden biri" gibi garipsemeden kabullendiği bir tiplemedir bu yenge. Hemen ertesi yıl, 2011'de ise *Bizim Yenge* devralır bayrağı. Ancak pek de ileri taşıyamaz; zira düpedüz sevimlidir oradaki Filiz yenge. Antakya'dan kalkıp gelmiş ve kalabalık bir aileye gelin olmayı göze almıştır kendisi. Bu denli mülayim biridir; bu yüzden aile "bizim" diye bağrına bassa da onu, halkımız basmaz. Zira "bizden" değildir sanki bu yenge. Nitekim komedi olarak sınıflandırılan dizinin ömrü kısa olur çünkü denklem basittir: Acı, entrika, gözyaşı yoksa reyting de yok. Ne de olsa biz yengenin, habis, fettan ve fitne fücurunu severiz. Hatta gizliden gizliye de gıpta ederiz onların bu maharetlerine. Yoksa bunca hayran olunur muydu popçudan topçuya herkesin ayaline? Chloe yenge yukarı, Yolanthe yenge aşağı, diye? Velhasıl-ı kelam, yengeler ne ana yarısı ne bacı parçası; yengeler, habasetin yengisi. Andolsun ki, yengeler "korkunç, Allahım!"

YENGELİĞİN ÇİFT DEĞERLİ ŞÖHRETİ

SEMA ASLAN

Bir kelimeyle gerçek anlamda baş başa kalmayana kadar, onun kastettiği mana ve oluşu, kendi çeperi boyunca yaydığı imayı, maruz kaldığı muameleyi, diğer kelimelerle gizli / açık ilişkilerini de göremiyor insan. Yenge, böyle bir kelime olabilir. Çünkü "yenge" aynı zamanda bir kavram / mekân olabilir ve sezgisel olarak bilinenin yetersiz olabileceğini kendi macerası üzerinden göstererek insanı biraz sarsak hâle getirebilir.

(Şöyle ki:) "Yenge" kavramını mesken edinmiş kadınlar, bu kavramla bazen örtük bazen de aleni göndermelere muhataptır: Yengeler aile içi hiyerarşiyi ama itiş kakış ama nezaketle alt üst eden ve otoriteyi ele geçiren, sevilmeyen kadınlardır ve elbette cinsellikle meşguldürler. Bu iki ana fikri, edebiyatın yengelerine bakarak örneklemeye çalışacağım.[1]

Fakat önce yengenin, en azından "geleneksel" yapıda kimi karşıladığına bakılabilir.

1 "Edebiyatın yengeleri" ile ifade etmek istediğim, roman karakteri olarak yengelerin nasıl işlendikleridir ancak bir internet sayfasında tam da bu başlık ve doğrudan kasıt ile hazırlanmış bir haber gördüğümü hatırlıyorum. Haberin konusu, erkek yazarların eşleri idi.

Yenge *olan* ya da yenge olarak *nitelenen* kadına, bir referans çerçevesi içinden yaklaşmaya çalışmanın akla gelen yollarından biri, akrabalık antropolojisine başvurmak. En kestirme ifadeyle yenge, aileye evlilik yoluyla dışarıdan katılan kadındır. Ama evlilik yollu akrabalık, "gerçek" bir akrabalık mıdır yoksa baştan ayağa "kurmaca" mıdır? Amerikalı antropolog Marshall Sahlins'in *Akrabalık Nedir, Ne Değildir?* isimli kitabının dış evlilikleri anlattığı bölümde kullandığı güzel ve işlenebilir bir söz var: Hayat dışarıdan (hısımlardan) gelir (81). Aralarında kan bağı, soy birliği bulunan ve bu nedenle "tek halk" olarak kabul edilen akrabalardan başka, diğer aile gruplarıyla kurulan akrabalık ilişkilerinde hayat, bir dayanışma ve de çatışma hâlinde "dışarıdan" geliyor. Başka bir adamın kız kardeşiyle evlenen adam, en azından bir kayınbiradere sahip olur, aksi durumda "kiminle avlanacaksın, kiminle bahçe yapacaksın, kimi ziyaret edeceksin?"(Holy, 184). Hısım olunanlarla hediyeler alınıp veriliyor, saygı ve ittifak erkeklerden erkeklere devrediyor, cinsellik ve üreme ile akrabalık döngüsü önü alınamaz biçimde kendinden bekleneni gerçekleştiriyor; ekonomik ve politik güç perçinleniyor. Oysa toplumun akrabalık temelli örgütlenmesi içinde kadının "ben"i, akrabalığa en geniş yerden bakan anlatılarda bile belirsiz. Aynı topraktan beslendiği, aynı hastalıktan mustarip olduğu, aynı ismi taşıdığı, aynı fırtınadan sağ kurtulduğu, toprak, bitki ve doğadaki önemli elementler gibi aynı Gök Baba ve Toprak Ana'dan geldiği için bir diğerini ya da hatta cansız bir nesneyi bile akraba kabul eden ve kulağa lezzetli gelen anlatılar ardı ardına sıralanırken, kadınlar için belli bir vurgu yok. Sözgelimi, akrabalık ilişkileri anlatılırken sıklıkla vurgulanan "müşterek varoluş" *olumlu* çağrışımlarıyla kadınları ne dereceye kadar kapsıyor? "Olumlu" sözcüğünü italik yazdım çünkü akrabalığın müştereği gayet sınırlayan / baskılayan pratikleri de içe-

rebiliyor. Mesela bir bağlam olarak "sahiplik" böyle bir etkiye örnektir: "Bir beden onu besleyen ve ona bakan mikro topluluğun sorumluluğudur; sonuç olarak, onu biçimlendirmek bireyin kendisinden çok topluluğun yetki alanıdır" (Holy, 78). Belki bir kadın okur olduğum için, bu cümleyle karşı karşıya geldiğimde, böylesi bir açık sözlülükten hoşlanmadığımı fark ettim. Ama ister uluorta söylenmiş olsun ister hiç konuşulmasın, birçok ülkede / toplulukta / kültürde kadınlar, erkeklerin sahip olduğu şeylerden biridir çünkü erkekler, Serpil Sancar'ın Bourdieu'den aktardığı üzere, kadınları sembolik sermayelerinin gelişimini sağlayan araçlar olarak konumlandırmışlar bir kere: "Daha somut söylemek gerekirse, kadınların konumlanışı, akrabalık ve evlilik ilişkilerinin değişim nesneleri olarak, erkeklerin çıkarlarına uygun biçimde gerçekleşir ve erkeklerin sembolik sermayesini artırır. Eşit erkek cemaatleri arasında kadınların konu edindiği değişimler eril tahakkümün, yani erkek egemenliği siyasetinin sembolik araçlarıdır" (192).

Yine Bourdieu'dan ödünç alarak, yengenin "habitus"una bakmaya kalktığımızda ise durum pek karışık. Yenge, toplum içindeki konumlanışıyla ne türden bir sembolik sermayeye karşılık gelir? Çünkü yengelik, yaratılmış özel bir akrabalık türü değil sadece; bir kadınla "çok yönlü" ilişki kurmanın yollarından biridir de. Tam da bu noktada, bir forumda açıklığı ve şeffaflığıyla ilginç olabilecek bir soruyla karşılaştım: "Yengeliğin cemiyetimizdeki sıhhatini muhafaza edip etmediği" sorusuyla.[2] Çünkü yenge, her şeyden önce kan bağına mecbur olmadığımız kadındır ve dışarıdan gelmiştir ya da zaten dışarıdadır. Dolayısıyla "mahrem" ve "namahrem"in konuşulduğu alandaki varlığı tanımlanmaya muhtaçtır:

2 http://www.edebiyatturkiye.com/forum/index.php?topic=5528.25;wap2

> Bizim memleketimizde "yengelik" müessesi vardır. Yenge sadece kardeşimizin, amcamızın, dayımızın, amcaoğlumuzun, dayıoğlumuzun hanımına verilen bir sıfat değildir. İcabında pazarcının annemize dediği, icabında ahbabımızın hanımına dediğimiz, icabında yardım ettiğimiz bir hanıma seslenişimizdir. Kavi bir müessesedir yengelik. Yenge denildiği an, kişi karşısındaki hanıma –zımnen– mahrem nazarı ile bakmış olur ve böylece muhatabının cinsiyetinin bir nevi yokluğa büründüğü sahaya adım atar. Yengelik hem şeytanı susturmak için bulunmuş Türk milletine ait müthiş bir müessesedir hem de erkek-kadın münasebetinde daha esnek davranabilmeyi beraberinde getirmiştir. Hareket alanı genişlemiştir... Rahatlık getirmiştir... Müslüman havf ve reca arasındadır. Yani ümid ve korku... Yüksek gerilim hattında cambazlık yapmak gibi bir vaziyet... Kim diyebilir ki o vaziyette insan korkmaz? Kim diyebilir ki o vaziyette insan ümid etmez. Kadın ve erkek münasebeti en tehlikeli sahalardan biridir. Hele lügatinde "yengelik" olan bir cemiyette daha da tehlikelidir. Zira yengelik rahatlığı beraberinde getirip bu tehlikeli sahaya sokarak, şeytanın hareket sahasını "genişletebilir."

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere yenge, aileye ait bir kavram olmakla birlikte, aile üyeleriyle kan bağı bulunmadığı için, zımnen mahrem vurgusuna rağmen, cinselliğin yasaklanamadığı / yasaklanamayacağı / yasak olmadığı kişidir.

Yengelik, kadın ve erkeğin kamusal alanda karşılıklı onay ve tevazu içeren ilişkilenme yollarından birine kapı aralıyor olabilir (tarihin bir noktasında öyle umulmuş olmalı) ya da tehlikeli ve gayet beklenen bir biçimde bir cazibe hattı oluşturabilir. Bir başka ihtimal de kadınların yengelik kategorisi ile özel türden bir kimliğe ve aynı anda kimliksiz ama cinsiyetli varlıklara dönüştürülmeleri. Yengeler, tanıdığımız bir

iktidar alanı içinde gündelikleşen bir ima ve vurguyla, okyanusların güneş ışığı alamayan derinliklerine gömülen özneler olarak tuhaf bir mevcudiyete sahipler. Alttan alta yürüyen bir söz dizimi var "yenge" hitabında. Kurumsal yapı içinde bu söz dizimi, yenge olan kadını istenmeyen, dışarıya ait, sinsi ve fesat bir konuma yerleştiriyor. Sokakta "yengeleşen" kadın söz konusu olduğunda da cinsellik içeren bir söz dizimi çıkıyor karşımıza.

Yengeye ilişkin fanteziler basbayağı ideolojik fanteziler olabilir çünkü her bir yorumu erkek toplumunun çıkarlarına hizmet ediyor. Nasılsa, cinsel enerjisi taşkın bir kadındır yenge. Onu arzusu ve hırsları yönetir. Gazetelerin erkek dilinde, çoğu kez vücudu teşhir edilen yabancı kadınlardan "yenge" diye söz edilmesi (kimi zaman önlerine "millî" sıfatı iliştirildiği de oluyor, hatta yenge millîleştirilemiyorsa "madamcım" da iş görebiliyor) tam da bu taşkınlığa göz kırpıyor. Yine sokağın erkek dilinde "yenge erik gibi, kütür kütür" diye tarif olunan kadının, hangi münasebetle bir erkeğin yengesi olduğu sorusunu, pekâlâ başka sorular izleyebilir: Bir kadın, "yenge" olarak neyi, hangi rolü canlandırır? Bu canlandırma onda verili olarak var mıdır ya da bir yengeye yengelik nasıl ve kimler tarafından öğretilir? Kadının yenge olarak sosyalleşme süreçleri içinde öngörülen bir vaadi var mıdır? Yenge, hazır bir sahneye mi girer (aile), yoksa yenge ortaya çıktığı anda bir sahne mi kurulur (kamusal alan)? Bir kadının yenge olarak konumlandığı yerden toplumsal cinsiyet kimliğine ilişkin herhangi bir müzakere şansı var mıdır? Ya da bir kadın ilişki kalıpları içinde "bacı", "abla" ya da "kızım" hitaplarıyla kendini daha güvenli bir alanda mı hisseder? Artık hepimizin öğrendiği üzere, toplumsal cinsiyet bir dil konusudur. Peki ama hitabı değiştirmek / düzenlemek, gerisindeki tahayyülü değiştirir mi? Yani bir kadına "yenge" yerine "bacı" dediğinde bir adam, ka-

dın güvenli alanına dönmüş olur mu? Veyahut tüm akrabalık sözcüklerini bırakıp sadece / dümdüz "hanım", "hanımefendi" dendiğinde değişen nedir? Dil, toplumsal algıların bir mekândan diğerine nasıl değiştiğine ilişkin bir işaretken, kadın cinselliği söz konusu olduğunda bu işaretlerin bazı anlam ve tahayyüllerin üzerini örtmek için kullanıldığını düşünmek, art niyet mi olur?[3] Sözün kısası, pek de kendi hâlinde, mütevazı bir makam değil gibi, yengelik.

Yenge temsilleri

Yengenin edebiyattaki temsillerine bakıp, bu dışarıdan gelenin aile içinde nasıl konumlandığı, ailenin alışagelmiş düzeninde ne türlü etkilere sebep olduğunu örneklemek mümkün.

20. yüzyılın en başından bugüne, Türkçe yazında yenge kâh yardımcı / yan rollerde, kâh başrollerde kendine yer bulabilmiş. Sevecen, vefalı, fedakâr kadın olarak resmedildiği sahneler, hikâyeler var. Mesela Füruzan'ın "Edirne'nin Köprüleri" öyküsünün Naciye Yenge'si: "Büyük amcamın karısı Naciye Yengem az konuşan, hep gülümseyen, iki yanağında kırmızı iki yuvarlağıyla orta boylu bir kadındı. Tüm yaşamı boyunca boya, süs nedir bilmemişti. (...) Öylesine yumuşak davranışları vardı ki, bu üç katı da ayrı ayrı kirada olan evde, bir onun sesi duyulmazdı" (73). Naciye Yenge'nin yumuşaklığını andıran bir diğer yenge, Ayfer Tunç'un "Saklı" öyküsünün Süslü Yenge'sidir. Süslü Yenge, uçuk değil de, uçucu, sanki hiçbir yere ait olmayan, zaten hikâyesi de bilinmeyen, mahallenin delisiymişçesine muamele gören, sevdiği adamı unutamamış, biraz "oralı", biraz "ait" hissedebilmek uğru-

3 Toplumsal cinsiyet kimlikleri ve sosyalleşme ilişkileri için bkz. *Toplumsal Cinsiyet Konu(şma)ları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Şebeke Gençlerin Katılımı Projesi Kitapları - No. 2, 2014.

na başkalarının eğlencesi olacağını bile bile anlatan, anlatan Süslü Yenge. Naciye Yenge'de de Süslü Yenge'de de, başka yerlere, kendi yurtlarına ve hikâyelerine özlem vardır.

Reşat Nuri Güntekin'in Fahriye Yenge'si, hırsızlıktan hapis yatmış yeğeni İffet'e biriktirdiği parasını emanet edecek ve ona damgalı da olsa hâlâ namusundan şüphe duyulmayacak bir erkek olduğunu da hatırlatmayı gönülden isteyecek kadar iyilik, güzellik doludur. Ev, onun varlığıyla sıcaktır.

Ev ve eşyaya hikâye katan bir diğer yenge de Murat Gülsoy'un *Karanlığın Aynası*'ndan. Anlatıcı Orhan'ın (geçmişte kalmış) çocuk gözünde Yenge, hem sevgi dolu hem de dev gibidir. Yenge'den hep büyük harfli "Yenge" olarak söz edilmesi, isminin anılmaması da bu büyüklüğe bir işaret gibidir. Orhan çocukken tüm yengelerin de Yenge gibi, dev gibi olması gerektiğine inanır(mış).

Bir başka çocuk kahraman olan Elâ'nın tariflediği yenge, bizi yavaştan "korkunç" yengelere yaklaştırabilir. Sevgi Soysal'ın *Yürümek* isimli romanının Elâ'sı, Sabiha Yenge'nin her gün biraz daha daralttığı örümcek ağının altında yaşar gibi hissediyordur kendini. Hulûsi Şevket Bey'in erkek kardeşinin hanımı olan Sabiha Yenge, aslında Elâ'nın ailesine ait olan yalıya gelir her yaz. "Bilmeyen, dinleyen yalı onun sanır. Her yaz oradadır. Oğlu ve geliniyle. Uzak yakın akrabalarını, yakın arkadaşlarını da hep Büyükada'da ağırlar. Öylesine enine boyuna yerleşir ki yalıya. Elâ'nın anası bile onu evinin hanımı sanır" (47). Her şeye lafı olan, herkese akıl veren, kendinden hiçbir hususta şüpheye düşülmeyen Sabiha Yenge, Elâ'nın hayatına katı sınırlar koydurandır. Bu romanda ilginç biçimde, izini aramaya niyetlendiğim iki tür yengelik fikri aynı anda yer alıyor. Otorite ve fesatlık örneği olan Sabiha Yenge'den başka, Memet'in cinselliği ilk kez tecrübe ettiği, alt katlarında oturan komşu kadın Serpil vardır. Memet'in yatılı okul arkadaşları, ondan müstehzi bir biçimde

"yenge" diye söz ederler: "Seni telefondan çağırıyorlar. (...) Bir kadınmış telefondaki... (....) Serpil Yengemiz olmasın? (...) Sen git bak telefona. 'Memet'i bulamadım' de. (...) Ben geleyim mi diye de sorayım mı?" (88)

Evin hanımı olmak, yengelere mahsus gibi görünse de, bulduğu ilk fırsatta günahın eşiğine varan bir kadında hanımlık neye yarar, değil mi? Nahid Sırrı Örik'in Mükerrem'i güzel, genç ama "fenlenmemiş", "esaslı bir ahlâk terbiyesi almamış", öte yandan arzu dolu bir kadın olduğundan görümcesi tarafından kolayca "kocasını aldatmaya sevk" edilebilir ve bir erkeğin "metresi" olabilir, hatta olacaktır. Tüm numarayı Seniha çevirse de, ahlâksızlık Mükerrem'e kalır.

Feminen kötülük ve erkeği hiçleştiren kadın

Erken Cumhuriyet dönemi romanları özellikle Batılılaşma teması üzerinde dururken, toplumun henüz muhatap olduğu yeni davranış şekilleri ve elbette yeni tahayyüllerle nasıl bir kırılma yaşadığını gösterme çabası içine giriyor. Bu esnada da toplum örgütlenmesinin en küçük yapı taşı olan aileyi odağa alıyor. Batılılaşma çoğu kez yozlaşma ya da en iyi ihtimalle içi boş, anlamsız, özentili bir taklitle beliriyor. Bu yozlaşmanın orta yerinde pek çok kereler kadınlar ve elbette aşk ilişkileri yer alıyor.

Yengelerin yozlaşma hususunda belirdiği iki eksen dikkat çekiyor: Ya, kocasının yakın bir akrabasıyla yasak aşk yaşıyor ya da "iyi aile"leri yıkıcı öfkesi ya da kaynağı belirsiz feminen kötülüğüyle, çoğu zaman sırf fesatlığından, harap ediyor. (Eninde sonunda [Batılı] kadının soyu, sırf bir düğüne davet edilmediği için Truva Savaşı'nı tetikleyen Tanrıça Ate'ye ve onun da annesi, fitne tanrıçası Eris'e uzanmıyor mu?)

Batılılaşmış bir aileyi ve bireyleri arasındaki ilişkileri konu edinen, Halid Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*'su (1900), "ya-

sak aşk" dendiğinde akla gelen ilk roman ve Fethi Naci'nin fikrince Türk edebiyatının da ilk gerçek romanı (33).[4] *Aşk-ı Memnu*, "Melih Bey takımı" olarak bilinen ve fakat Peyker ve Bihter'in anneleri Firdevs Hanım'ın ölçüsüz davranışları ve sadakatsizliği nedeniyle kötü bir ün salmış olan ailenin, evlilik yoluyla Adnan Beylerle hısım akraba oluşunu ve gelişen olayları anlatıyor. Yirmi iki yaşında, güzelliğiyle göz dolduran Bihter, ellilik Adnan Bey'le "Daha iyi bir fırsat zuhur edebileceğine artık ümit kalmadığı" için evlenir (55). Bihter'in gelişi evde bir tedirginlik yaratır. Bunda Adnan Bey'in çapkın yeğeni Behlül'ün Firdevs Hanım ve Peyker'e muhabbetinin de payı vardır: "...hizmetçiler Behlül'ün Firdevs Hanım ve Peyker ile kırıştırmasına içerlemektedirler. Bihter'e olan düşmanlıklarının nedeni ise (...) eve bir hanımın gelmesiyle keyiflerinin kaçmış olmasıdır" (Moran, 99). Yani Bihter entrika ve ihanette Firdevs Hanım'ın kızı olduğunu henüz kanıtlamamışken, *kirlenmemiş* ve *murdar* olmamışken de evin hizmetçileri tarafından sevilmiyordu. Ama her durumda Bihter'in Behlül'le aşk yaşaması ailenin dağılmasında esas etken olur. Çünkü ne de olsa "Bir kötülük havası taşıyan (...) Bihter'in Adnan Bey'in yalısına gelin olarak gelmesiyle (...) mutlu dünya gölgelenir, bulutlanır (...) bir cehenneme dönüşür ve sonunda bir kasırgayla temelinden sarsılır" (93).

Ama aileyi dağıtmadan evvel orada kendi hâkimiyetini kurar. Nihal'in tüm elbiselerini, çamaşırlarını kontrol edip, gardırobunun bir genç kıza uygun olmadığını söyler mesela; "bunların hepsini atmak zamanı geliyor," der. Nihal'in çocukluktan genç kızlığa geçişine, matmazelin muhalefetine rağmen hız kazandırarak Nihal'in dostluğunu

4 "Şemsettin Sami'nin 1872'de yayımlanan *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*'ı sadece tarihsel açıdan bir ilk roman. Oysa *Aşk-ı Memnu*, yaşamasını sürdüren ilk Türk romanı. Tarih açısından değil, edebiyat açısından ilk Türk romanı"

biraz daha pekiştirir ve nihayet ev içindeki iktidarını konuşturur: "Bihter evin tertibatını [düzenini] değiştirmek istiyordu" (142).

Nüket Esen, *Aşk-ı Memnu* için yaptığı değerlendirmede "dışarıdan" gelen tehlikeye vurgu yapar: "Bu romanda birbirinin zıddı iki aile tanıyoruz. Adnan Bey'in ailesi mazbut, dışa kapalı, fertleri arasında sevgi ve bağlılık olan mutlu bir aile. Buna karşın Melih Bey'in ailesi dışa açık, eğlence hayatının içinde, cinselliğin, geçimsizliğin, kıskançlığın ve sevgisizliğin hüküm sürdüğü bir aile. Bu olumsuz unsurlardan oluşan ailenin bazı fertlerinin, o güne kadar dışa kapalı yaşayan diğer ailenin içine girmesiyle onların mutluluğunu nasıl bozduğunu, aileyi nasıl yıkımın sınırına getirdiğini görüyoruz" (92).

Şu durumda Bihter aynı anda hem saygın hem zengin bir kadın olmasını sağlayacak bir evlilik yapar; evin hanımlığı ve Adnan Bey üzerindeki etkisini kullanarak aile içinde iktidarını kurar hem de cinsel arzuları dizginlenemez yenge / kadın fikrinin hakkını verir.[5] Ama bir an için de olsa yaşadığı yüzleşme, Bihter'i olduğu kadar okuru da sarsar. Behlül, genç kadına, henüz sevişmişlerken "yenge" diye seslenir: "Yenge, dedi; nereye gidiyorsunuz? Sonra bu 'yenge' hitabı vücudunu soğuk bir ürperme ile sararak onları üşütmeyecek, hatta birbirine yaklaştıracak bir hitap ile tekrar sordu: Bihter!... Ne için gideceksiniz?" (242)

Bihter, Behlül ve Nihal mutlu olmasınlar diye gider. Değil mi ki kendisi mutlu olamadı?

Kaderini taklit eden bir başka yenge, Behire. Halide Edib Adıvar'ın ilk baskısı 1918 yılında yapılan *Mev'ut Hüküm* isimli romanının karanlık karakteridir Behire. Romanda,

5 Behlül'le sevişmesinden önce, rüzgârla sevişir Bihter. Berna Moran, bu sahne ile Uşaklıgil'in, genç kadının doyumsuzluğunu ustalıklı bir biçimde bilinç düzeyine çıkardığını söyler.

Avrupa'da eğitim görmüş iç hastalıkları ve sinir uzmanı Kasım'ın ne kadar başarılı, dürüst, idealist, hakkaniyetli, mütevazı, zeki, bilgin ve derinlikli olduğu her fırsatta anlatılır; neredeyse insanüstü bir karakter çizilir. Otuzlarını aşmış ve üstelik de yakışıklı olduğu vurgulanan Kasım'ın hiçbir surette aşk ilişkilerine yanaşmamış olması bile onun sağlam karakterinin göstergelerinden biri olarak sunulur: "Kasım oldukça gelişmiş tabii ve sağlam bir genç olmakla beraber, kadın, onun hayatında büyük bir yer tutmamıştı. Kadınları ve erkekleri birbirine iten ve onun gözünde hayatın basit bir görünüşü olan duyguyu yalnız ilk zamanlarda kendinde izlemekle kalmıştı. (...) kadınlarda ne ülküsel bir çekicilik görmüş, ne de tiksinti toplayacak yalan, hiyle ve gösteriş sezmişti" (10). İhtiyar babasına refakat etmek üzere, ailenin Şehzadebaşı'ndaki konağına yerleşen amcası ve yengesi, alafranga âdetlere tutkun bir çifttir. Hele amca, iyice karikatürize edilmiştir, iktidar yoksunudur. Kasım, amcası o Avrupa'dayken evlendiği için yengesini tanımaz. İlk karşılaşmaları, amca ile yengenin Kasım'ı Avrupa dönüşü garda karşılamaya geldikleri vakit olur. Kasım, takriben bir paragraflık bir değerlendirmeden sonra yengesi hakkında "birdenbire" bir yargıya varır: "İsterik bir kadın!" (12) Ama Behire'ye koyduğu tanıya ve tüm güçlü kişiliği, sade derinliği ve bilimsel yetkinliğine rağmen, Kasım da baharın gelişinden etkilenen alelade bir insandır aslında: "Uzun çalışmadan sonra (...) bir de birdenbire vaktinden önce gelen, sıcaklar getiren, kanları karıştıran yeni bir bahar, Kasım'ı çevresine karşı fazla duygulu yapıyordu." Kasım, daha en baştan hastalıklı bulduğu bu kadınla herkesten çok konuşuyor, hatta belki ondan başka konuşacak kimseleri bulamıyordu çevresinde. Çünkü "Behire az konuşur, soğuk ve kibirli görünür bir kadın olmakla beraber çizgilerinin nefisliği, söylediği hiçleri bile" dinletir kılar.

Neredeyse bir ihanet hikâyesi okuyacağımız zannına kapılıyoruz. Çünkü "nemli ve taze bir nisan sabahında", Kasım bahçede akasyanın altında durmuşken omuzunda bir el hisseder. Dönüp baktığında karşısında gördüğü beyaz maşlahı ile Behire olur. Kalbinde "insancıl ve gizli bir şey" canlanır. Kadının yüzündeki soğukluk, baharın canlılığıyla değişmiş, "durgun gözleri, olağanüstü bir şey yapmışlara özel bir başkaldırı ve cesaretle meydan okur gibi" parlarken, "solgun yanaklarına ince bir pembelik" yayılmış ve nihayet "kuru dudakları kokulu çiğlerin canlı şeffaf nemleriyle ıslanmış" gibi görünür Kasım'a. Tüm bu, neredeyse erotik olabilecek tasvir, "karşısına, birdenbire ilk defa çıkmış gibi hayatla, duygu ile gelen bu kadın, bahar sabahının mırıldayan titrek havasının bir parçası, bir rüzgârı gibi Kasım'ı okşadı. Kolunun üstüne dokunan elin orada kalmasını kalbi ister gibi oldu" cümlesiyle tepe noktasına varır (21).

Kasım, bu ilk duygusal / erotik karşılaşmadan sonra yengesinin yüzünde sanki rüyada görmüş olabileceği bir ifade arar. Tıpkı Behlül'ün Bihter'de aradığına benzer "ortak kabahatin" izi de olabilir bu, fakat Behire aynı kibirli ve soğuk duruşunu korur. Bununla birlikte, bu ilk ahenkli karşılaşmayı izleyen üç hafta boyunca Kasım ve yengesi erken saatte bahçede buluşmayı sürdürür, Kasım "belirgin olmayan" bir duygunun tadıyla, mutluluğuyla dolar. Fakat işler bir noktada değişir. Kasım, güzel yengesi Behire ile aşka çok benzeyen duyguların eşiğine gelmiş olduğu hâlde, yazarın hamlesiyle Behire gibi muhtemelen okur da kendini biraz kandırılmış hisseder. Önce amcanın varlığı hissettirir kendini. "Yalnız bir sabah, evde bir şey unutan amcası bahçe kapısından dönüp zayıf, yapmacık sesiyle: Bahçede ne yapıyorsunuz?" diye seslenince bir daha bahçeye inmez Kasım (23). Fakat yine de ilk iki gün pencereye giderek aşağıda kendisini beklemekte olan Behire'yi izler ve bu esnada "tuhaf bir surette

yanaklarının yandığını" hisseder. Ayrıca "akşamları ilk defa olarak amcasının siyasetiyle ilgilenmeğe" çalışır (23). Behire, Kasım'ın nabzını bir vakit daha yükseltmeyi başarır.

Halide Edib, Kasım karakterinde öyle yüksek bir ideal yaratıyor ki, Kasım'ın yengesiyle aşk yaşamasına müsaade edemiyor. Behire zaten sinirli, duygusal dengesini yitirmeye yatkın bir kişilik olarak çizilmiş; bir aşk söz konusu olsaydı bile bu Behire'nin başlatacağı ve yönlendireceği hastalıklı bir aşk olurdu. Ve Kasım elbette oyuna getirilmiş, ayartılmış, hepten masum biri olarak kalırdı. Jean Baudrillard, "ayartmanın bir alın yazısına dönüşmesini engelleyen şey duygusal dünyamızın kutsal kitabıdır," diyor: "İlahi adaletin kusursuz bir biçimi olan aşkın, evrensel bir varoluş etiğine dönüştürülmesi (...) ayartmanın (...) ahlâki sapkınlık, ahlâksızlık (...) gibi algılanmasına neden olmuştur" (84). Kasım'ın kutsal karakteri, elbette onun alınyazısını kurtaracak kadar güçlüdür. O ayartılamayacak, fakat *temiz* bir şekilde âşık olacaktır. (Ancak, başka türlü de olsa Behire Kasım'ı oyuna getirmeyi yine başarıyor.)

Kasım, Behire'nin baba bir anne ayrı kız kardeşi Sara'ya âşık olarak, deyim yerindeyse "namusunu kurtarır." Çapkın bir subayla evli olan Sara'nın doktoru sıfatıyla ilk ilişki kurulduktan sonra uzun süre duygularını içinde gizler; yine ilkeli davranır. Ne zaman Sara'nın kocası ölür, o zaman Sara'ya yaklaşır. Hatta o yaklaşmaz, evlilik teklifi Sara'dan gelir. Bu süreçte Behire, Kasım'ın Sara'ya zaafını anladığında, sinirli karakteri de ortaya çıkar: "Yenge, siniriniz bozuk gibi, bromür ister misiniz?" diye sorar mesela Kasım (60). (O bromürden bize de lazım aslında, ne bunaltıcı bir adam!) Daha o zaman bile ikisinin de ruhlarında "taşkın ve şaşkın dalgalar" belirmeyi sürdürüyorken nihayet Kasım'ın Behire'nin karşısında "bir yeğen, bir dosttan başka bir şey" olmadığını duyarak o defterin hepten kapanmış olduğunu öğre-

niriz (87). Öte yandan Behire'nin duyguları, Kasım'ın, odasından çıkmayan ihtiyar babası için bile alenidir! Bu açıklığa rağmen, Behire'yi kıvrandıran acının kaynağı yine de açıkça ortaya konmaz. Aşk acısı çektiğini sezeriz tabii, fakat kız kardeşiyle evvelden beri yaşadıkları çatışmalı hâl nedeniyle bir tür kıskançlık buhranı geçirmesi ve kendi tatminsiz hayatının sebep olduğu kötücül hırs daha güçlü olarak resmedilir. Yazarın vurguladığı husus budur. Öyle ki yazar, Kasım'ın Behire'nin "duygulanımı"ndaki etkisini, böylelikle bertaraf eder, üstelik Behire'yi ihtimal ki her iki duygunun taarruzu altında kıvranır hâlde bırakarak onun kapkaranlık bir karaktere dönüşmesini sağlar. Sonuçta Behire, korkunç akıl oyunları oynayarak hem Sara hem de Kasım'ı deliliğin eşiğine getirmeyi başarır.

Bihter gibi Behire yenge de yuvaları yıkar!

Büyük olasılıkla Bihter ve Behire kadar akıllı olmayan Ferhunde, Reşat Nuri Güntekin'in 1930 tarihli *Yaprak Dökümü*[6] romanının yengesidir. Üstelik yengeyle iyi geçinmek bugünün trendi sanılırken Reşat Nuri daha yüzyıl başında yazdığı romanda bu şeytani ayrıntıyı yakalamış. Her ne kadar Ferhunde eve düşen yıldırım gibi resmedilmişse de, evin kızları Necla ve Leyla tarafından heyecanla karşılanır ve en önemlisi, eve hareket getirir. Süs, müzik, dans ve temas! Nüket Esen, Ferhunde'nin gelişiyle evin idaresini ele geçirdiğini hatırlattıktan sonra Ferhunde yengenin, Ali Rıza Bey'in kızları üzerindeki etkisinden söz ediyor: "Ferhunde'nin gelişiyle ev ve kızlar dışa açılıyor. Sabahlara kadar danslı partiler veriliyor. Ev, rehine konup para bu tür lükse harcanıyor. Ali Rıza Bey bu israfı da durduramıyor; çocuklarına sözünü geçiremiyor. (...) 'Ben artık fukara oldum. Bütün haklarım gibi babalık haklarımı da kaybettim' diyor. (...) Bu romanda pa-

6 Gerçi yazarı, Ferhunde'yi "Bu genç kadın zeki olduğu kadar hilekâr ve cesurdu" diye tanımlıyor (75).

ra ihtiyacının ahlâk kurallarını değiştirdiği, bozduğu anlatılıyor. Ailenin dağılması parasızlığın getirdiği ahlâk çöküntüsüne bağlı. Aile toplum ahlâkını koruyan bir kurum olduğundan ahlâk bozulunca aile de yıkılıyor" (168-169). Kızlar için "yengeleri açık fikirli, cesur bir kadın"dır, "yenge sıfatıyla aralarına girecek kadın (...) eve biraz yenilik ve eğlence getirecek"tir. Zaten Ferhunde de eve gelir gelmez "bu evde bir türbe kokusu var," demiştir.

Ali Rıza Bey'in eski moda dürüstlüğü ve her işe karışma huyu hakkında sayfalar öncesinden şikâyetler duymuş isek de, ailenin temelinden sarsılmasının esas sorumlusu olarak Ferhunde gösterilir; "asıl fesadın gelini Ferhunde'nin başının altından çıktığını biliyordu" Ali Rıza Bey. Oğlu Şevket de bilir... Biz, Şevket'in bir zamanlar evli bir kadın olan Ferhunde ile ilişkisinin nasıl başladığı hakkında hiçbir şey bilmeyiz fakat alttan alta, oğlanın ayartıldığını hissederiz; Ferhunde'nin utanmazlığında, sıkılmazlığında bize düşündürülmek istenen tam da budur. Parasızlıktan bunalıp hapisteki kocasını terk eden Ferhunde'den kurtulmak, bu nedenle hem Ali Rıza Bey'i hem de Şevket'i aynı derecede mutlu eder. "Bu kadından yakamızı sıyırmak, bizim için en büyük bahtiyarlık olurdu," der Şevket, ve Ferhunde'nin arkasından tek bir söz söyler: "Hepimize geçmiş olsun" (121). Ferhunde bu romanda apaçık ve kelimenin tam anlamıyla bir günah keçisidir. Charlie Campbell'in *Günah Keçisi / Başkalarının Suçlarının Tarihi* isimli kitabında terimin kökleri hakkında verilen bilgi, ilginç bir anekdot içeriyor. İncil'in çevirmeni William Tyndale tarafından ilk kez 1530 tarihinde kullanılan terim, İbranice "Azazel" kelimesinden çevrilmiş ki, "o Azazel," diyor Campbell, "Milton'un *Paradise Lost*'undaki isyancı meleklerinin standart taşıyıcısıdır ve şeytanın işbirlikçisi sahra cinidir" (29). Ali Rıza Bey'in kızları, yengeleri Ferhunde'nin iradesi ve hatta hükmü altında yaşamaya başlayalı, önceleri bel-

li belirsiz fakat kısa zaman sonra açıktan ve utanmazca isyan eder olmuştu. Ferhunde'nin fesatlığı, sonunda Ali Rıza Bey'i şakşakçının teki etmişti. Ferhunde, kocaman ve sağlam bir aileyi gelişiyle çökertip dağıtmış, işini bitirince de oradan ayrılmış olan şeytandır. Çünkü, romanda pek çok kez dile getirildiği üzere, Ferhunde ailenin kadınlarının dışa açılmasını sağlayan kişidir. Ferhunde'den önce Ali Rıza Bey kızlarının dışarıya çıkmasına asla izin vermez, bununla övünür ve dışarıdaki kötülüklerden ölesiye korkardı.

Aile, feminist literatürde erkek egemenliğinin ve kadının tabiiyetinin esas mekânı olarak kabul edilmişken toplumun yengeden beklentisi çok başkadır (!). Bu beklentide bizatihi kadın, sıcak aile ortamının kurucusu olmakla görevlendirilir.[7] Fakat ne derler, bilirsiniz: Kadının yıktığı evi felek bile yıkamaz! Belki bu yüzden yengeler, melodramların başkişileridir.

Erkeklerin güdükleşmesine, "yenge"lerin ilişkileri ve aile içi dengeleri tesis etme gücünü elinde bulundurmasına yapılan vurgu, ilgi çekici. Üç roman karakterinin, Bihter, Behire ve Ferhunde'nin yıkıcı güçleriyle erkeklerin dünyasını nasıl kararttıklarını (!) gördük. Bir de belki o kadar karanlık olmayan ama en hafifinden, dönemin ruhuna göre azla yetinen, dürüst, namuslu, idealist ya da devrimci *erkek bünyelere* ayak direyen yengeler vardır ve o yengeler erkeklerin tüm o güzelliklerini yok ederek onları kapitalist, hırsız, şakşakçı, katil ya da hiç değilse deli ederler. Bu hesaba göre yenge, bilinen, üzerinde uzlaşılmış aile hiyerarşisini yıkan kişidir ve "dışarıdan" gelen hayat, tehlikelerle doludur.

---

7 Aksu Bora ve İlknur Üstün, *Sıcak Aile Ortamı / Demokratikleşme Sürecinde Kadınlar ve Erkekler* (TESEV, 2012) isimli kitap için yaptıkları görüşmelerde kadınların "sıcak aile ortamının kurucuları" olduğuna ilişkin ifadelerle karşılaştıklarını söylüyor: "Örneğin genç ve bekâr bir erkek olan Berk, 'tamamıyla çocuklarıyla ilgilensin, o sıcak aile ortamını kursun. Çünkü bunları erkek yapamaz. Kadının rolü çok farklı. Bizi birlikte tutsun. Yani bir arada tutsun' dedi."

Yengelik, aile içi asayiş sorununa da yol açmış görünüyor. Terimi mekân bağlamıyla, yani aile içi bir tanımlama olarak düşünürsek –toplumca büyük bir aileyiz, hep hatırlatıldığı üzere– cinselliği de aileye emanet edilmiş kişi oluyor yenge. Kuşkusuz bu sadece "yenge" olan kadına özel bir durum değil çünkü "Ataerkil düzenlerde bir kadın aile olarak doğup, aile olarak ölür. Bir erkekse yanına eklenen bir kadınla aile olurken o kadının olmadığı durumlarda kendisi olarak tanımlanmaya devam eder. (...) Kadın ailenin temel taşı, simgesi ve onunla adlandırılan olarak hem metaforik hem metonimik bir şekilde ailenin ta kendisidir" (Zeybek, 240-241). Erkeğin müstakil varlığı geniş bir özgürlük alanıdır ama pekâlâ çatışmalı bir hâl de yaratabilir. Keçecizadelerin sonuncusu olduğunu söyleyen Zebercet'in Faruk dayısı bu iç çatışmadan mustarip olur. Faruk, yengesi Semra'ya âşık olur. "Ağabeyini öldü sanınca 'Benim yüzümden' diye bağırdığına göre onun ölümünü düşünüyordu demek; kendini suçlu buluyordu. (...) Yengesinden kaçışı saygısına verilmiş; kimseler anlamamış. (...) Semra da mı bilmiyordu? Yemeklerde, at gezilerinde küçük kaynının kaçamak bakışlarını görmeyecek kadar tutkundu belki kocasına" (Atılgan, 103). Ama içindeki eziyetle birlikte, ağabeyi ve yengesini hayal etmekten, hatta röntgenlemekten de geri durmaz:

> Esintisiz, sıcak gecelerde ağabeyi ile yengesi sinek girmesin diye ince elek teli gerilmiş açık pencerenin bile serinletemediği sıcak odalarında, yatakta, çıplak, birbirlerine değen yerleri terleyerek yatarlarken birinin "Irmağa gidelim, uyumuşlardır artık" demesiyle üstlerine birer çarşaf alıp karanlıkta, başkalarını uyandırmamak için sessiz, ağır ağır dışarının serinliğine çıkınca el ele, yalınayak, asma aralarının sürülmüş toprağında ayaklarına çarpan ufak topaçlara al-

dırmadan koşarak ırmak kıyısındaki küçük kumluğa varır varmaz, ya da önce suya atlayıp çıktıktan sonra çarşaf üstünde ıslak ıslak birbirlerine sarıldıklarında, kenetlendiklerinde onları görecek, iniltilerini, kısık seslerini, yengesinin "Oooh, bırakma" deyişini duyacak kadar yakınlarına sokulur sürüne sürüne? Yoksa kaçar mıydı kuleye? Bu gecelerden birinde o beslemeyi çağırmadı mı? Küçük Bey'e su verirken eli titreyen, yüzüne bakınca kızaran o yeniyetme kızı belki son günlerinde bir gece çağırdı da erkekliğinin ancak bir tek kadına, erişilmez bir kadına... (...) Küçük kardeşinin karısına tutkunluğundan kuşkulansaydı Rüstem Bey doğan oğullarına onun adını verir miydi? (104).

Agâh Özgüç'ün "şalvarlı erotizmin tipik filmi" olarak nitelendirdiği *Susuz Yaz*'da da yengesini dikizleyen bir adam vardır. Bir Necati Cumalı uyarlaması olan *Susuz Yaz*, aşktan ziyade "sahip olma" hırsını gösterir: "...burada başlıca sorun toprak ve su mülkiyetidir. (...) Osman şiddet yanlısı bir kişiliğin sahibidir. Yalnızca toprağından çıkan suyu değil, kardeşi Hasan'ın komşu köyden kaçırıp kendine karı yaptığı Bahar'a da sahip olmak ister. Kardeşiyle yengesini sevişirken, onları arzu dolu aç gözlerle izler. Ağacın üzerinde şalvarlı bacakları açılan Bahar'ı bıyıklarını burarak seyreden Osman, fırsat buldukça saldırıya geçer. Derede genç kadının şalvarını sıyırıp diz kapaklarına dişlerini geçirir. Kardeşi hapisteyken yengesini kandırıp ona sahip olur. Şiddet ve erotizm kucak kucağadır *Susuz Yaz*'da (91)."

Yengeye yaklaşımda, onun zaten ikame ettiği varsayılan ve toplum tarafından münasip bulunmayan duygular (hırs, ev içinde soğurulamayan kadın cinselliği, arzu) üzerinden hareket ediliyor gibi görünse de gerçekte olan şeyin adı tam olarak "maçizm"dir. Yengenin benliği otorite ve dizginlenemeyen cinsel arzu ile doludur; korkutucu ve şehvet uyan-

dırandır. Üstelik sadece erkekler *karşısında* değil, kadınlar *arasında* da tartışmalı bir pozisyondur yengelik çünkü erkekler tarafından kurgulanmıştır. Burada ilginç olduğunu düşündüğüm bir ayrıntı, yengenin "yapışkanlığı". Bir kadın, yenge olarak kodlandığında, yine erkek kafasının kurguladığı diğer kimliklere ne oluyor? Kutsallık atfedilen annelik, yengeye yapışmış niteliklerle kadını iyice tartışmalı bırakacağı için mi mesela Bihter ve Ferhunde hiç anne olmamışken, Behire de çocuğuna ilgisiz, sevgisiz bir kadın olarak çizilmiştir?

Son söz: Sosyal medyada Kürtler hakkında açılmış bir tag'in altında yengeyi kullanan hakaret ve aşağılamalara rastladığımda ya da "yenge" sözcüğüyle etiketlenmiş çoğu ensest pornografik paylaşımı gördüğümde, yazının en başında sözünü ettiğim o "sarsak" hâlde kaldım: Kadın, bir kez de yengelik üzerinden işgale uğrayandır, çünkü.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edib, *Mev'ut Hükûm*, Atlas Kitabevi, 1968.

Alkan Zeybek, Hilal, "Bir Aile Mekânında Cinsiyet, Cinsellik ve Güvenlik", *Neoliberalizm ve Mahremiyet / Türkiye'de Beden, Sağlık ve Cinsellik*, der. Cenk Özbay, Ayşecan Terzioğlu, Yeşim Yasin, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 240-241.

Atılgan, Yusuf, *Anayurt Oteli*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

Baudrillard, Jean, "Tutkunun Kötülük Meleği", çev. Oğuz Adanır, *Doğu Batı 27: Aşk ve Batı*, (Mayıs, Haziran, Temmuz 2004): 84.

Campbell, Charlie, *Günah Keçisi / Başkalarının Suçlarının Tarihi*, çev. Gizem Kastamonulu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

Esen, Nüket, *Türk Romanında Aile Kurumu, 1870-1970*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990.

Fethi Naci, *60 Türk Romanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1998.

Füruzan, "Edirne'nin Köprüleri", *Parasız Yatılı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

Gülsoy, Murat, *Karanlığın Aynasında*, Can Yayınları, İstanbul, 2010.

Güntekin, Reşat Nuri, *Damga*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.

—. *Yaprak Dökümü*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.

Holy, Latislay, *Antropolojinin Akrabalık Yaklaşımları*, çev. Çağlar Enneli, Heretik Yayınları, Ankara, 2016.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Örik, Nahid Sırrı, *Kıskanmak*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

Özgüç, Agâh, *Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006.

Sahlins, Marshall, *Akrabalık Nedir, Ne Değildir?*, çev. Asena Pala, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.

Sancar, Serpil, *Erkeklik: İmkânsız İktidar / Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Soysal, Sevgi, *Yürümek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Tunç, Ayfer, "Saklı", *Evvel Otel*, Can Yayınları, İstanbul, 2006.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Aşk-ı Memnu*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2011.

BÜYÜK YENGE PARANTEZİNDE YEŞİLÇAM'DA KADIN OYUNCU OLMAK

KİRAZ AKIN

Yeşilçam'ın kadın oyuncuları içinde kimselere benzemeyen biri var. Nasıl bir oyuncu olduğunu, sinema kariyerini birkaç cümleyle tarif etmek pek kolay değil. Esas kadın mı, yoksa yan rollerin gediklisi mi? Cevap: İkisi de. Masum, iyi niyetli, saf olan mı; arabozan, fitneci şeytan mı? İki role bürünmüşlüğü de var. Güzel, alımlı mı; yoksa kaknem, çirkin mi? Bence çok güzel ama Yeşilçam, onunki gibi güzel bir yüzden bile "çirkin" yaratabilmiş.

Kariyerinin ilk dört yılında çektiği on kadar filmi bir kenara koyarak, oynadığı hemen tüm rollerin bir ortak teması var yalnız bu oyuncunun: İstenmeyen kadın olmak. 1960'lar boyunca çevirdiği, galiba yüzlerce filmin çoğunda Çolpan İlhan esas adamla kızın arasına zengin babası, parası sayesinde giren, bazen yaşı geçkince, bazen hastalıklı, umutsuz, çaresiz, her durumda istenmeyen kadını oynamış. Ben bu rollerin Çolpan İlhan'ın yaptığı evlilikle ilintili olduğunu düşünüyorum yıllardır. Sadri Alışık ile başrolünde oynadığı ve zamanında büyük gürültüler koparan *Yalnızlar Rıhtımı* filminden, Alışık ile nikâh masasına oturduktan sonra Çol-

pan İlhan'ın sinema kariyerinde bir tür değişim yaşanıyor zira. Yeşilçam'ın en has adam rollerinde oynayan, halk kahramanı, gönül adamı Sadri Alışık'la evli olmanın onun kariyerine "yenge" kontenjanından hasar verdiğini iddia ediyorum bu yazıda.

Çolpan İlhan ile uzun bir röportaj yapmayı çok istedim ben. Yıllarca bu röportajın soruları üzerinde çalıştım zihnimde. Biraz çekingenlikten, biraz fikrin verdiği heyecanla oyalanmayı alışkanlık hâline getirdiğimden, mümkün olmadı. İlhan'ın 2014'teki ani vefatından sonra şimdi ancak gazete haberlerini, yaptığı röportajları, hakkında yapılmış belgeselleri ve tabii filmlerini kullanabilirim hakkında yazmak için.

Sinemaya nasıl başladığını uzun uzun anlatmış çeşitli yerlerde. Daha çocukken hayatta ne olmak, ne yapmak istediğini çok net bildiğini söylüyor bir belgeselde.[1] İki ağabeyinin, babasının eğitimi üzerine nasıl titizlendiklerini, oyuncu olmasıyla ilgili en büyük itirazın babasından geldiğini belirtiyor. O itiraz da "ya başaramaz da, üzülürse" kaygısından kaynaklanmış aslında. Ağabeyleri Çolpan'a inanmışlar, herkesten farklı olduğunu düşünmüşler. Kandilli Kız Lisesi'nde bazen bizzat sahnelediği tiyatro oyunlarıyla iyice pekişen oyunculuk sevdası, konservatuvar sınavlarını kazanmasıyla ve hemen ardından gelen bir başrol teklifiyle tüm hayatına yön vermiş. Şakir Sırmalı'nın yöneteceği *Kamelyalı Kadın* filminde tereddütlerine rağmen rol almayı kabul etmiş. Film her ne kadar ağır eleştirilse, İlhan'ın oyunculuğu sinema için fazla teatral bulunsa da, film ona zamanın en önemli yönetmenlerinden biriyle çalışma imkânı sağlamış. Lütfi Akad 1957'de, İlhan'la tanıştığı ilk âna yer vermiş anılarında: "İnce uzun bir kız, yüzünün yarısını iri kara gözleri kap-

1 Belgeselin adı *Büyük Umutlar: Çolpan İlhan*. Bir TRT yapımı ve sanırım 2012 tarihli. İlgilenenler Youtube'ta ilgili başlıkla ulaşabilir.

lıyor. Adı Çolpan İlhan ama bilmeye gerek yok aslında, gözleri onu tanımlamaya yetiyor."[2]

Çevirecekleri film: *Ak Altın*. İlhan'ın ikinci filmi bu. Akad o zamanlar yapımcıların daha az paraya çalıştıkları için yeni yüzleri filmlerde oynatma riskini göze aldıklarını belirtmiş anılarında. Tabii sinemaya yeni yüz kazandırmanın on ayrı yolu da yok, mutlaka birileri yeni olacak. Yalnız İlhan'ın tiyatrodan gelmesi, onu tanıyan hemen herkesin vurguladığı eğitimli, kültürlü hâlleri, kendine güveni; benzerlerinden ayırmış, belli ki biraz öne çıkarmış onu. Rol seçen bir oyuncu da değil. Kendisine verilen rollerin niteliğini, kariyerini nasıl etkileyeceğini hiç düşünmeyen her rolü, "altından kalkması gereken bir zorluk" olarak ele alan bir oyuncu. *Ak Altın*'ın Anadolu'nun bazı yerlerinde komedi niyetine seyredilmesine neden olan büyük başarısızlığına rağmen, ardı ardına gelen başrol tekliflerinden biri, Çolpan İlhan'ı kendi deyişiyle "bir marka, bir star" yapmış. Bu başrol, Atıf Yılmaz'ın yönetmenliğinde çekilen 1958 yapımı, *Bir Şoförün Gizli Defteri* filminde.

Çolpan İlhan bu filmde bir paşa kızı rolünde, adı Çiler ama kötü yola düşünce adını Çilek olarak değiştiriyor. Çiler son derece burnu büyük bir kadın, gözü çok yükseklerde. Oturdukları mahalleden utanç duyuyor ve kendisine âşık, komşusu şoför Erol karakterini her fırsatta aşağılıyor. Onu densizlikle, hadsizlikle, "kendisine âşık olmak terbiyesizliği"nde bulunmakla suçluyor. Erol'a yönelik bazı düşünceleri şöyle:

"Şoför olacağına adam olsaydı."

"Bir şoförün karısı olmaktansa ölmeyi tercih ederim."

"Herkes içtimai mevkiini ve haddini bilmeli."

---

2 Ömer Lütfi Akad'ın Çolpan İlhan'ı gördüğü ilk anı anlattığı satırlara kitabı *Işıkla Karanlık Arasında*'da denk geldim. İş Bankası Kültür Yayınları baskısının 243. sayfasındaydı bu satırlar.

Upuzun, mümkün olan en ağır tempoyla akan film, Çiler'in kötü yola düşmesi, Çilek olması, Erol'un onu kurtarması ve filmin sonuna 30 saniye kala Çiler'in Erol'a aşkını itirafı ve ölmesiyle bitiyor. Bu son 30 saniyeyi saymazsak, Çiler karakterinin film boyunca Erol'un nezdinde tüm şoförleri bıkıp usanmadan horladığını, hakir gördüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Yani şoförlerin onu sevmesi için en ufak bir neden yok, oysa sonuç bambaşka. Çolpan İlhan, yıllar sonra biraz şaşkınlıkla o dönem binlerce ehliyet imzaladığını belirtiyor. Böylelikle İlhan artık ülke çapında bir şöhret hâline geliyor. 1959 yapımı *Zümrüt* filmi de bu başarının devamı olacak. Yönetmen koltuğunda yine Lütfi Akad var.

Zümrüt'ün şimdilerde bir sinema sitesinde yer verilen kısa özetini anlatım bozukluklarıyla aynen alıntılıyorum:

"Kumar ve içki düşkünü, her istediğini elde etmeye alışmiş zengin dul Feride (Çolpan İlhan) ile, ona metelik vermeyen, sevmesine rağmen onu kendinden uzak tutmayı başaran genç doktor Selim (Fikret Hakan) ile doktor arkadaşı Fuat'ın (Sadri Alışık) sıradışı aşklarının öyküsü. Selim'in kadına karşı gösterdiği direnci gösteremeyen Fuat, Selim'in bütün ikazlarına rağmen kadınla beraber yaşamaya başlar."[3]

Yani Zümrüt korkunç bir kadın! Film boyunca Zümrüt'e değen yanıyor. Agâh Özgüç, *Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi* kitabında, "kentsoylu çürümüşlüğünü temsil eden" bu kadın tipinde Çolpan İlhan'ın adını "Zümrüt" filmiyle anmış.[4] Fakat Özgüç'e göre de bu "ahlaken çürümüş" kadın rolleriyle öne çıkacak başka isimler var. Çolpan İlhan bu rollerin aranan ismi olmuyor hiçbir zaman. Onu bekleyen da-

3 *Zümrüt* filminin tanıtım metnini aynen alıntıladığım web sitesi: sinematurk.com.

4 Agah Özgüç'ün *Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi* kitabı 1988 tarihli, Broy Yayınları'na ait Sinema dizisinin 2 numaralı kitabı. Çolpan İlhan'ın adı 30. sayfada geçiyordu.

ha arada, ahlâken çürüme oranı biraz ince ayarlanmış, daha çok kötülükle, çaresizlik arasında kalan kentli, üst sınıf kadın rolleri.

Yine bir Lütfi Akad filmi olan *Yalnızlar Rıhtımı* ise Yeşilçam tarihinin en hararetli tartışmalarına konu olan filmlerinden biri. Eleştirmenlerin birbirlerine düşman kesilmelerine neden olmuş zamanında. Kimi senaryoyu yerin dibine batırırken, kimisi Akad'ın bu filmde muazzam bir ustalık sergilediğini savunmuş. Filmi fazla Avrupai, fazla deneysel, fazla uzak bulanlarla, bu türden denemelerin artmasını temenni edenlerin temsil ettiği tartışma epey devam etmiş. İlhan'ın canlandırdığı Kontes Güner de izleyicinin seyre alışkın olmadığı, depresif bir karakter olarak kolayca benimsenmemiş. Bütün bunlar olup biterken, tartışmaların tozu dumanı dinmeden Çolpan İlhan ve Sadri Alışık evleniyorlar ve bir sene içinde de oğulları dünyaya geliyor.

Bu dönemden bir önemli film daha var: *Cumbadan Rumbaya*. Peyami Safa'nın takma isimle yazdığı bir senaryo bu aslında. Filmin çekildiği günlerin özel de bir hatırası var Çolpan İlhan'da. Hamile Çolpan İlhan, karnı belli olmasın diye taktığı korselerin, yakın plan çekimler sırasında nasıl sıkıldığını yıllar sonra biraz da vicdan azabı çekerek hatırlıyor.

Filmde başlarında bir erkek bulunmayan bir grup kadın Karagümrük'te ahşap bir evde yaşıyorlar. Evin kızı Cemile'nin adı mahallede deliye çıkmış. Gözünü Nişantaşı'ndaki apartmanlara dikmiş, bu uğurda içinde yaşadıkları ahşap konağı yakmayı bile düşünen, önüne gelene tekmeyi, tokadı yapıştıran, gözü pek, sözünü sakınmaz bir karakter bu. *Cumbadan Rumbaya*'nın ticari başarısı bir fiyasko yalnız. Aynı dönem çekilen ve çok tutulan *Şoför Nebahat* karakterinin yanında parlayamıyor Cemile. Nebahat'in sırtında deri ceket, başında kasket var. Nebahat erkekliğe oynayan bir kadının öyküsüyken, Cemile erkekliğe öykünmeden zorlu kadın

olmayı başarıyor, yani hazmı zor bir insan. Dönemin dergilerine yansıyan bir de minik haber ilişti gözüme bunları yazarken. Filmin galasına Çolpan İlhan gidememiş, Sadri Alışık'ın tiyatroda oyunu varmış o akşam. Sorulunca "E yalnız olmazdı tabii," diyor gidemeyişiyle ilgili.[5] Oysa filmin onun kariyerinde önemli bir yeri var; galiba İlhan'ın başrolde oynadığı son film *Cumbadan Rumbaya*.

Evlilik ve doğumdan sonra bir sene sinemaya ara veren Çolpan İlhan'ın 1961'de çektiği ilk filmde aldığı rol, kariyerinin kalan kısmıyla ilgili kötü bir haberci gibiymiş aslında. Orhan Kemal'in *Devlet Kuşu* romanından uyarlanan film, kentsel dönüşümü konu edinen ilk yapımlardan biri, adı: *Avare Mustafa*. Çolpan İlhan uzun bir zaman sıkışıp kalacağı bir kalıba giriyor bu filmde. Yoksul bir mahallede, ahşap evlerde yaşayan insanların hayatı, sokağa gelen bir müteahhitle değişiyor birden. Mahallede Ayhan Işık ve Fatma Girik arasında yaşanan aşkı bozan müteahhidin kızı, Çolpan İlhan oluyor. Biraz hastalıklı, biraz narin olduğu için bir dediği iki edilmeyen bu zengin kız, yoksul Ayhan Işık'la türlü vaatlerle zoraki evlendiriliyor. Aynı yıl çektiği *Aşkın Saati Gelince*'de bu kez Göksel Arsoy ile Belgin Doruk arasına girerken görüyoruz İlhan'ı, ama bu kez hileyle halletmeye çalışıyor meseleyi. Her iki senaryoda da terk ediliyor, yataklara düşüyor. 1962 tarihli *Ver Elini İstanbul* filminde ise daha filmin başında terk ediliyor. Bir gün önce Beşiktaş'ta ev bakarken, ertesi gün bir başına, bir otel odasında kalakalıyor ve kendini öldürmeye çalışıyor. 1963'te *Kamil Abi* isimli çok garip bir mahalle filminde esas kız gibi görünmekle beraber, son derece önemsiz bir rolde görüyoruz İlhan'ı. Aynı yıl çekilen *Bütün Suçumuz Sevmek*'te yine zengin babasının yanında çalışan

5 *Cumbadan Rumbaya*'nın galasına gidemeyişinin nedenini *Sinema 60* dergisinin 14. sayısında anlatmış Çolpan İlhan. Dergi 1961 tarihliydi; Türk Sineması Araştırmaları'nın tsa.org.tr adresli web sitelerinde gördüm.

bir işçiye âşık oluyor ve bu işçinin eşyalarını ondan habersiz kendi köşküne taşıtarak kendisiyle evlenmeye zorluyor. *Seven Kadın Unutmaz*'da kâbus gibi bir karakter artık. Filmin tüm oyuncularının üzerine çöken kara bir bulut. Elinde sürekli içki kadehi, herkesi, kendi çocukları dahil filme bulaşan herkesi aşağılayan bir kadın. Burada da babası zengin. *Siyah Gül*'de de Kartal Tibet ve Türkan Şoray'ın arasına girerken görüyoruz. *Kıskanç Kadın*'da sevenleri ayırmak için yanlışlıkla cinayet bile işliyor. *Hicran Gecesi*'nde daha filmin başında dört nişanlı tarafından terk ediliyor. Bu terk edilişlerin ve yaşlı bir adamla istemeden evlenmiş olmanın kederiyle Hülya Koçyiğit'e âşık olan Ediz Hun'a göz koyuyor. *Ekmekçi Kadın*'da babasına ikide bir "Baba, baba. O benim olacak değil mi?" diye soran, İzzet Günay'ı ille de isteyen, ömrü de pek azalmış, takıntılı bir zengin kız rolünde yine. 1960'ların sonuna doğru çekilen *Kaldırım Çiçeği* filmindeyse Sadri Alışık bile Çolpan İlhan'ı terk eden koca rolünde. Evlilikleri kötü gittiğinden evden ayrılan Çolpan İlhan, başka bir kadının ortaya çıkmasıyla apar topar geri dönüyor.

Bütün bu rollerde onu saçları her defasında biraz daha dağılmış görüyoruz. Sevdiği adamı her ne pahasına olursa olsun elde etmek için ağlarken rimelleri sanki biraz daha fazla akıyor. Başlarda minik sinir buhranları geçirirken, zamanla ölümcül hastalıklarla mücadele eder oluyor. Kaprisin, şımarıklığın, çekilmezliğin çirkin yüzü olduğu filmlerin sayısı artıyor. Bütün bunların üstüne ince, uzun fiziğinin, Avrupai görünümünün de bir fayda sağlamadığını eklemek lazım belki. (Kesin olan şu: Çolpan İlhan sinemadan el ayak çekince bu rollerdeki açığı kapamak için tek bir isim öne çıkacak, o da Lale Belkıs.) Her ne kadar sevenleri ayırsa da, yer aldığı senaryolarda Çolpan İlhan'ı evlendikten sonra hiçbir zaman iffetsiz bir kadın olarak görmüyoruz ama. Asla bir arzulanmanın, cinsel çekimin öznesi olmuyor. Tam tersine,

her zaman istenmeyen, dışlanan kadın karakterlerini canlandırıyor. Yeşilçam'ın sahici kötü kadınları gibi kocasını aldatmıyor doğrudan mesela. Yani aldatmak istese de doğrudan reddediliyor zaten. Aldatan kadın rolündeki oyuncuların layık görüldüğü o geri dönüşsüz kurumsal kötülük kapısına yaklaştığı anlar varsa da, hiçbir zaman o kapıdan geçmiyor.

Kalabalık kadrolarla çekilmiş, dönemin en ünlü oyuncularının önemsiz, minik roller aldığı büyük yapımlarda da Çolpan İlhan'ı evin hanımının yeğeni, esas kızın ablası, Belgin Doruk'un hizmetçisi olarak görüyoruz. *Aşk-ı Memnu*'daki Matmazel rolünde de Çolpan İlhan var. Sadri Alışık ile arada bir yolları kesişse de kariyerlerinin arasındaki fark 60'ların ortasına gelinceye değin iyice belirginleşiyor. *Turist Ömer* filmlerinin ilkinde biraz meczup hâliyle, ağzı kalabalık, saf bir karakter yaratan Sadri Alışık'ın yanında Çolpan İlhan'ı görüyoruz, kör bir kadın olarak. Fakat altı üstü dört, beş sahnesi var filmde; onlarda da göründüğü gibi kayboluyor. Bu arada Sadri Alışık, Turist Ömer'i takiben yarattığı Ofsayt Osman, Avare, Dalgacı Mahmut gibi karakterlerle halkın gözünde epey yükseklere yerleşmiş durumda. Bu filmlerde kader, Sadri Alışık'a hep oyun oynuyor, talihsizlikler hep onu buluyor. Sadri Alışık sokak köpekleriyle dertleşiyor, balıklarla sohbete oturuyor. Filmlerde sevdiği kadınları anlatan upuzun, dokunaklı, tumturaklı laflarla süslenmiş tiratları var.

Çolpan İlhan'la 1964'te yapılmış bir röportaj var, *Sinema Ekspres* dergisinde yayımlanmış. O günlerde sinemayı bıraktığına dair bir söylenti var ortalarda, nitekim röportajın başlığı: "Çolpan İlhan Konuştu: Sinemayı Bırakmadım." Sorulara mesafeli yanıtlar veriyor burada. Sekiz yıldır sinemada olduğunu, 35 film çektiğini ve son zamanlarda kendisine yardımcı aktris denmesine şaştığını belirtmiş. Kendisi için ya-

zılan rollerin de olduğunu hatırlatmış. "Önemli olan rolün büyüklüğü, küçüklüğü değil olumlu olarak verilmesidir," demiş. Ben bu yanıtlardan bir tür küskünlük yaşadığı, biraz geri çekildiği izlenimine kapılıyorum işin doğrusu. Nitekim tam da bu dönemler adı, moda, giyim, kıyafet gibi kelimelerle yan yana gelmeye başlıyor. Sinemadan neredeyse hepten çekildikten sonra açacağı moda evi fikri bu zamanlarda şekillenmeye başlamış olmalı.

Yeşilçam'daki önemli, öne çıkan kadın oyuncuların medeni durumlarıyla ilgili magazin haberi olmaktan öteye geçen, uzun boylu araştırmalar yapılmadı bildiğim kadarıyla. Birbirinden kopuk değerlendirmeler, yeri gelince yapılmış kısa değinmeler var. Oysa bu bir dinamiği işaret ediyor olabilir. 1967'de yapılmış bir ankette yıldızlara sinemayı bırakınca ne yapacakları sorulmuş.[6] Çolpan İlhan, sinema biterse tiyatrodan devam edeceğini söylemiş. Türkan Şoray, Hülya Koçyiğit, Sevda Ferdağ, Selda Alkor, Selma Güneri, Neriman Köksal gibi isimler sinemayı bıraktıktan sonra evleneceklerini, çoluk çocuğa karışacaklarını, ev işleriyle meşgul olacaklarını belirtmişler. "Sinemanın bittiği yerde, evlilik başlar" gibi bir sonuç var ortada, çünkü birinin eşi olmak, daha sınırlı bir alanda hareket etmek demek biraz da. Bu kitabı odağına alan yengelik tam da buna işaret eden, neredeyse kurumsal bir kavram. "Yenge" dediğimiz insan biraz etrafı çitlerle çevrili birisi. Sadece erkeklerin üyesi olduğu büyük bir kardeşlik cemiyetine göre ayarlanmış, kadınların kendilerini bir anda içinde buluverdiği gayet çatışmalı bir pozisyon yengelik.

Çolpan İlhan'a aleni aşkını yeri geldikçe ilan etmiş birisi var, bu yazıyı onunla bitirmek istiyorum. Yeşilçam'a uzak da olmayan birisi bu: Selim İleri. 17 Haziran 1985'te *Milli-*

6 "Sinemayı Bırakınca Ne Yapacaklar?" başlıklı röportaj, *Milliyet* gazetesinde yayımlanmış. Tarihi: 19 Ocak 1967.

yet'e yazdığı bir yazıda İlhan'a kendi gençliğinde duyduğu hisleri "aşka benzer, ancak aşkla özdeşleştirebileceğimiz bir bağlılık, hayranlık" olarak nitelemiş. Yani aşk gibi ama tam da değil gibi de. İleri'nin hislerine çeki düzen verme kaygısı çarpıcı geliyor bana. İlhan'a sürekli mektuplar yazarmış, mektupların üzerine "acele açılması rica olunur" notları düşermiş. Telefon numarasına ulaşınca Çolpan İlhan'ın sesini duymak için sessiz telefonlar da eder olmuş evlerine. En sonunda bir dergide yaşadıkları evin adresi yayınlanınca, gidip evi de bulmuş; karşı kaldırımda bazen yağmurun altında Çolpan İlhan'ı görmeyi umut ederek beklermiş. Oturdukları apartmana girip, tek tek kapılara bakarak hangi katta oturduklarını tespit etmeye de çalışmış hatta. İşte tam bu keşif macerasından bahsederken, minik bir düzenleme, tek kelimelik bir ayarlama yapıyor Selim İleri yazısında: "Çolpan ile Sadri ağabeyin hangi katta bulunduklarını araştırdım," diyor. İşte o "ağabey" kelimesini ben, Çolpan İlhan'ın bütün bir sinema kariyerini biraz açıklayan, biraz özetleyen, tek kelimelik bir çelme olarak niteliyorum. Evlilik öncesi kullandığı soyadını kullanmaktan vazgeçmemiş, ülke çapında tanınan, uzun soluklu kariyeri olan bir kadın oyuncunun büyük yengelik parantezi içine alındığında bir şeyler kaybetmiş olacağını düşünmenin yersiz olmadığına inanıyorum.

TÜRK DİZİLERİ IŞIĞINDA YENGE SOSYOLOJİSİ

SEMA KARABIYIK

Televizyon üzerine yazı yazmaya başladıktan sonra Deleuze'ün sinema yaklaşımı, sinema hakkında düşünmek değil; sinema ile birlikte düşünmek, mihmandarım oldu. Bir taraftan hikâyeyi kendi evreni, bütünlüğü içinde değerlendirirken; diğer taraftan o hikâyenin yazılma sebeplerinin peşine düştüm. Olaylar neden o şekilde gelişiyordu, karakterlerin motivasyonunun sebepleri nelerdi? Seyirci, o hikâyede anlatılan hayatın peşine takılıp, ekran aracılığıyla bir deneyim yaşarken; senarist neden o hikâyeyi anlatma ihtiyacı hissetmişti? Her ne kadar aynı tornadan çıkmışçasına hikâyeler birbirinin benzeri olsa da; her sezon senaryolara şekil veren detaylar üzerine yoğunlaşınca, dizi sektörü üzerinden ilginç okumalar yapmak mümkündü.

Türk dizilerinde son yıllarda kötü ana karakter olmadan hikâye kurgulanmıyor. Hikâye varlığını ve varlığını sürdürmeyi kötü karakterlere borçlu! Hikâye içinde yan rollerde kısa süreli hayat bulan, kötülüğün cezasız kalmayacağı mesajını taşımakla görevli kötü karakterler için 1996 yılı dönüm noktasıdır. Çıkarları ve mutluluğu söz konusu olduğunda

kötülükte sınır tanımayan, masum yüzlü *Kara Melek*'le birlikte kötü karakterler başrole transfer oldu. Uzayan dizi süreleriyle mücadele edebilmek için çoklu karakter hikâyelerine geçilmesiyle birlikte, yan karakterler de ana karakterler kadar hikâye üzerinde etken olunca, kötü karakter enflasyonu başladı. Senaristler, seyircinin ilgisini çekebilmek, sempatisini kazanabilmek adına kalemlerini kötülere çevirince onları komik, duygusal, gerçek âşık gibi kodlamaların içine dahil ettiler. Her insanın içinde var olduğu iddia edilen kötülük yapma potansiyeli, "her insan kötüdür"e evrildi. Kötülük yapmakla kötücül olmak arasındaki ince çizgi imha edildi.

Senaryolara karşılıksız aşk, imkânsız aşk, ihanet, intikam gibi temalar damgasını vururken, bu temaların yanında zaman içinde yan karakterler hikâyeye yön ve şekil vermeye başladı. Bazı oyunculara kötülükten kariyer yapma fırsatı sunan senaryolarda, erkek karakterlerin kötülükte yetersiz kalıp tekrara düştüğü fark edilince, kötü kadın karakterler öne çıktı. "Yenge" tam da böyle bir ihtiyacın ürünüdür. Uzayan dizi süreleriyle mücadele etmenin en kolay yolu!

2000 yılından önceki diziler göz önüne alındığında arabesk şarkıcılar üzerine inşa edilen diziler hariç "yenge" karakterine rastlanmaz. Ekranın en uzun soluklu dizisi, TRT'den özel kanala transfer *Bizimkiler*, iki erkek kardeşin hikâyesi üzerine inşa edilmişti. Ama hikâye "yengelik" üzerinden değil, "eltilik" kavramı üzerinden akardı. Kadınları birbirine karşı konumlandıran senaryo; kıskançlık, çekememezlik gibi temaları sıklıkla nazara verirdi ama "yenge" mevzusuna girmezdi. Ağabey kardeş birbirlerinin eşlerine isimleriyle hitap ettikleri gibi, eltiler, aralarındaki mevzu ne olursa olsun ne kendi çocuklarına ne de eltinin çocuğuna yansıtırlardı durumu.

1990'lı yıllar neo-liberal politikaların hayatımızı etkilemeye başladığı, bunlar kesin bizi kıskanıyorlar iddiasının neo-

liberal politikaların yan etkisi olarak hayatımızın ortasına çöreklendiği ve bir daha terk etmediği zamanın başlangıcıdır. İddianın sahibi, bir adıyla "yenge", diğer adıyla "elti"dir. Son yıllarda yayınlanan yerli dizilerin en başarılı ve gerçekçi karakterleri "yenge"lerden oluşuyor. Mukaddes, Neriman, Seher, Safiye, Filiz, Sanem "akrep" tabir edilen akraba tanımlamasının hakkını sonuna kadar veren, diziden bağımsız olarak da hafızalarda yer eden "korkunç yengeler."

"Yenge" deyince hemen akla gelenlerin ortak özelliği; dedikoduyu sevmeleri, insanları bir kalemde harcamaları, baskın karakterler olmaları, tabii akabinde kocalarının pısırık olması. Paraya aşırı düşkünlükleri çerçevesinde "yenge sosyolojisi" ile gündelik hayatımızda geçirdiğimiz aşamaları anlamak mümkün.

Yengelik sosyal bir pozisyon. Aileye sonradan katılmışlığı ifade eder, kendi kimliğinden ziyade kimin eşi olduğunun ifadesidir. Dizilerin olmazsa olmazı yengeler, hikâyelere kötülüğün fotoğrafı olarak katkı sağlıyorlar. Bazen tıkanan hikâyeye yengeyle açılım sağlanıyor ki *Adını Feriha Koydum*'un kötüler kötüsü yengesi Seher buna en iyi örnektir.

"Kötü yenge" karakteri *Öyle Bir Geçer Zaman ki* dizisiyle giriş yaptı dizi âlemine. *Öyle Bir Geçer Zaman ki*'de iki erkek kardeş vardı hikâyenin merkezinde. Biri karısına ihanet eden, diğeri karısının sözünden çıkmayan, habersiz bir adım dahi atmayan. Cemile, dağılan aile hayatının ve çocuklarının peşinde, eltilikten uzak bir tavır içindeydi; Neriman ise yengelik müessesesinin içini coşkuyla doldururdu. Senaryonun entrikadan sorumlu karakteri olarak kızının hayatını kâbusa çevirmekle yetinmez, eltisinin kızlarına dedikodu aracılığıyla zarar verirdi. Yerli dizilerdeki tüm diğer kötülerde olduğu gibi zaman zaman komik replikler yazıldığı, Neriman çoğunlukla komik duruma düştüğü için yaptığı kötü-

lükler parantez içine alındı, Neriman seyirci tarafından kötü olarak algılanmadı.

Yayınlandığı döneme damgasını vuran, Reşat Nuri Güntekin'in romanından uyarlanan *Yaprak Dökümü*'nün Ferhunde'si, ağabey eşi olarak aileye dahil olan, hikâyeye damga vuran bir yenge idi. Romandan bağımsız bir şekilde ilerleyen *Yaprak Dökümü*'nde, senaryo varlığını ve akışını Ferhunde'ye borçluydu. En komik, en zeki diyaloglar Ferhunde'ye yazıldığı gibi en duygusal sahnelerde de Ferhunde boy gösterirdi.

Sürekli yalan söyleyen, gerçekleri gözyaşlarının arkasında gizleyen, yaşadığı her türlü acıyı nakde çevirmekte başarılı, entrikalar kraliçesi bir yengeydi Ferhunde. Aldığı bencil kararlar, attığı her adım birilerine zarar verirken, yaptığı kötülükler yüksek meblağlar olarak geri döndü Ferhunde'ye. Dürüst bir hayat yaşama amacındaki karakterler, zaafına bir defalık yenik düşenler, acı üstüne acı çekerken, işini evini sahip olduğu her şeyi kaybederken; Ferhunde dizinin yükselen karakteri olarak kurgulanarak değer yargılarını alt üst etti.

Mukaddes, *Fatmagül'ün Suçu Ne* filminin orijinalinde olmayan, diziye eklemlenen bir karakter olarak tüm zamanların en kötü yengesi olmaya adaydı. Maddi çıkar karşılığı delilleri yok ederek Fatmagül'e en az tecavüzcüleri kadar zarar verdiğinde, seyirci, "Böyle yenge mi olur" diye isyan etti. Mukaddes'in komik hâlleri ekrana geldikçe ahlâki zaafları görülmemeye başladı. Sevdiği adam tarafından hamileyken terk edilmiş olduğu açığa çıktığında seyirciyle arasındaki mesafe sıfırlandı. Çocuk ruhlu saf Rahmi'yi kandırmış olması, yalan söylemiş olmasına öfkelenmek yerine, terk edilmiş bir kadın olarak seyircide acıma duygusu uyandırdı.

Kiralık Aşk'ın oyun kurucusu Neriman yenge, hikâyedeki bütün erkekleri idare etme yeteneğine sahip. Senaryo varlı-

ğını onun dâhice planına borçlu! Kocası Necmi çoğu zaman Neriman'ın aklından geçenleri anlayamadığı gibi izah ettiğinde dahi takip etmekte güçlük çekiyor.

Yeter'in Filiz'i ahlâki olarak zayıf, kocasına ihanet eden, dostuyla kaçma planları yapan, para için her şeyi yapabilecek kapasitede bir yenge. *Kehribar*'ın Sanem'i zeytin bahçelerini satmaya yanaşmayan kayınpederini düşmanla işbirliği yaparak zehirledi, korkunç yenge çıtasını oldukça yükseğe taşıdı.

Şuur altındaki yengeyi açığa çıkaran, ekranın en aykırı yenge tiplemesi bir komedi programından; *Bir Demet Tiyatro*'nun Feriştah'ı. Diri vücutlu, kifayetsiz kocası Numan'ı öldürme planları yapan, "edelelerin" bir numaralı savunucusu Mükremin'e sevdalı, seksapeli yüksek bir kadındı Feriştah. Hızlı bir değişimle en kötü karakterler arasında yer alan yengelere bakınca, yengelerin fikir anası olduğunu söylemek mümkün.

Menfaat uğruna entrika çeviren, para uğruna düşmanla işbirliği yapıp cinayet işleyen, ahlâki yönden zayıf karakterlerin, aileyi merkeze alan hikâyelerde "yenge" olarak anlatılması tesadüf değil! Senaryo / hikâye bilinçaltının dışavurumudur. Yazan / yöneten kişinin olaya ya da karaktere nasıl baktığı, algıladığı ve yorumladığı ile yakından alakalıdır.

"Dizi yengeleri" kötülüklerini maskeleyecek kadar cilveli, komik, seksapeli yüksek kadınlar. Kocalarını elde tuttukları özellikleri ile seyircinin de vazgeçilmezi olmayı başarıyorlar. Korkunç yengelerin kocaları aptallık seviyesinde iyi, vur eline lokmasını al derecesinde pısırık olarak karakterize edilince meydan onlara kalıyor hâliyle.

Yengeler; sinir bozucu, kötücül, izlerken seyircinin sinir katsayısını yükselten karakterler, ama aynı zamanda dizilerin gizli izlenme sebebiler.

KİRAZ AKIN tarih lisansını Ankara'da, yüksek lisansını ABD'de tamamladı. Almancıların 1980'lerde Türkiye popüler kültürüne etkilerini değerlendirdiği doktora tezini yarım bırakarak akademiyi ilelebet terk etti. Son üç yıldır tam zamanlı yazarlık yapıyor. *5Harfliler*'in editörlerinden biri. Şimdiye dek *Tarih Toplum*, *Toplumsal Tarih*, *Yapı*, *İstanbul*, *Cumhuriyet*, *#tarih*, *Birikim*, *Socrates*'te yazıları yayınlandı. Yazarlıkta anlatım teknikleri üzerine mesai harcamaktan, radyo için yazmaktan, tür olarak denemeden ve gazete arşivlerinde kaybolmaktan mutluluk duyuyor.

CİHAN AKTAŞ 1960 Refahiye-Erzincan doğumlu. Beşikdüzü Öğretmen Lisesi'ni (1978) ve İstanbul DGSA Mimarlık Yüksek Okulu'nu (1982) bitirdi. Mimar, gazeteci ve okutman olarak çalıştı. Roman ve öykü kitapları yanı sıra kadın, kamusallık, sanat ve siyaset etrafında araştırma ve denemelerden oluşan çok sayıda kitap yayımladı. 1995'te Türkiye Yazarlar Birliği'nin (TYB), 1997'de *Gençlik* dergisinin yılın hikâyecisi, 2002'de TYB'nin yılın romancısı ödüllerini aldı. 2009'da *Kusursuz Piknik*'le ESKADER'in yılın hikâye kitabı ödülüne layık görüldü. 2015'te Bursa 15. Edebiyat Günleri Ahmet Hamdi Tanpınar Ödülü'nü, 2016'da *Kızım Olsan Bilirdin*'le Ömer Seyfettin Hikâye ve Necip Fazıl Roman-Hikâye Ödülü'nü kazandı.

Halihazırda www.dunyabulteni.net, www.sonpeygamber.info siteleri ve *Gerçek Hayat* dergisinde yazıyor. 2013'ten beri sinema kültürüyle ilgili sohbet ve ders programları yürütüyor.

SEMA ASLAN 1978 Berlin doğumlu. Sosyoloji ve iletişim okudu, gazetecilik yaptı. *Benim Kitaplarım/35 İsim 35 Kütüphane* (Doğan Kitap, 2009) isimli bir söyleşi kitabı ve *Kozalak* adlı bir romanı (İletişim, 2012) vardır.

ETHEM BARAN 1962'de Yozgat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Yozgat'ta tamamladı. 1983'te Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Yönetimi ve Planlaması Bölümü'nden mezun oldu. Çeşitli dergilerde öykü, deneme ve eleştiri yazıları yayımlandı. İlk öykü kitabı *Sonrası Ayrılık* 1991'de yayımlandı. Onu 1994'te yayımlanan *Kurutulmuş Gül Mevsimi* (Türkiye Yazarlar Birliği 1994 Hikâye Ödülü) izledi. *Dönüşsüz Yolculuklar Kitabı* (2005 Yunus Nadi Öykü Ödülü; İletişim'de 2013), *Unuttuğum Bütün Akşamlar* (2005; İletişim'de 2014), *Bozkırın Uzak Bahçeleri* (2006; İletişim'de 2014), *Evlerimiz Poyraza Bakar* (2009; İletişim'de 2016), *Bulut Bulut Üstüne* (2011; İletişim'de 2017), *Zira* (2015, İletişim) adlı öykü kitapları ile *Yarım* (2008) ve *Emanet Gölgeler Defteri* (İletişim, 2013) adlı romanları vardır.

FATMA BARBAROSOĞLU Dört çocuklu bir ailenin ikinci çocuğu olarak 1962'de Afyon'da doğdu. Lise son sınıfa kadar İstanbul'da sürdürdüğü eğitimini Afyon Lisesi'nde tamamladı (1980). İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi (1984). "Tasavvufi Eğitimin Değerlendirilmesi" başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı (1987). "Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet" adlı teziyle Sosyoloji Doktoru oldu (1995). 1996 yılından beri *Yeni Şafak* gazetesinde yazıyor. Evli ve iki çocuk annesi. Çok sayıda roman, öykü ve araştırma kitabı yayımlamıştır.

FUNDA ŞENOL CANTEK 1970 Ankara doğumlu. A.Ü. İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden mezun olduktan sonra bir süre basın sektöründe çalıştı. Lisansüstü eğitimini Ankara Üniversite-

si'nde Gazetecilik Ana Bilim Dalı'nda tamamladı. 1994 yılında Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2010 yılından bu yana Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Başlıca ilgi alanları, gazetecilik uygulamaları, iletişim sosyolojisi, kent sosyolojisi, basın tarihi, toplumsal cinsiyet çalışmaları ve sözlü tarih çalışmalarıdır. Kitapları: *Yabanlar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara* (İletişim, 2003), *Sanki Viran Ankara* (derleme - İletişim, 2006), *Cumhuriyet'in Ütopyası: Ankara* (2012; İletişim'den 2017), *Aynanın Önünde Cımbızın Ucunda* (derleme - İletişim, 2017).

MUSTAFA ÇİFTCİ 1977 Yozgat doğumlu, Ziraat mühendisi babanın, ebe-hemşire annenin iki oğlundan büyüğü, Kut-ül Amare'de şehit olan dip dedesinin adını koydular. 10 yaşındayken apartmanda gazete çıkarmak için uğraştı ama ekibi zayıf olduğu için gazete hiç çıkmadı. Dedesinden kıtlık, kıran, seferberlik hikâyeleri, anneannesinden "mıstıcık" masalları dinledi. Anne babası çalıştığı için evde yalnız kaldıkları günlerde kardeşi Hüseyin'le radyo tiyatrosu yaptı, resimler çizdi, sobada ayva pişirdi, radyodan türküler dinledi. Babasından ve dayısından görerek "okumak" denilen tılsımlı şerbetten içti. Halk kütüphanesinin kara, kahverengi rafları arasında yarasına şifa arar gibi dolaştı yıllarca. Gazi Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü'nü bitirdi, ardından öğrenim için Güney Afrika'ya gitti. Bir zaman sonra anladı ki anne kokusundan ayrı kalamıyor. İkisi yurt içinde biri yurt dışında üç mastır programını bıraktı. "Benim kariyer planım annemi sevmektir" diyerek Yozgat'a geri döndü. İngilizce okutmanlık, belediyede danışmanlık yaptı. Sonra Songül Hanım'la evlendi. İki çocuk verdi Allah. Oğluna babasının adını, kızına annesinin adını koydu. Çocukluğundan beri içinde bir maraz gibi büyüyen anlatmak iştahını teskin etmek için anlattı da anlattı. Yokluğu, sevdayı, hasretleri... Gün geldi, "bu anlattıklarını yaz" dediler, yazdı, "...biz bunları basalım" dediler, "eh öyle olsun" dedi, aslında hiç umudu yoktu, "benim eşime dostuma anlattıklarımı kim ne yapsın?" diyordu. Ama basılanlar okundu, beğenildi. *Bozkırda Altmışaltı* kitabı (İletişim, 2014) Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 2014 yılında hikâye ödülüne layık görüldü. 2016 yılında

Necip Fazıl Fikir ve Edebiyat Ödülleri, "İlk Eser" ödülüne layık görüldü. Anadolu'nun yeni öykücüsü dediler... Yalan dünyada bir ahdi var, "ömrüm oldukça, nefesim yettikçe anlatacağım, dinleyen olmazsa eskiden olduğu gibi ayna karşısında kendime anlatırım" diyor. İletişim'den ayrıca *Adem'in Kekliği ve Chopin* (2015), *Ah Mercimeğim* (2017) adlı hikâye kitapları yayımlanmıştır.

LEYLA BURCU DÜNDAR 1977 yılında Ankara'da doğdu. ODTÜ'de mühendislik, Bilkent'te edebiyat, Leiden'da bölgesel çalışmalar okudu. Halen Başkent Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

DENİZ ERKUL DÜZGÜN Üsküp doğumlu baba, Denizli doğumlu annenin 1975 Diyarbakır doğumlu kızları. Lise ve öncesini İzmir'de, üniversiteyi Ankara'da okudu. Ankara'da yaşıyor. Bir Yengeç ile evli, Umut'u var.

RİTA ENDER 1984'te İstanbul'da doğdu. 2003 yılında İstanbul Özel Saint Joseph Fransız Lisesi'nden, 2008 yılında Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Ocak 2010'da avukatlığa başladı. Galatasaray Üniversitesi ve Panthéon - Assas Üniversitesi'nde (Paris II) yüksek lisans yaptı ve azınlık hakları üzerine çalıştı. 2001 yılından beri çeşitli gazete ve dergilerde yazıyor ve *Güncel Hukuk* dergisi için söyleşiler yapıyor. İletişim'den iki röportaj kitabı yayımlandı: *Kolay Gelsin* (2015), *İsmiyle Yaşamak* (2016).

MAHİR ÜNSAL ERİŞ 80'de Çanakkale'de doğdu. Bandırma'da büyüdü. Arkeoloji okudu. Çeşitli dillerden kitaplar, makaleler, öyküler çevirdi, halen de çevirir. *Bangır Bangır Ferdi Çalıyor Evde* (2012) ve *Dünya Bu Kadar* (2015) adlı kitapları İletişim Yayınları tarafından yayımlanmıştır. *Olduğu Kadar Güzeldik* (2013) adlı kitabıyla 60. Sait Faik Abasıyanık Hikâye Armağanı'nı kazanmıştır. Gençlerbirliklidir. Söylenişi bile güzel.

ADEM ERKOÇAK 1982 Ankara doğumlu. 2002 yılında okumaya, film izlemeye ve amatör fotoğrafçılığa başladı. 2007'de Ankara Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü'nü bitirdi. Sonrasın-

da İstanbul'a gelip önce Kadir Has Üniversitesi'nde Spor İletişimi, sonra Nâzım Hikmet Akademisi'nde sinema eğitimi aldı. 2011 yılında "Gâvurun Parası" isimli bir belgesel hazırladı. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde yüksek lisansına devam ediyor. Tanıl Bora'yla beraber derlediği *Bir Berber Bir Berbere...*, İletişim'den 2015'te yayımlandı.

HÜSREV HATEMİ 12 Aralık 1938 Pazartesi saat 15'e doğru, Kurtuluş Tramvay Caddesi'nde (İstanbul) Modern Apartmanı'nda doğdu. İlkinci Dünya Savaşı yıllarında okul öncesi çocukluk dönemini Kurtuluş Ferikôy semtinde, Çobanoğlu Sokak'ta geçirdi. İlkinci kat penceresinden, Sarayburnu, Topkapı Sarayı, Ayasofya, Sultanahmet, Beyazıt Camii, Süleymaniye Camii, en sağda da Çarşamba'da Yavuz Sultan Camii görülürdü, İstanbul'un genellikle sis renginde olan bu manzarası, beynine (ruhuna) İstanbul sevgisini kazıdı. 1955'lerde Okmeydanı bina ile dolmuş ve bu manzarayı sınırlamıştı. Fakat Yahya Kemal'e uyarak "Tahayyülümde vatan kalsın eski haliyle" demektedir. Ailesinin kökeni Güney Azerbaycan'ın Dilmegan (Dilman, Şahpur, Selmas) şehridir. 1950'de Şişli Talatpaşa İlkokulu'nu, 1956'da Beyoğlu (Taksim) Atatürk Lisesi'ni, 1962'de İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Birinci Dünya Savaşı görmüş ve çile çekmiş bir Fatih-Sarıgüzelli hekimin, Dr. İbrahim Edhem Göze'nin kızı olan Dr. Sezer Göze Hatemi ile 1963'te evlendi. 1967'de kızı Aybike, 1971'de oğlu İbrahim doğdu. Askerlik görevini 1973 sonunda Eskişehir Hava Hastahanesi'nde tamamladı. 1978'de profesör oldu. 2005'te emekliye ayrıldı. Kitaplarının bir kısmının adı Google'da menkuldür. Son zamanlarda "kabir taşıma yazılmasın, nasıl olsa Ceride-i Alem'e yazılıyor, oradan da Allah isterse ezeli hard disc'e alınır" dediği nakledilir.

SEMA KARABIYIK İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nden mezun oldu. Henüz öğrenciyken girdiği finans sektöründe on yıl çalıştı. *Bal Kız Soruyor* (2005) ile çocukların, *Mazeretim Var Büyüyorum* (2004) ve *Dört Kafadar* (2005) ile gençlerin kalbini fethetti. *Muamma* (2009), *Üstü Kalsın İhanetimin* (2011), *Kayıp Umutlar Merkezi* (2012), *Geleceğimi Kaybettim Hükümsüzdür* (2015) isimli

romanları, ekonominin bireyin bilincinde ve ruhunda açtığı yaraları işler. Halen *Yeni Şafak* gazetesinde ekran üzerinden hayatları, hayatlar üzerinden ekranı sorgulamaya devam ediyor. *Türk'ün Dizi ile İmtihanı* (2014) ve *Dizierkil Ailede Baba Rolü* (2014) bu sorgulamanın ürünü.

ERCAN KESAL 1959 Avanos/Nevşehir doğumlu. 1984 yılında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Uzun yıllar Ankara, Keskin, Bala ve köylerinde sağlık ocağı hekimliği yaptı. Serbest hekimliğe başladığı yıllarda uygulamalı psikoloji ve sosyal antropoloji eğitimleri aldı. İlk şiir ve yazıları, tıp fakültesi öğrencisiyken, İzmir'de çıkan *Dönem* dergisinde yayımlandı. Mecburi hizmet yıllarında *Son Reçete* dergisinde söyleşiler yaptı, yazılar yazdı. 1990 yılından sonra geldiği İstanbul'da, Era Yayınları'nın kurucularından oldu. *Şizofrengi*'de yazdı. *Radikal* ve *BirGün* gazetelerinde hikâyeleri ve denemeleri yayımlandı. Senaryolar yazdı. *Uzak* filmindeki rolüyle başlayan sinema serüveni, daha sonra birçok filmde oyuncu ve senarist olarak devam etti. Nuri Bilge Ceylan'ın yönettiği *Bir Zamanlar Anadolu*'nun hikâyesini anlatan bir kitabı da vardır: *Evvel Zaman* (İthaki Yayınları, 2014). İletişim Yayınları'ndan 2013'te *Peri Gazozu*, 2015'te *Nasipse Adayız*, 2016'da *Cin Aynası* adlı kitapları yayımlandı.

ENDER ÖZKAHRAMAN 1969 doğumlu. Mimar Sinan Üniversitesi, Grafik Bölümü mezunudur.

METİN SOLMAZ Ankara'da büyüdü, Kıbrıs, İstanbul, Fethiye ve Bodrum'da yaşadı. Idefix.com, Siberalem.com, Overteam New Media ve Ağaçkakan Yayınları kurucularındandır. Pan Yayıncılık ve Ağaçkakan Yayınları'ndan yayımlanmış kitapları vardır.

Yenge... Ne kadar sık duyduğumuz bir hitap, bir ad. Kadını evlilik ilişkisi üzerinden tanımlayışıyla, onun "sahipli" olduğunu vurgulayarak "korumaya" almasıyla, ataerkilliğin bir alâmeti.

İçerdiği hürmet ifadesi, "yenge"nin kendinden ziyade onun eşi olan "abi"ye mi yönelik aslında? Yengeliğin de kendince bir ağırlığı, bir saltanatı, bir cumhuriyeti yok mu ama? Yenge "makamının" kadınlar arası ilişkilerdeki hükmünü de düşünürsek...

Yenge hitabının binbir anlamı... Yengeliğin "hukuku", konforları ve tekinsizlikleri... Yengelerin akrabalık ilişkilerinin keşmekeşiyle baş etme stratejileri... "Korkunç Yenge" imgesi... Korkulan, şefkat duyulan, minnet edilen, hayran olunan, arkadaş olunan yengeler... Edebiyatta, sinemada ve televizyon dizilerinde yenge tiplemeleri... Kürtlerde yengeliğin "jinbra" (küçük kardeş ya da ağabey eşi), "jinmam" (amca eşi), "jinxal" (dayı eşi) kategorileri... "Yenge" mertebesini asla elde edemeyen "madam"lar...

"Yengelik realitesi" üzerine zevkli denemeler...

Kiraz Akın, Cihan Aktaş, Sema Aslan, Ethem Baran, Fatma Barbarosoğlu, Funda Şenol Cantek, Mustafa Çiftci, Leyla Burcu Dündar, Deniz Erkul Düzgün, Rita Ender, Mahir Ünsal Eriş, Adem Erkoçak, Hüsrev Hatemi, Sema Karabıyık, Ercan Kesal, Ender Özkahraman ve Metin Solmaz'ın katkılarıyla.

THG
0652787
HEC

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2171-3
9 789750 521713